

Лапія Ілларія bestka

ДАРІЯ ЯРОСЛАВСЬКА

ПРАПОР

НОВЕЛЕТИ

DARIA YAROSLAVSKA

THE BANNER

Novellettes

K Y I W
Philadelphia
1981

ДАРІЯ ЯРОСЛАВСЬКА

ПРАПОР

Новелети

„КИЇВ”
Філядельфія

1981

ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ЧІКАГО, ІЛЛІНОЙ - СІА

ВІД АВТОРКИ.

Ця книжка є вислідом шукань нового творчого вияву. Він є збіркою підхоплених хвилин у житті людини, що приходять несподівано і, можна думати, не повторяться вдруге, а принаймні не з такою силою, як уперше. Такі хвилини все таки залишають слід, хоч і не завжди однаково глибокий. Вони скеровують думки, а то й життя на інший шлях і часто не тільки однієї людини. Наголовки цих новелет — одне тільки слово, що відбиває дію та підкреслює їх обмеженість. Це не розповідь, що, якось почавшись, пливе спокійно або бурхливо та розв'язує якусь проблему. В новелетах не можливо розгорнати дію, шліфувати характери. Не їх завдання давати тільки геройські, небувалі вчинки, хоч вони і можуть вийти з дії. Така перехресна стежка чи гострий закрут може, хоч не мусить, бути в житті великих і малих, славних і пересічних людей. Тому вони ці новелети впорядковані за віком, від дитинства до старости. Вони підхоплені по-різному, поважно або з легким гумором.

Такі хвилини, підхоплені в житті наших славних, відомих чи люблених людей, мають не тільки імена й прізвища, але й заслуги, або мотто з їх писань. (ІІ частина). Коли ж мова про невідомих людей (І-ша частина), байдуже якої національності, вони залишаються безіменні. В цьому жанрі не важливе ім'я, тільки подія, ситуація, реакція. Кожна з них творить якийсь мініатюрний малюнок часу, оточення, а чи настрою. В них існує тільки людина із своїм переживанням — вона чи він — на якомусь клаптику землі під сонцем і під зорями.

Дарія Ярославська

I-ша частина

У СВІТІ ВІЛЬНОЇ ДУМКИ

В Е С Е Л К А

Здавалося неймовірним, та було дійсністю. Немовдивна веселка, що з лілейно-білого кольору невинності переходила в криваво-червоний відтінь злочину. Веселка, що півколесом перекинулася понад смуги гір, шматки пустель та загони урожайних піль, понад ріки та озера, із східного побережжя океану до західного. Або, коли хочете, від дитини до дорослого злочинця.

В управі в'язниці дивувалися:

— Стільки часу ховався, і сліду ніхто не міг знайти, а тут, ось тобі, сам покірно причвалає до зачинених воріт в'язниці! Певно пістряка має і притулку та ще й безкоштовного потребує!

Процесу його нескладних, через власну нужду ворожих до людства думок, вони не знали. З його бурмотіння, в якому повторялося „жінка” і „мале”, вони зрозуміли, що жінка кинула його, а дитина померла. А втім, кому цікаво було роздумувати над одним, коли були сотні й сотні інших?! Навіть психологи-педагоги, які вірили в програми, що мали завернути людину з кривобіжної дороги злочину на чесний, рівний шлях життя, не здогадувалися правди. А вже більш усіх дивувався б сам батько дитини, молодий лікар-резидент, якби тільки хтось сказав йому, що це вона, його дворічна доня змінила людину, розбудила в ньому совість! А того слова, до того часу, він навіть нечув.

Попереднього дня дійшло до великого непорозуміння між молодим лікарем і його дружиною. Виховання дітей — не жарти, чого від немовлятства і від дитинства не прищепиш, того потім ніколи не навчиш. А вона,

дружина, у всьому потурає маленькій доні. З неї нічого доброго не виросте! Вже синочок висувається їм з рук, а йому тільки сім років! Виявився він понад міру розтратник, зате вона буде скуча. Навіть колись своєму братчикові не допоможе в потребі. Тому саме їй купили йому ту скарбонку, щоб навчити його щадити. Але на що купили Маленькій?

Приніс їй хатку для ляльки, ще й з меблями, щоб відтягнути її увагу від скарбонки. Помогло? Куди там! Бігає з тим пухнатим фаянсовим створінням на подобу свинки і просить вкинути їй „глосенята”. Просить? Ні, домагається! Не дадуть, плаче-верещить на всю хату! А дружина відразу ж суне сотика — стук! І це виховання? Вже не стримувався. Не роби того! Це не щадність! Це скупість у неї! Скупість!

І пішов огорчений, непогоджений з дружиною, затурбований майбутніми характерами своїх дітей, радий, що наступні тридцять шість годин у лікарні дадуть йому нагоду впорядкувати свої думки, а турбота про діагнози та лікування хворих відсуне власні турботи.

Пішов чоловік на три доби ще й у гніві. Трохи ніяково з двійкою дітей, може щось трапиться, але майже в кожній кімнаті є телефон, і це додає їй певності. В кухні безупинно грає радіо. Близько добре сусіди. Боятися, власне, немає чого. Це настрій, з яким вийшов з хати, і сама думка, що вона не виховає дітей так, як він хотів би, дратує її. А чому він думає, що тільки його погляд добрий? Вона ж мати, діти ніколи їй з думки не сходять! Вона виховає їх так, як, думає, буде добре їм і з ними! От побачить!

Сіткові двері з кухні в зелений простір, де по травниках є куди побігати, не були забезпечені. Маленька — таке синьооке з ясними кучеряями дівчатко, — любила вибігти надвір, і зараз же в тій самій хвилині вернутися назад і знову вибігти. Потім побігла на веранду, у світ своїх іграшок, вела коротші або довші розмови зі своїми ляльками або тваринами і знову появлялася в кухні.

Виконавши вже це і те зі своєї праці та глянувши на веранду до Маленької, молода жінка вирішила посидіти хвилин з п'ять з горнятком кави в руках. Тоді відпочивають руки, ноги, нерви. Думка спочинку не знала. Радіо не вмовкало, але вона, заглибившись у своїх думках, навіть не чула його. Не вхопила остероги поліції. Чекала біля газової печі аж закипить вода і наспівувала пісеньку, яку чула в радіо. Не помітила людини, що з'явилася за сітковими дверима, тільки її невиразну тінь на стіні. Подумавши, що це сусідка, яка частенько забігає до неї, кинула запрошення:

— Заходьте, не зчинено! Я саме збираюся пити каву, — додала ще, коли темна рідина полилася в біле горнятко, — Може й ви хотіли б напитися? Чорну чи білу?

— Кави нап'юся, — відповів понурий чоловічий голос, і вона, обкрутившись на п'яті, опинилася вічна-віч із чужим чоловіком.

Біля стола стояв із течкою в руці, які носять представники чужих фірм, молодий чоловік. Темний заріст на його обличчі тільки формувався в бороду, очі хovalися за темними склами. На кучерявій довговолосій голові якимсь чудом тримався вузькорисий капелюх.

— Чого ви бажаєте? — спітала. Горнятко в її руці ледь-ледь похитнулося.

— Де ж кава? — запитав він, замість відповіді, і вона подумала, що цей непрошений гість напевно неабиякий жартун. Усмішки на його обличчі не було.

Вона не звикла боятися незнайомих людей. Виро-сла в розкішній підміській оселі, в якій доми побудовані перед квітів, кущів, шпилькових і листястих дерев. Сусід від сусіда скований. Тут і там тенісовий корт. Майже скрізь басейни. Сусіди між собою не ворогували, однолітки любили тоді чи тоді прибігти й поцікавитися, що там доброго ховається в ледівні! Амбулянси наглої допомоги тут же під боком.

Та в тій хвилині була розгублена безпорадно. Від швидкого руху незнайомого радіо затихло. Перевірив-

ши вхід у глибину мешкання, він сів за столом, загородивши її доступ до телефону.

— Де ж моя кава? — повторив. Лакомо ковтнув гарячу рідину та потягнув цілу пригорщу коржиків.

Мовчки, зосереджено дивилася молода жінка на цю дивну голодну людину. Це вперше в житті вона бачила голодного. Щось починало вже світати в її голові, мигнуло почуте в радіо, бачене на екрані телевізії. „Остерігаємо перед небезпечним убивником, що втік із в'язниці” ... Та це було далеко, ген-ген на західному побережжі їх великого краю. Про такі події тільки читали, вони не були дійсністю. Це просто якась безробітна голодна людина!

Проте напруга й готовість до оборони вже зродилася, хоч сумнів не втрачав ще своєї сили. Звикла ж до правди, довір'я, чесності. Щоб тільки син не прибіг зі школи „щось перекусити”, і щоб Маленька не прибігла...

Та вона вже була в кухні.

Чоловік зірвався з крісла, його рука сягнула до кишени, але коли побачив на порозі привітливо всміхнене дівчатко, спокійно засунувся знову за стіл.

— Є ще більше того? — вказав пальцем на дитину.

— Хто ти? — спитала Маленька і дружньо підходила до нього. — Я тебе не знаю. Як ти називаєшся? Я...

Молода жінка простягнула руку до Маленької, але він спішно потягнув дитину до себе.

— Гроші! — зажадав грізним голосом і піdnіс руку над Маленькою. — Гроші! Не вдавай, що нічого не знаєш! Хочу гроші, золото, нашийники, все...

— Я не маю нічого в хаті... — ледве вимовила молода жінка.

— Гроші! — крикнув вдруге.

— Глосенята! — із зрозумінням у голосі повторила Маленька, і швидше, ніж він міг запобігти тому, викрутилася з його рук і побігла в глибину кімнати.

— Куди вона пішла? — зверещав він, а в його руках появився револьвер. — Хто там є?

— Я не знаю... Нікого нема... Це дитина...

Він кинувся за нею, та вона вже надбігала з

глибини кімнати, і тримала в руках скарбонку, а на малому личку яснів широкий усміх.

— На маєс! — подала йому фаянсову скарбонку.
— Маєс гlosенята!

Він вхопив від неї скарбонку і, певно, зміркувавши з її тягару малу грошову вартість, злісно кинув на плитку кухні. Два фаянсові вушка покотилися по підлозі, а за ними висипалося кілька мідяків.

З перекошеним від злости обличчям, вдивився він в мідяки. Копнув розбиту скарбонку і, стягнувши темні окуляри, глянув на Маленьку. А вона, перехиливши головку, зі слізами в очах, дивилася на нього з повним нерозумінням.

— Я тобі дала... — почала, але слова перейшли в плач. Перевернувши крісло та вхопивши свою течку, він кинувся до дверей.

І тепер, коли двері були зачинені на ключ і засувку, Маленька притулена до неї наспівувала незнану їй пісеньку, а слухальце телефону в її руках — вся повага ситуації відкрилася перед нею у всій своїй жахливій можливості. Чекала голосу свого чоловіка, а в голові шуміло. Розбурхані думки не спроможні були вкласитися в спокійне русло розповіді. Це ж тільки що покинув їх хату небезпечний убивця! Може десь ховається тепер між кущами? Він хотів пограбувати їх, убити! Тільки коли Маленька подала йому свою щадничу „свинку”, ніби щось сталося з ним.

І коли нарешті в слухавці почула голос чоловіка, початок її розповіді про небезпечну пригоду був несподіваний навіть для неї самої:

— Ти не мав рації, що Маленька буде скуча...

1979

Д З Е Р К А Л О

З'єднувало їх спільне бажання, та підхід до нього був у кожного з них окремий. Стояли всі троє перед подвійним вікном канцелярії сиротинця, іх погляди прикріплені до одним-однієї дитини серед цілого гурта малят. Нагадували церковну трійцю, яку засвітила людина, вдячна за сповнення свого бажання.

Посередині висока постать ігумені в суворому, правосильному ще на переломі двадцятого сторіччя одягу черници, що виявляло тільки її приблідле, трохи прив'яле обличчя та руки, що не цуралися фізичної праці. Вона не рухала губами, проте вся була молитвою, вдякою за вислухані благання. Водила поглядом за дівчатком, що серед ясноволосих білошкірих дітей було ніби боханець разового хліба серед білих булок. У думках повторяла:

„Вдяка Тобі, Всешишній, що даєш чорненькій дитині батьків і край...”

Ліворуч від неї літній священик, духовний опікун монастиря й сиротинця, дивився на чорненьке дівчатко неприхильним поглядом. Овоч гріху! Так учив іх і вірив, що його науку прийняли, такий був певний чесноти жінок свого народу, а от до чого дійшло! І одна? Десятки в такій малій місцевині! Були чесні, коли не було нагоди до гріха! А коли у краю з'явився багатий окупант, із військом різних рас, коли жінки втратили все, а чоловіки пропали на війні, і вони були самотні й голодні, вся його наука кудись поділась, пропала. Навіть не оправдувалися. „Отче! — ніби кидали йому виклик, — Я не думала тоді про наслідки, не в гадці було, що це гріх! Я була бездомна, самотня, голодна! Розумісте — го-лод-на!”

Співчуття в нього не збудили. Огіда. Тіло! Навіть не жагучість крові, а продаж себе за шматок ідла! О, якже він розчарувався у своїй расі! Заслужили на те, щоб прийшла чужа домішка! Заслужили! Але... хіба він сам був колинебудь голодний, самотній...? Завжди довкола нього люди, що подбають про харч, про дах над головою...

Лікар обертає у пальцях цигарку. Страшенно хотів задимити пахучим тютюном. Стримувала його від того астма ігумені. Ця дитина двох рас зразок дитячої краси — думав Кучері черні. Очі пивні, іх вираз допитливий. Вій дозгі. Губи, носик і цілий зарис обличчя білої раси. Цікавий експеримент і що тут наука може зробити, щоб така людина не була чужа серед суспільства? Поїде тепер у край, де це не є проблемою, там таких більше, а все ж таки, чи не принесе вона щось нове й чуже для інших, що дасть їй біла раса? Цікаво б слідкувати за її ростом, розвитком, життям взагалі...

Сестра дверниця зголосила:
— Вже прийшли!

Вони ввійшли до канцелярії, люди з-за моря, обидві високі, усміхнені. Він стрункий, вона більш заокруглена, іх обличчя гладенькі і темні, іх зуби ніби слонева кістка, волосся чорне, її блискуче, його у дрібних кучерях. Їх одежда скромна, тільки в неї багато блискучих прикрас.

Вони були дорослі — це все, що ігуменя могла про них сказати. Їх віку вона не могла відгадати. Не чекаючи ніяких формальностей, офіційного знайомства з усіма, жінка широко всміхаючись, поцікавилася:

— Де моя маленька дівчинка?

Кинулася назустріч чорненькій, коли тільки учениця, що бавилася з дітьми, внесла її на руках до канцеларії. Чоловік не виявляв жінчого ентузіазму, проте на його обличчі булє усмішка.

Мале чорненьке дівчатко, помітивши простягнені до себе руки чужої жінки, відвернуло голівку до учениці і щільно пригорнулося до неї.

— Hi! Hi! Hi! — закричало перелякано. — Йди геть!

— Золотко, — підійшла до неї ігуменя. — Чому ти так налякалася? Не бійся! Ці люди тебе люблять! Вони візьмуть тебе до свого дому. Відтепер у тебе буде мамунька і татко. Правда, як гарно? Ти одна з усіх дітей така щаслива. Будеш мати рідний дім, маму і тата! Братчика і сестричку...

Збоку учениця охоплювала всіх своїм поглядом. Її молоді спостережливі очі бачили, як ігуменя шепотіла щось до ушка дитини, від чого мале темношкіре обличчя засніло усміхом, як турботливі зморшки зібралися на чолі священика, і як зацікавлено піднялися вгору брови лікаря. Дитина сміялася тепер щасливо, пригорнувшись до твердого нагрудника ігумені. Здавалося, що це не слова втихомирili її, тільки звук знайомого голосу, усміх на блідому обличчі, тепло рамен. Вона погоджувалася з усім, що чула від ігумені, але тільки чужа жінка простягнула до неї руки або чоловік замахав перед її очима чимсь близкучим, як відразу усміх перемінився в слози, а серед хлипань проривалися слова:

— Йди геть! Йди геть!

Заспокійливо пригортаючи до себе дитину, ігуменя дивувалася:

— Я не розумію, що сталося з нею. Вона залюбки йшла до чужих людей...

— Може ви говорили дитині щось погане про темношкірих людей? — вже без усміху спітала жінка.

Троє дорослих заперечили таку можливість.

— Хто її пригорнув, як не ми!

З усіх присутніх учениця була найближча до віку дитини. Роздумування чи осуд інших були їй ще чужі. Бути з дітьми, грatisя з ними, бігати, сміятися, розповідати казки, вивчені чи видумані було їй чимсь потрібним, приемним. Вона дуже добре розуміла кожне з тих малят. І плян допомогти тепер одній дитині з'явився відрухово, без зусиль.

Тихенько, майже скрадливо, вона відчинила двері і висунулася з канцелярії. За неповних п'ять хвилин повернулася, ховаючи щось за плечима. За ту коро-

теньку мить настрій в канцелярії став ще більш понурий, насичений підозрінням чи недовір'ям, дитина щільніше пригорнулася до ігумені, лікар, видно, забувши про її астму, курив, священик заложив руки назад і хитався на ногах. Думав:

„Раси роблять великий заколот у світі. Без них життя було б спокійніше...”

„Варто б, однак, попрацювати над кольоруванням шкіри...” — наблизилися лікареві думки до його.

Ігуменя почала було оправдуватися перед чужими людьми, не знала, мовляв, що таке вийде, але ж не може зі свого сиротинця висилати заплаканої дитини, наче клунок з речами, хоч знає, що це було б для її добра. Але чужа жінка зі сміхом перервала їй:

— Тільки нами не журтесь! У нас досить своїх! Де є дев'ять, то може бути й десяте! Вона навіть нагадує нашого наймолодшого, правда, скарбе? — повернулася до чоловіка зі сміхом. Не чекаючи на його реакцію, споважніла. — Дитини, звичайно шкода. Серед вас вона чужа, серед нас була б своя. Ми... світ побачили!

Раптом промовила учениця.

— Прошу, не відходьте! Дайте мені дитину, — повернулася до ігумені. В одній руці дитина, в другій мале підручне дзеркало, вона заохочувала малу поглянути на себе. — Бачиш, це ти! Добре дивися! А тепер поглянь на мене! Це ти! Це я! Ти! Я! — дзеркало мигало то в один бік то в другий — Ти! Я! Твоя мама! Твій тато! Хто такий, як ти? Я? Ні! Твоя мама, твій тато! Бачиш?

Ігуменя із священиком і лікарем обабіч, ота людська трійця, що її полум'я встигло вже згаснути, раптом спалахнула новим світлом надії. Здивування та подив для задуму учениці приглушувала непевність. Вдається? Пальці чужої жінки затискалися, видно вона стримувала себе, щоб не витягнути рук до дитини та знову почути перелякане „Йди геть!” Але несподівано малі ручки самі витягнулися до неї.

З МІНА

Для нікого не було таємницею, що дідо любив його найбільше. Внучкам він теж виявляв прихильність, чому ні, але хлопця він любив понад усе. Інколи, приглядаючись до гри дівчаток, він говорив сам до себе:

Що там, справді, дівчата?! Любіте воно, міле, а все ж таки не те, що хлопець. Ходить, немов у сні, спокійне то і тихе, говорить тонесеньким голосочком, голубить ляльку, ніби дитину, підсказкує на одній ніжці, і в найбільш неочікувану хвилину розплачеться на весь голос. І чого плаче? Хтось глянув на неї не так, як вона хотіла! Та нехай дивиться, Бог з ним! Хлопчиксько не те! Відважний, сміливий, меткий, до всього цікавий без непотрібних сліз і плачу, хоч у самого коліна пооббивані та синець під оком, — ну, та це так і личить хлопцеві! Радість, правдива насолода знати, що росте така його зміна, коли його сина забрала війна.

А все ж таки добре, що дідо не бачив одного вчинку свого любимця.

Треба знати, що дідо не був звичайною собі старою людиною, що з гірким почуттям доживає віку, тільки все ще черпав радість і надію з учинку своєї молодості. Де б він не появлявся, його зустрічали з пошаною й зичливістю. А що там і не кажіть, а людині приємно, коли її поважають і признають її заслуги. Справді, того можна слухати без утоми і важко погодитися з тим, коли хвальба якось неочікувано й не бажано переходить на когось іншого. Бо й справді! Хіба людина дійсно має таку обмежену скалю почуттів,

такий малий запас прихильних слів, що мусить змовчати про старого, коли вже появиться молодий?

Це не була дідова турбота. Про його заслуги люди не забували. Колись, як він не був ще дідом, тільки молодим чоловіком, він перший зорганізував був у місті цех шевців. Перед тим кожен швець діяв на власну руку, тобто не діяв зовсім. Цілими днями сидів, згорбившись на своїм дзиглику, набивав підошви і зап'ятки, інколи підлатував діравий черевик і хоч робив таку важливу роботу для людських ніг, то все таки нікому не спадало на думку вшанувати таку людину! Тільки коли хотілося комусь виявити своє невдоволення, тоді чомусь вдавалися до тієї професії. „Зроблено по-шевськи!”, „Шевська пася!”, а потім ще, пробачте! — „Клене, як швець!” Але попросити до стола у великому гурті на якомусь святі або посадити на перше місце — це вже ні, такого не бувало.

Дідо, — тоді ще не дідо, тільки молодий чоловік — доконав такого чуда, що його просили сідати за столом разом із високопоставленими особами! Коли він зорганізував шевців у цех і став його головою, надходили запрошення на свята, які влаштовувало місто, запрошення взяти громадно участь у якісь важливій події, а одного разу, коли вони причинилися своєю працею до успіху театральної вистави, сам посадник міста запросив діда на бенкет і посадив „пана голову” поміж визначними людьми міста.

— ... зорганізування шевців в одну сильну групу я вважаю великим досягненням, — говорив, між іншим, посадник: — Тепер ми маємо спілку, з якою можемо говорити і яка розуміє бажання громади. Я думаю, що наш дорогий голова цеху заслужив на те, щоб ми відзначили його орденом за його ідею та за його працю. Хай це буде теж заохотою для інших ремісників. Як людина поставить себе, так потім інші ставляться до неї!

Здавалося, що для посадника та управи міста створення цеху мало більше значення, ніж для всіх шевців у місті, бо він справді вручив дідові новеньку

медалю, що виглядала, як справжнє чотирнадцятикаратове золото!

То було пережиття, якого він ніколи не міг забути! Орден можна було носити на стяжечці біля кишені на грудях, повісити на килимі над ліжком, або опра-вити в рамки на оксамитному полі та прикрасити ним стіну.

Літа посрібили дідову голову і почорнили орден. На святкові оказії він прикрашував дідові груди, а в будні висів на килимі над його ліжком.

Коли внук підріс, а вірніше, трохи відріс від землі, дідо вирішив познайомити його з історією ордену. Дивися, мовляв, одержав я його від самого посадника міста за організування першого цеху шевців у нашому місті. (У світі давно вже знайшли були іншу назву для такої організації, як „спілка”, „унія”, „зв'язок” тощо, але дідо все пам'ятав стару назву, бо так було в днях його молодості.)

— Тяжка, — признав малий хлопчик, — Часом блищиться, а часом темна. Чому?

— Треба її вичистити, — пояснив дідо. — Все на світі нищиться, затирається. Тому треба його нагадувати і відсвіжувати. Так і ти не маєш забувати, що твій дідо був тим першим, хто зорганізував шевців, а за нами пішли вже інші професії й інші міста. Це велика честь і велика заслуга для громади. Вона переходить і на тебе, і ти мусиш пильнувати й берегти цю медалю, як мене вже не буде.

— А чому діда не буде? — спитав хлопчик. — Дідо завжди є.

Він приглядався орденові, але як почув голоси хлопців на подвір'ї, кинув його на ліжко і вибіг до них. Вони гралися м'ячем, бавилися в „кляси”, але його до свого гурту не приймали. Всі ті хлопці, що мешкали в тому ж будинку, були старші за нього і таким малюком погорджували. Тож він стояв остроронь і водив поглядом за м'ячем, подавав йм, коли мяч покотився до його ніг, або піdnімав плоский камінчик, яким не поцілили в „клясу”. Тоді вони ласкаво і без подяки приймали його послуги.

Він звірювався дідові зі свого бажання бавитися разом з хлопцями і знаходив у нього зрозуміння й потіху. Не завжди він буде малим хлопчиком! Коли підросте, то всі будуть завидувати йому і схочуть говорити з ним! У нього ж буде орден, як у нікого!

— Пам'ятай! — додавав ще хто знаєтиме раз дідо, — пам'ятай, що твій дідо зорганізував у місті цех шевців і тому заслуга твого роду дуже велика. Ти мусиш іти нашим слідом і не смієш того ніколи забути. По моїй смерті ти станеш власником ордену і мусиш його шанувати так, як я його шаную. Він є символом єдності!

Коли чоловік чи діти не помагають мамі в щоденому хатньому ритуалі — в наведенні ґрунтовних порядків, то вони всі неймовірно заважають їй. Тому й невістка, мати малого хлопчика, вислала його на подвір'я, коли дідове життя добігло вже до останнього стовпчика, і треба було поробити в кімнатах деякі зміни.

Дідо був батьком її чоловіка, але й вона гордилася ним. Увійшла до роду. який мав у місті признання й пошану. Її син одержав у спадку медалю яку не мав ніхто. Хлопець був ще малий, і вона вирішила заопікуватися орденом, поки він не підросте. Яке ж було її здивування, коли вона не знайшла його на килимі. Не було його ані на підлозі, ані на нічному столику. Вона добре пам'ятала, що людина, яка несла орден у тій сумній процесії, віддала його і вона повісила його на килимі. Врешті ніхто не міг його забрати, бо яка кому була з нього користь? Кожному було відомо, що тільки дідо заслужив цю медалю і вона належала до їх роду.

Тоді її думки стрибнули в іншому напрямі: малий! Він був тепер власником ордену і певно почепив собі на груди, як робив бувало дідо! Усміхнулася, вихилившись крізь вікно. Напевно хлопці подивляють і завидують йому! Нарешті її малий хлопчик міг притягнути до себе їх увагу! Завжди стояв такий ще малий, радий хоч чимнебудь прислужитися їм, щоб тільки бути з ними! Треба забрати, бо готові відібрати від нього!

Хлопці гралися в „кляси”. Її погляд мимохіть спрямувався під мур, звідки він завжди спостерігав гру інших. Але на тлі порепаної стіни не було нікого. Усміхнений, зарум'янений, з розвіяною чуприною, він скакав на одній ніжці по клітках, нарисованих крейдою на бетоновій поверхні подвір'я, ставав на дві ноги і знову на одну, а потім звинно, немов зайчик, завертався назад. Хлопці виявили скуче признання на його допитливий погляд. Задоволений кришечками старших, він відсунувся набік, відступивши місце іншому хлопцеві. Все ще усміхнена, мама окинула поглядом цілу синову постать, шукаючи ордену. Перевела погляд на інших хлопців. Ордену ніхто не мав.

Один із хлопців стояв саме перед рисунком кліток і, розмахуючись рукою, намагався поцілити одну з них якимсь тягарцем. Щось блискуче мигнуло в повітрі і дзвінко впало на сірій поверхні бетону. Усмішка блискавкою перемінилася в крайнє здивування на обличчі матері. Серед білого обрамування „кляси” лежала на бетоні дідова гордість і радість — його орден!

Вмить збагнувши, що це була ціна за яку старші хлопці прийняли малого до свого гурту, вона схвилювано крикнула крізь вікно:

— Зараз же принеси мені сюди орден!

Малий підняв на неї щасливий, далекий погляд.

— Він мій! — крикнув, не рухнувшись з місця. — Дідо мені його дав!

— Не говори, тільки неси його сюди, щоб я не мусіла сама йти по нього!

Найстарший хлопець, видно провідник, скрививши губи, штовхнув черевиком орден до ніг малого.

— Не смій лізти до нас! — процідив крізь зуби і відтягнув хлопців у дільній кут подвір'я відразу почулися вигуки і сміх.

У вікні молода мати хвилювалася.

— Неси сюди, кажу! Найбільшу дідову святість кинув у болото!

Нагло малий залився гіркими слезами.

— Тут нема болота! — скаржився вриваним від плачу голосом. І нараз, видно під впливом наглої досади чи жалю, що його знову відкинули хлопці, наступив на орден і топтав його з усієї сили. — Не хочу його! Не хочу! Він нічого не варта! Чому дідо не взяв його з собою..?

Хлопці не дивилися на нього. Сміялися сміхом на кілька років старших переможців. Згори збігала мама, її почуття й думки мінялися в міру того, як менше ступенів було перед нею, немов на кожному з них був виписаний якийсь інший зміст. На порозі вони оформилися у вияснення, призначене для когось, хто вже не міг її почтути:

— Ой, діду! Хіба зміні так легко розуміти нас?

1965

ПРАПОР

Не можна сказати, щоб його хто любив. Неможливо також сказати, що хтось піклувався ним, чи бодай цікавився. Всі мешканці занедбаної, бідної й брудної дільниці міста знали, що в нього десь там поміж тими вузькими вуличками живе тітка, яка прибирає в багатих домах. Але ніхто не знов, чи він там справді ночував кожну ніч. Люди — її сусіди — що самі жили в домах із давно біленими стінами, з юрбами занедбаних дітей, шепотіли іноді:

„А хто знає, чи то тітка...? А може то мати...” — але рішуче сказати не міг ніхто.

Не було кому зацікавитися ані нею, ані ним. Люди привикли до його клички „Пустий Вітер”, тож і в голову не спадало їм, що в нього мусить бути якесь ім'я та прізвище, що в цьому п'ятнадцятирічному серці б'ється якесь глибше почуття, а в тій чорній, коротко підстриженій голові з обличчям обсмаленим вітром, товчуться-снуються якісь таємні та піднеслі думки. Коли про це дізналися — було вже запізно. Ніхто вже його більше не бачив. Але ще довго-довго говорили про цілу подію, знижуючи голос до шепоту, і то не тільки ті з бідної дільниці, але з усього міста були цікаві як він виглядав і як називався, де мешкав і що робив, чи ходив до школи, чи не ходив, умів читати й писати і хто були його батьки. Досі ті з бідної дільниці знали тільки, що „Пустий Вітер” появлявся там, де його „ніхто не посіяв”, де його ніхто не чекав, щурав вуха, немов песя і зникав, коли за ним шукали. Виростав у тітки? Го-го! У тої прилюдної замітачки? Чого ж він там міг навчитися? То хіба не звідти наука!

Люди різно сприйняли його вчинок. Але чи то були ті, що аналізували все, чи скептики, які у всьому сумнівались і не хотіли бачити нічого доброго, а чи психологи, які не добавали ще глибини почуття у його вчинку, а радше хлоп'ячу перекірливість — всі згоджувалися в одному: вчинок „Пустого Вітру” підбадьорив кожного!

Присутність чужого війська в іх краю не дозволяла голосно висловлювати свої почуття й думки, тож шептали й ділилися враженнями та здогадами обережно, щоб ніхто не підслушав, не знав і не доніс. Після вчинку „Пустого Вітру” гордість і радість панувала в іх серцях, тож із схованим усміхом і терпеливістю, що могла от-от урватися, терпіли присутність чужого війська в місті і в краю. Якщо такі хлопці виростають у міських завулках, то іх ще чекає воля і слава! Забували про себе, менше турбувалися особистим майбутнім. Тремтіли за його життя.

— То як, як то було? — допитувалися ті, хто не бачили того. Вістка, немов вода, розливалася просякала в кожен куток. Вийшла із середмістя, з домів, що їх сторіччя тому побудували довкола ратуша і пливла-розходилася вулицями, вдарила в кущі парку, аж вийшла на широкі шляхи їхнього краю.

На рогах вулиць, на майдані довкола ратуша не було тоді ні живої душі, — розповідали очевидці хтозна котрий раз. Люди поховалися по домах, коли побачили на що заноситься. Дивилися з-поза завіс своїх кімнат на майдан перед ратушем. Спершу заїхало перед головні двері вантажне авто. Потім підкотило особове. Вийшло з них кілька чужих одностроїв. (У своему обуренні та болю вони називали їх „посіпаками”). Витягнули драбину, шнур, ще якесь приладдя. Закинули голови назад і дивилися на високу вежу ратуша.

Із запертих віддихом стежили за їх рухами мешканці міста, сковані за завісами. Вони здогадувалися до чого йде. Чекали з болем, із завмерлим серцем і люттю. Декому слізози не дозволяли дивитися. Дехто відійшов від вікна, неспроможний бути свідком упадку їх

прапора. Залишилися тільки ті, в кого було тверде, завзяте серце.

Не відразу побачили метушню у піdnіжжі стрункої вежі. „Посіпаки” — три з них — вийшли на балкон, що закрутися довкола вежі. Винесли драбину, і чиясь рука вказала на щось угорі. Драбину прикладали, примірювали, заходили до середини, знову виходили, нарешті один зупинився внизу біля драбини, а інший ліз угору.

На щоглі, немов людина, що не передчуvalа лиха, безжурно маяв на вітрі прапор їхнього краю. Іноді він граціозно вигинався на боки, виявивши при тому свої принадні кольори, або сягав горішнім кінцем долішнього й любовно гладив його, то знову відставав від щогли і тріпався грайливо, бадьоро й завзято на всю широчінь, щоб усі бачили, який він великий і прекрасний. А потім він пестливо пригортався до щогли, ніби втомлене дитя до мами і тривав так хвилину-дві, аж знову не зривався до лету і не розгортався на всю величину. А за хвилину він покірливо і слухняно складався у складки, але тільки на мить, на хвилинку, щоб знову розгорнутися на всю свою ширину і вітати і небо, і місто, і своїх людей.

Майдан довкола ратуша, ще так недавно повен життя, повен руху людей та їх голосів, жахав тепер своєю порожнечею. Хто несподівано з'явився на виході котроїсь із вуличок, спішно зникав у найближчих сінях. У кожного з мешканців міста й околиці були пов'язані якісь особисті спомини з тим прапором. Він був символом їх віри, їх надії, їх прағнень і їх гордости. Старші мешканці пам'ятали ще як уперше замаяв він над містом. Інші, молодші, тільки чули як усе відбувалося. До тієї великої всенародної події були приєднані ще якісь особисті переживання, що радісним, палким спомином жили в їх пам'яті. І тепер отвалилося все, бо вони були слабші за окупанта, і їх перемогли. Що залишалося — не знали.

„Посіпаки” на вежі почали свою роботу. Зняти прапор не було важко. В середині під вежею була маленька кулька, яку треба було тільки покрутити, як

прапор обнижувався і покірливо спадав до рук. Не було ніяких клопотів коли стягали його в бурю, чи під ніч, а чи обнижували його до половини щогли у випадку чиєсь смерти. Але коли їх переможений край впав у руки ворога, мешканці в поспіху знищили кульку, залишивши на щоглі прапор, як гордий доказ своїх почувань.

„Посіпаки” збегнули дуже скоро, що ім доведеться скидати прапор іззовні й тому взяли драбину, шнур та інше приладдя. Один з них піднімався тепер угому, а другий тримав руками драбину. Прапор шарпав собою, відставши від щогли і миготів своїми принадними кольорами перед очима людини, що піднімалася до нього. Старшина вимахував руками, він, здається, давав якісь вказівки. „Посіпак” пнявся без поспіху, зупинявся і повертається до тих на бальконі з якими словами. Але ось він дібрався до стрімкого даху вежі й зупинився. За мить витягнув праву руку, але досягнути щогли не міг. Він повернувся до тих у ділині і щось викрикнув.

З долини підкинули йому шнур, але він не встиг його підхопити. Тоді підкинули вдруге і він, вхопивши його, легко захитався на драбині. Завіси у вікнах надійно порухалися. Здавалося, що „посіпак” зі шнуром у руці полетить стрімголов униз. Але втримав рівновагу і в дальшій хвилині, розмахнувшись закинув шнур на щоглу. Перевіривши його силу, він обмотав себе ним, вхопився його руками і раптом його ноги відстали від драбини.

Тепер почалася боротьба.

Дібравшись до основи щогли, „посіпак” безпечно примістився і збирався перетяти линву прапора. Немов жива людина, що може бачити й чути і, збегнувши нагло всю небезпеку, прапор рвучко відсунувся від щогли й нетерпильно затріпотів і вирвав линву з рук „посіпакі”. Розгорнувшись на всю величину, він посунувся вгору линви, люто сіпнув кілька разів і нагло щільно пригорнувся до щогли, немов у неї шукав захисту.

Рука „посіпаки” не дармувала. Прапор знову маяв у повітрі люто, завзято і линва вихоплювалася з рук людини та вдаряла собою до щогли, заповнюючи повітря голосним звуком. „Посіпака” з балькону щось закричав, а той згори відповів. За хвилину він пересунув рам’я між щоглою й линвою і приложив до неї якийсь блискучий предмет. Ще за мить він вхопив відтятій кінець линви і з цілої сили сіпнув. Його бажанням, очевидно, було притягнути прапор до себе, до своїх рук.

Та сталося інакше. Підрізаний кінець линви вихопився з його рук і разом з прапором метнувся вгору. В останній боротьбі він розгорнувся на всю широчінь, кинувся в один бік і в другий, на мить зачепився за щоглу, знову піднявся вгору, немов посилив останній привіт мешканцям і раптом, скрутившись у трубку, посунувся линвою вниз та наче листок відрваний від дерева, м’яко летів униз аж приземлився безладним кольовором горбком.

Довкола ратуша все ще було безлюдно. І раптом ті, хто були за завісами, задеревіли.

Ні звідси ні звідти появився на майдані „Пустий Вітер”. На буйнім волоссю зісунена на одне вухо кепка, на рукавах тісної блузи латки у формі сердець, вище черевиків обсмалені сонцем литки. На його обличчі була настороженість. Прибігши до прапору, що безпомічно звинувся на бетоні майдану, він зупинився, випростувався і приложив пальці до кепки. З небувалою в нього повагою він віддавав останню честь прапорові свого переможеного рідного краю.

Двері ратуша відчинилися й з'явилися „посіпаки”. Спершу старшина, потім той, що тримав драбину, за ним той, що знімав прапор. Із самопевними, задоволеними видами два з них прямували до авт, а третій вернувся по прапор. На півдороги зупинився, повернувся до тих, що пішли до авт, і його рука витягнулася, вказуючи на „Пустого Вітра”, і нагло в його руці блиснув наган.

Завіси у вікнах порухалися. Здавалося, що там нікого не було, що всі вони вийдуть зараз на майдан і муром стануть перед „Пустим Вітром”.

— І як скінчилося? Вибігли? — нетерпеливо допитувались ті, що не бачили цілої події. У тому місці розповідачі схвильовано замовкали. — Скажіть, що сталося потім?

„Пустий Вітер” — докінчували розповідь, — помітивши „посіпак”, похилився над прапором, і, вхопивши його в свої руки, метнувся поміж будинки. Бігли за ним „посіпаки”, стріляли, але він утік. Все ж таки то був „Вітер”, але, як видно, не пустий...!

1970

К Л А Д К А

В її житті не було ще ні одного самостійного рішення, ні стійкої постанови в тому часі, коли вона помітила вишкільні літаки, що піднімалися з асфальтової доріжки. Все ще йшло за маминою порадою та маминою вказівкою. Все було ширим звірюванням, докладним описом, точним виконанням маминих наказів. Кожного ранку вона вибігала на шлях, щоб піймати автобус до школи, а на узгір'ю, частково сковані за кущами, гуділи вже малі літаки школи цивільного літунства, щоб починати вправи. Вид добре знаний усім мешканцям довкілля, навіть їй, але без якогобудь значення. Бачила літаки-одиночки, повела за ними поглядом, іноді навіть зупинилася, щоб бачити як стрибають з висоти, але дізнатися хто сидів за кермою – ні, цього не було.

Цікавість з'явилася несподівано.

На перехресті доріг, саме там, де вона чекала на автобус, літаки летіли низько над дахами домів. Кожний міг побачити голови в пілотках, очі за склами, напруженій вираз обличчя. Забувши про землю, летіли у висоту. Але що їй до них? Та одного ранку третій з черги літун повернув голову до неї і, поки літак майнув у висоту, вона встигла підхопити усміх і привітливий кивок його руки. Оглянулася, це, мабуть, хтось надходив. Але ні, не видно нікого. З віддалених від дороги домів вибігала дітвора. Дивно. Та в гаморі школи пригода забулася. Ожила, коли тільки автобус знову зупинився на її перехресті. Чи справді це було для неї? Гм. Коли повториться завтра, то це вже справді він вітав її!

„Завтра” було чеканням не тільки на автобус. Так і тягнуло глянути вгору, на маленькі крилаті возики. Ніби й серце тріпнулося якось по-новому, коли третій з черги літак наблизився до неї, крізь віконце висунулася рука і невеличка лісова квітка злетіла на асфальт майже у її стіп. Вона повела поглядом за літаком, що був уже ген-ген у висоті, звела зір на квітку і швидко схилилася до неї, коли з-за рогу блиснув склом передньої стінки автобус.

На леваді під лісом було повно таких квіток. Він, очевидно, приземлився там своїм літачком, або стрибнув з висоти саме там. Він навіть тоді пам'ятав про неї?! Хто він? Який він? Бачила його колись на землі? Чи він бачив її колись тут, чи тільки з висоти? Ой-ой! Вона така нецікава! Очі не чорні, а якісь як сталь, волосся русяве, ні трохи не хвилясте, а ростом навіть не середня. Добре, що він літає і не бачить її зблизька.

Кожен вечір був чеканням на ранок. Кожен ранок був дбайливим претенсійним прибиранням і поспіхом на перехрестя.

— Куди ж ти? — мамине навздогін. — Ще досить часу!

— Автобус не приїздить тепер точно!... — і біг, біг щоб тільки не прогавити їх старту. Вже й турбота причепилася: що то буде, як шкільний рік скінчиться?

Сонце ще не викотилося з-поза будинку школи, але літаки мигали вже один за одним над її головою. Ні один з них не привітав її рукою, не кинув квітки. Його між ними не було. Шкода. Так гарно почалося. Йому не трапилося нічого поганого, була б почула, якби щось трапилось. Вона просто не цікавила його більше. Аякже! Така собі школлярка...

— Гм-гм, — прогугнав юнак, що з'явився на перехресті і стояв там, як і всі люди, що кудись іхали. — Пробачте, — сказав він, — чи можете сказати мені, де остання зупинка в місті? Я хочу до летунського порту...

— Мусите пересідати... А втім, я не знаю. — І це скуче пояснення було сказане непривітним тоном. Не знеохочений юнак швиденько докинув:

— Бачите, я цього не знаю, хоч моя справа літати...

Це він! На всіх святих! Це щось, наче землетрус, хоч і не руйнівний. Стояв ось біля неї, а вона шукала його десь між хмарами! Чи відповісти йому, чи це не лицює? Вродливий, вродливий який у тому строю літуна! I як тут мовчати?!

— Ось і автобус! — в його очах збиточна веселість, очевидно, її збентеження давало йому таку радість, і мовчати йому певно не хотілося.

— Це далекобіжний, — пояснила не без тріумфу в голосі, — Він не підбирає людей на підміських зупинках.

— О, ні? — таке задиркувате, таке самопевне і простягнена вперед рука рухом вождя, який не чекає заперечень.

Водій за керівницею, голови за віконцями мигнули перед ними, і вже за роздоріжжям автобус із розсуненими дверцями чекав на них.

— Не зупинився? — тепер в його голосі тріумф. — Чекає на нас! Біжім!

Хотіла сказати: „це не мій автобус, мій показується з-за рогу!” Та бажання було немов світло світлячка, з'явилось і зникло. Піддалася проводові хлопця, чоловіка. Цього не знала досі.

Її зап'ятки зацокали по асфальті шляху. За ним.

Літав, наче орел, широко розгорнувши крила, або з головокрутної висоти безстрашно стрибав на землю. Спершу від літака віддалювалася точка, що швидко перемінювалася в лінійку й летіла до землі, поки раптом, вже недалеко неї, не відчинилася парасоля легкопаду. Тоді вона вже плила в повітрі стримано і спокійно, наче бабине літо, прибираючи щораз виразніші форми. Коли так стежила за ним, присівши на горбі, серце заповнювалося радістю й гордістю. Тривога за його життя була поза межами можливостей. Він був втіленням сили й енергії. Від його слів і дій підхмарний простір, що досі цікавив її тільки тим, що звідти падав дощ або гріло сонце, набрав набагато глибшого змісту. Він став шляхом, що веде в майбутнє,

що відкриває новий світ, постачає людині енергію й ініціативу, дає все нові й нові можливості. І на цій дорозі в майбутнє вона бачила себе з ним. В її житті тільки з мамою такого не було.

— Його сальто-морталє прекрасне! — казала мамі зі знанням фахівця. — Ніхто, але таки ніхто не стрибає з висоти так, як він! У нього велике майбутнє!

— Так? — питала мама. Було радісно й тривожно стежити за дозріванням доні. Зморшки турбот у кутиках губ поширювались та множилися, відколи доня бігала на горб перед лісом стежити за його вправами.

— Я маю причину думати, що він схоче одружитися зі мною, — заявила гордо за декілька днів.

— Одружитися? Тобі тільки сімнадцять років! Та й він не спроможний ще втримувати родину.

— Я думаю, що спроможний. В нього блискуче майбутнє!

— Справді летунське темпо, — мамине зажурене, — А що ти знаєш про нього?

— Що він подобається мені, а я йому.

— Ти повинна завершити свою освіту. — У маминому голосі відчувалася ніжність, любов. — Минули вже часи, коли дівчині треба було знати вишивання та плетіння на дротах і ще, може, гру на фортепіані, щось нескладне. Тепер треба знання, фаху, щоб забезпечити своє майбутнє, бо можна опинитися самій... як я...

— Я хочу одружитися, — сказала доня з небувалою в неї впертістю. — Я думаю, що кожна дівчина цього хоче, має освіту чи ні.

— Це правда, — погодилася мати, — Але подружжя, це поважна справа, це не їзда автобусом до міста. Чи ти думала про те, як він буде заробляти на життя?

— Буде капітаном пасажирської лінії...

— Отож то. А літати, це не сидіти за письмовим столом. Це постійна тривога і можливість нещастия кожної хвилини. Чи уявляєш собі, що одружившися з ним, ти будеш у більшості сама? Що не будеш мати спокійної хвилини? Що наслухуватимеш вісток з радія? — питала мати тоном людини, яка шукає за кладкою, якою доня могла б перебігти на її бік.

— Чи літуни через те не мають права одружуватись? — спітала дивлячись у мамині очі. — Чи ім через те не належиться кохання та родинне щастя?

— Хто каже?! — зідхнула мати. — Але не він належить до мене, тільки ти, а я хочу твого щастя. Я не хочу, щоб ти могла втратити свого вибраного навіть в день своїх заручин чи шлюбу. Чи ти це розумієш? Чи можеш уявити собі? Чи ти свідома того, що навіть погода буде твоїм ворогом або приятелем?

Задума в донініх очах і ані слова.

— Ти ще така молоденька, — вела мати далі свої завваження, — Ти саме скінчила середню школу. Твоє життя тільки починається. Ти не можеш закохуватися в першого, що усміхнеться до тебе та одружуватися з ним! Це перше враження, і нічого більше. На ньому не можна будувати майбутнього. Тобі треба тепер учитися і трохи розваг, нових знайомств, вражень. А що було б, якби ти, одружившись так нашвидку, зустріла когось, кого справді покохала? Чи не було б це страшне?

— Так, — признала, — це було б страшне.

— Бачиш? — мамине обличчя пояснило. Знайшла кладочку, якою доня перебігла на її бік. — Ми тепер поїдемо трохи, і ти побачиш, як нові враження швидко висунуть його з твоїх думок. Я не хочу, щоб мої перевживання повторилися у твоєму житті...

Глибока задума від незвичних думок перемішалася з острахом на молоденькому обличчі доні. Лінії, які креслила на папері були поза межами її свідомості. Нараз рвучко підняла голову.

— Ну добре, — сказала, — але мій батько працював за письмовим столом, а ти втратила його швидше, ніж я прийшла на світ!

В О Г Н Е Н О С

Її пригода могла б бути найліпшим доказом того, що не всі людські обрахунки приносять бажаний вислід, хоч і були пляновані з математичною точністю, якби не те, що вона тільки вийшла з віку підлітків і ще не встигла ввійти у світ дорослих. Пом'якшувальною обставиною її злочину було й те, що її близнючка (звали її вдома просто сестричка) струнка красуня, а вона — з подібними рисами обличчя, але наче сплощеними згори, присадкувата і поганенька. А понад усе треба кинути камінчик закиду в городець тих, що вганяються за фізичною жіночою красою та нагороджують її, занедбавши духові вартості.

Бож треба признати, що все було б добре, і ніколи не зродився б у її голові такий намір, якби тій божевільній компанії, де працювала сестричка, не прийшла думка влаштувати конкурс королеви рибного промислу.

З конкурсами краси вони з сестричкою були ознайомлені до найменших подробиць, тільки ж вони були десь далеко-далеко від них і не збуджували ні заздрості, ні розчаровань. Дівчат, які брали участь в конкурсі, вони не знали, близько не бачили, ані не говорили з ними. То була подія, яка не зачіпала їх особисто, хоч і вносила трохи хвилювання. Котра переможе? Ану, котра? Вони йшли об заклад, відгадували, обговорювали. Оглядали на телевізорі всю подію, заглянули до журналів та часописів за світлинами й описами цілої церемонії, включно із життєписом нагородженої і навіть, в кілька днів після закінчення, бачили в уяві всіх тих чорнявок, білявок, русявок іrudавок, як вони

маршували помостом усі в добірних балевих сукнях, або півнагі в купальниках, але в туфлях на високих підборах однаковим кроком і щасливою усмішкою. Який був зміст кандидаток на королеву у відповідь на різні гачкуваті питання, які їм ставили, що мали виявляти їх непідроблену індивідуальність, якось не трималася їм голови.

Аж тут несподівано вислід конкурсу — щоправда, тільки одної фірми, — підсунувся під сам поріг! Ввійшов у хату і, наче гість несподіваний, але достойний, зайняв у ній перше місце!

На королеву рибного промислу вибрали сестричку!

Господи! Скільки ж то було хвилювання та розмов! Переживала все із сестричкою, наче це її вибрали на королеву, наче це її світлині появилися на рекламних сторінках журналів з оселедчиком, коропом, чи якоюсь іншою рибкою світу! Коли ж побачила сестричку на екрані телевізора, її хвилювання перейшло вже всі можливі межі. Воно голосним дзвінком билося в грудях. І як то було? І що ти відчувала? Страшно було? Приємно? І скільки тобі платять? Хотілося слухати її відповіді, описи, а потім нести їх до людей, з якими вона працювала, щоб усі знали, яку славу мають вони в своїй родині! Певно, така пригода не могла трапитися її самій, бо вона — от малий пеньок у великому лісі складних цифр комп'ютера великої модерної лікарні, де не вживають таких засобів для своїх реклами. Тільки у пресмислі могло щось таке важливе трапитись їм!

Їм?

Тільки тепер прийшло усвідомлення. Радісне почуття випарувало етером. Навіть залишився неприємний смак, наче справді після етеру. Хіба ж це трапилося „їм”? Це справа тільки сестрички! Дуже-дуже мило, справді, а все ж таки щось муляє й мучить і важко зрозуміти, що це таке. Сестричка полетіла в нові переживання далекобіжним „джетом”, а її залишила в темній, брудній вулиці! Сестричку вихопили з її світу, забрали її від неї. Сестричка раптом перемінилася в якесь окреме „Я”, її переживання пішли іншим

щляхом і немає вже спільніх радошів і турбот, безупинної виміни думок, не мають у же спільної участі в якихсь справах. Їй здавалося, що вона вдруге прийшла на світ, тим разом сама одна, і в тому було якесь болюче збентеження. Не було бажання йти кудись самій, не було з ким ділитися своїми враженнями.

Спершу нетерпеливо чекала на вістки від сестрички. Але в щастю люди забувають про час і про близьких. Вістки з подорожі навколо світу були щораз скupіші на слова, нарешті обмежилися до одного речення: „Поздоровлення...” і назва столиці якогось краю. Для сестрички було все, для неї нічого. Видно, що на світі є люди, для яких існує дійсність, а інші мусять вдоволятися мріями. Таке відкриття, а, може, перше самостійне роздумування, не пригнобило її. Навпаки, вона вирішила сягнути до дійсності! „У королеви рибного промислу є сестра-блізнючка” — згадали були і про неї. Але тепер цього було мало. Вона мусіла зробити щось таке, щоб теж виступити як окреме „Я”, зі своїм власним учинком, власною заслугою!

Тільки що таке зробити?

Вона могла тепер годинами стояти перед дзеркалом, ніби вивчала всі деталі свого обличчя на превелику турботу свого батька. Матері вона не пам'ятала. І на невдовolenня свого собачки Гавка. Він боком приглядався до неї, поки ставало йому терпеливости бути таким занедбаним, а потім таки нагадував про себе.

— Гав! Чого ж дивишся так довго тільки на себе? — питали його мудрі очі, а його почуття підсилені були дружнім рухом хвостика. — Хіба мене тут немає? Гав!

Певно, його треба було вхопити на руки, пригорнути до себе, гладити його слонеподібні вуха і шептати до них із скаргою в голосі:

„Гавку! Я теж хочу щось пережити! Я теж хочу бути славною! Мій шлях не такий як сестрички! Я мушу щось видумати, щоб стати славною! Думаєш, що це справедливо, що поганих з вигляду людей відсувують від хвилюючих, радісних переживань?...”

Гавчин хвіст зраджуває, що він в усьому погоджується з нею.

Кожний працівник, відповідальний за свою ділянку праці, пильно стежить, щоб усе там ішло визначенним шляхом. Тож нічого дивного, що адміністратор лікарні скерував всю свою увагу на неприємний випадок: в одній із палаток, де не було пацієнта, загорілася завіса. Щасливо хтось це помітив і завіса згоріла тільки до половини. Відразу скрізь прибили написи: „Курити заборонено! Увага! Кисень в ужитку!” Пішли обіжники за обіжниками, в яких кожне слово повчало, що робити у випадку пожежі, і нагадувало: „Обережно з вогнем! Запобігайте пожежі! Не кидайте недокурків до коша на сміття! Не кладіть їх близько завіс! Голосіть негайно, як тільки побачите або відчуєте дим, на число 7 в телефоні! Зачиняйте всі вікна, двері, виключуйте світла, мотори! Пам'ятайте, що тут іде про життя сотень людей!”

Відбулося кілька віч з працівниками, кілька вправ евакуації пацієнтів в одній із кляс Школи медсестер, гашенням вогню на подвір'ї і знову все затихло. Аж одного дня побачили дим, що ясними клубами бухав з проводу на скидання сміття. І знову ж, як і першого разу, хтось побачив загрозу вогню і впору погасив його. Тільки ж на тому не скінчилось. Адміністратор лікарні закликав до канцелярії секретарку і доручив їй:

— Провідайте докладно хто помітив перший вогонь, а хто другий...

Молода чорнявка не гаяла часу і незабаром появилася знову перед своїм канцелярійним наставником.

— Одна молода дівчина, — звітувала, — що працює в бухгалтерії. Її знають в усіх відділах, бо вона скрізь ходить і розповідає про свою сестричку, яку вибрали королевою рибного промислу. Чи буде за її притомний вчинок якась нагорода? — запитала, збираючись записати відповідь у записнику.

— Погодитесь, що сотні пацієнтів могли втратити життя, — рочав адміністратор вдивлений в секретарку. Життя пацієнтів, включно з персоналом, зависло було

на волоску, бо є між нами людина-вогненос! О, справді, ця дівчина заслужила на нагороду і то велику!

— Так? — спитала секретарка зацікавлено. Відповідь прийшла коротка, рішуча.

— Звільнити!

1968

З Л О Ч И Н

Цей хлопець не був першим і не був останнім. А проте довго тільки про нього думала. Постійно мала перед очима його вродливе обличчя, цей якийсь спорожнений погляд його темних очей і чуприну, буйну, поломану у хвилі, але втриману в ладі.

З'явився перед нею обтяжений страшним злочином. Всі ці молоді хлопці чи дівчата, що їх поліцист приводив у судову залю, мали чимсь обтяжене сумління. За три роки своєї судейської праці вона вже звикла до цього. У кожного очі виявляли що інше. Були нахабні, визивні, залякані, або мстиві. І говорили не всі однаково. Призначалися до злочину, відрікалися від нього, замовкали налякано, або обсипали закидами своїх батьків.

Вона вірила, що в усіх то була тільки поволока, а під нею дрімає щось людське, чисте, не зіпсоване до краю, що вимагає зрозуміння і любові, і тоді на поверхню життя знову вирине справжня людина. Намагалася вложить в свою працю хоч трохи жіночої ніжності й вирозуміння, виявляла б її, коли б працювала десь поміж деревами чи тваринами, а це ж були люди, а властиво, ще діти.

Навіть коли вже була вдома із своєю сім'єю, думала трохи про кожного з них. Читала їх акти оскарження, роздумувала як і що зробити, щоб повернути їх суспільству. Таж вони були чиєсь діти, такі ж як і її, що всміхалися до неї за обіднім столом. В їх очах грала безтурботність і збиточність. Навчена чужим досвідом, присвячувала їм щораз більше уваги. Хто знає, що з цієї збиточності може колись виりнути.

Може, тим чужим дітям, що появлялися перед нею в супроводі поліцая, не дали батьки тепла, не присвятили часу й уваги, може, вони не були благословенням подружнього життя, тільки його тягарем?

Цей хлопець, що сказав такі дивні слова, мав усе, мав увагу інтелігентних батьків, їх велику любов, добробут, віру в Бога, а крім того, мав принадний зверхній вигляд і відмінні оцінки в навчанні. Але й страшний злочин на сумлінню, якого ніхто не всилі затерти.

Спершу вона побачила його світлину в щоденнику — тонка постать, одягнена дбайливо, обличчя інтелігентного юнака, в руках Біблія. Часописи подавали, що його затримали як підозрілого в злочині, а вона думала, що це помилка. Хлопець з таким виглядом не міг того зробити, в чому його підозрівали. Не вірила в це й тоді, коли він сам з'явився перед нею, а біля нього поліцай. В актах обвинувачення стояло все дуже виразно: вісімнадцятий рік, учень середньої школи. Задушив в авті свою дівчину, з якою ходив до школи. Після того затягнув її в придорожній лісок і там залишив.

Очевидно, це все було, здавалося їй, якоюсь жахливою помилкою. Цей юнак не міг би цього зробити, хіба що у власній обороні, в якихсь дуже особливих обставинах. Чекала, що буде заперечувати й відрікатися від злочину. Чекала на його слова з третмінням і надією, начеб він був її своїком, і їй особисто залежало на ньому. Чітко, не налякано відповідав на її питання. Так, була його дівчиною. Так, він її задушив. Ні, не було суперечки. Ні, вона не ходила з іншими. Ні, він не хотів її позбутися.

У своїх думках вона дошукувалася якоїсь іншої причини. Можливо, що він скривав щось, охороняв когось, заступався за неї, вже мертву, щоб тінь неслави не впала на неї, тільки все перебирає на себе. Вона хотіла знайти щось геройське в цього хлопця, прагнула йому добра, як бажала своїм власним дітям. Було страшно видати на нього присуд і скреслити з життя, в якому тількищо розгорталося ясне майбутнє.

Слова його матері внесли ще більше хаосу в її думки. Прийшла разом з батьком хлопця, дві тіні з болем ув очах, із виразом незрозуміння на обличчі та з соромом на повіках.

— Защо на мене таке? — питала прибито. — Я мріяла про сина-щасливця, про сина-героя, про добродія людства. Його смерть за моого життя була б на полі слави, за друзів, за батьківщину! Його міг би судити тільки якийсь ворожий суд десь у полоні. Але його малолітнього судять за страшний злочин. Він ніколи не буде героєм, ніколи не буде навіть нікому незнаною, але чесною людиною. За що? Чому? Чого я не зробила для нього? Що я занедбала? Я не можу його навіть відректися і мушу йти з ним до кінця, бо він мій син, і його злочин, це якоюсь мірою і моя провіна. Але я буду кричати: Матері! Не вмовляйте в себе і в своїх дітей вже змалку, що вони геніяльні й ліпші за інших дітей, тільки думайте, що вони повні хиб, і ваш обов'язок викорінити їх! Робіть щось, думайте, щоб ви не переживали того, що я!

Несподіваний вибух матері заломався на останньому слові і створив гробову тишу. Тепер вона вже справді не почувалася суддею, що вирішує долю підсудного, тільки була членом однієї великої родини, в якій трапилося нещастя, з якого треба якось вийти. Чекала з палким бажанням на заперечення, на вияснення, на виявлення справжньої причини злочину, може, навіть видуманої, недійсної, але яка могла б допомогти йому. В тій хвилині нещаслива жертва злочину, таке ж молоде життя, була майже забута. Тепер було тільки сильне бажання рятувати хоч цього одного, цього молодого, донедавна повного надій юнака.

Хлопець сидів з похиленою головою, його брови зійшлися над носом, було видно, що він щось вирішує. Він, очевидно, думав про щось, що не приходило йому легко, чого він сам, як слід, не розумів, але не міг цього позбутися.

Коли підніс голову, мав спорожнений погляд, який напевно не бачив нікого, і питання він поставив не до судду і не до захисника, але до себе самого:

— Кожний хоче в житті чимсь незвичайним вирізнатися, ні?

1957

В О Л О Ш К А

Ціла пригода, очевидно, не відбилася ніяк на подіях світу, не прискорила космічного лету на одну із далеких планет, не була навіть широко відома, бо щоденники не вмістили її в новинках дня. Все ж вона вигнала надмір самолюбства з однієї кучерявої голови, а це вже варте згадки.

Все почалося з того, що в лещетарському осередку серед високих гір з'явилася дівча з волошковими очима і з чорною стрішкою над ними. Невідомо хто перший назвав її „Волошкою”, але після того ніхто вже не вживав іншого імені. Дівча, здавалося, не мало інших зацікавлень, як тільки з'їзди на лещетах, і хотівши збагнути їх майстерність в одному сезоні, дивилося на головного інструктора з надією й довір’ям. Даремні зусилля! Для переможця світових змагань одна пара волошкових очей не мала ніякого значення! Для нього, що гордо приймав золоту медалью на олімпіяді, що його запрошували до себе голови держав, якась дівчина, що навіть не вміє втриматися на снігу в лещетах була нічим. Для таких є інші інструктори, яких ще не знає світ!

Трохи похнюпилася на таке рішення, але мусіла з ним погодитися.

Не минуло багато днів як інструктори, а було їх шість, вже мали про неї свою думку.

— Якась дивна дівчина! Не така, як ті, що приїздять сюди, її начебто вихопили з іншого світу і скинули тут з літака! Для кожного в неї одинаковий усміх, що скоро переходить в повагу, а потім знову усміх. Не знати, чого чекати від неї. Не кокетує. Попросиш її про щось,

не скаже „ні”, але і не зробить, а не просиш, дивись, і зробила! Таку здобути ще важче, ніж підіматись на шпиль з лещетами на рамені!

Головний вкинув свою думку в їх слова. Гордо, із знанням справи:

— Недосвідчені жовтодзюби! Що ви говорите?! Всіх можна здобути! Всіх! Треба тільки збагнути коли, як і чим! Хочете, заложуся, що й п'ять днів не промине, як вона буде дуріти за мною! З руки мені буде їсти, от що!

— П'ять днів?

— П'ять днів!

Заговорили всі нараз, коли опинилися самі. П'ять днів? Це довгий час! Ні, це короткий час! За п'ять днів Волошка виїде і тому він такий самопевний! І він її не здобуде! Ні, здобуде! А шкода! От хвалько! Нічим і скінчиться! Ану, хлопці, постараїмося й ми! Він привик до змагань! Не все ж бути йому переможцем! І пішли в заклад!

Тільки один з них, той саме, що був її інструктором, не відзвивався. Виходячи з кімнати відпочинку інструкторів, кинув крізь затиснені зуби:

— Волошка і той кучерявий віл? Ніколи!

Вони здогадувалися як усе розвинеться. Головний ласкаво кине їй якесь прихильне слово, отак мимоходом похвалить її за поступ, хоч це й буде неправда, легенько всміхнеться. Потім поїде з нею кріслком-підйомою на один із шпилів, мовляв, усі інші зайняті. Увечері присядеться до неї перед ватраном, у якому грають полум'ям дрова, попросить до танцю, а все з допитливим поглядом своїх темних очей. Знайдеться годинка і на його виступ на Олімпіяді, — очевидно медалю кожний може оглянути в його мешканні, — та завваження, що тільки спортовець може дійти до таких висот. Інші професії не мають доступу до голов держав! Мусяť просити авдієнції і не завжди її одержать. Спортовця ж сам голова держави просить до себе! Ще він скочить на небувалу досі віддалі і тоді шукатиме її своїм поглядом. То була знана їм рутина.

І дальнє, що вона знатиме, то де його помешкання! Але все пішло іншим шляхом.

На третій день Волошка була в лікарні. Права нога була в гіпсі і якось відразу не було на ньому місця, де можна було б підписатися. Червоніли, зеленіли, синіли, чорніли на ньому різні імена. Медсестри на відділі де вона лежала, помічний персонал і навіть прибиральниці не могли дати собі ради з відвідувачами, картками та квітами, що приходили до неї. Квіти в'янули, обсипався лист, сохли від тепла центрального огрівання, ім треба було змінити воду, викинути, піднести. Всі інтерни та резиденти, вільні чи одружені дуже зацікавилися тим випадком, хоч він не виходив поза межі звичайного зломання великомілкової кістки. Випитуючи її про випадок, інтерн чи резидент тримав руку на гіпсі і не зводив погляду з двох волошок, затінених чорними тонесенькими стеблинками. Інструктори з Осередку, лещетарі, знайомі, своїки появлялися в лікарні з більшою точністю, ніж потяги на станції. Дівчатка, учениці середньої школи, що приходили на дві-три години до лікарні розносити квіти, що їх надсилали знайомі та постачали квітярі для пацієнтів не встигали виконувати своє завдання через навалу ваз, вазочек, човників, кошичків, глечиків, що приходили до Волошки. Два дротяні візочки з трьома поличками, повними квітів, вистачали на один відділ — приблизно сорок ліжок. Для самої Волошки мало було одного возика. П'ять-шість дівчаток, тонконогих, худорлявих, в одностроях, безкоштовно працюючих учениць, машерували з наруччям квітів до палатки Волошки, ніби якась дивна процесія, що мала зложити жертву на престолі жриці. Комода, підвіконня, столик біля ліжка заповнювалися різно-барвним квіттям, від чого похмурніло обличчя Волошки, ніби лежання серед квітів не було для неї ні трохи принаднє.

Головний інструктор не висилав квітів післанцем, він приносив їх сам, і не китицю, а цілий сніпок, ставив їх на комоді перед дзеркалом, від чого їх кількість подвоювалась.

— Квіти Квітці, — казав він багатомовно й сідав на ліжко, поки його не зганяла чергова медсестра, —

прикладав свою руку до її руки, дивився в її очі й поводився так, начеб у палатці не було нікого. А може він хотів, щоб вони всі то бачили? Відчиняв коробочку шоколяд, які приносив з собою, вкладав в її уста одну за одною, хоч вона й супротивлялася. Кучерик свавільно спадав йому на чоло, а очі звужувалися від вдоволення. Кожний його рух говорив без слів: „Бачите? Вже єсть з моєї руки! А вийде відсіля, то самі побачите!”

На нічному столику біля ліжка була тепер тільки одна висока й вузька ваза, до якої день у день додавали по одній червоній троянді. Не було до неї ані побажань, ані карточки з прізвищем. Але туди часто поверталися її очі.

Приходили й дівчата, і тиха палатка перемінювалася в кімнату Клубу молоді, повну сміху, розмов, вигуків і музики, бо котресь із них приносило з собою радіо. Телевізія собі приміщеня під стелею, і, не вмовкала ні на секунду, тож гамір був такий великий, що медсестра приходила втишувати молоду громаду, пояснюючи, що це все ж таки лікарня, хоч і називається Лещетарським відділом! Хворі, що могли вже проходжуватися з паличкою, на милицях, або з ходачком зупинялися перед відчиненими дверима палатки Волошки й усміхалися вирозуміло та йшли далі управлятися у ходженні.

Волошка всміхалася й говорила, але кожний міг бачити, що вона не була одною з них, не належала вже до їх гурту, бо от за хвилину вони всі залишать палатку, можуть іти куди скочуть — танцювати, до кіна, театру, забавлятися в Осередку, а вранці знову на лещети на узбіччя, на шпилі і доли, на кріселка-підйоми, наставивши до сонця й вітру свої відкриті обличчя. Її зір, ніби ненароком, зупиняється на високій тонкій вазі з молочного скла на нічному столику, до якої кожного ранку медсестра додавала одну червону троянду. Торкнувшись їх пестливим поглядом, дві волошки між чорними стеблинками, поверталися до вікна, ніби тужили за небом, сонцем, снігом, смерекою і при тій нагоді вони не могли не просунутися по обличчі її

інструктора, що завжди сідав біля вікна і мовчки, без слова дивився на неї. Якось дивно поблизували її очі, немов відблиск світла вмістився в них. Груди підносило зідхання, що не передавалося молодому товариству, галасливому, щасливому й безоглядному. Коли ж вони гурмою залишали палатку і кожне з них поверталось до неї з якимсь іншим словом підбадьорення, потіхи чи обіцянки, то її інструктор виходив останній і, глянувши на неї із сумовитим усміхом, казав тихо:

— До завтра...

Не сповнилося. Несподівано сніжна заверюха замела шляхи з Осередку до міста, вітер сліпив очі і мороз добирався до костей. В Осередку забавлялися, танцювали, фліртували, пили алькогольні напитки і, нагадавши собі Волошку, бігли до телефону.

— Галло! Волошка? Ми тут відірвані від світу! Страшне! Пішлемо в світ СОС! Цілком засипає нас...

За два дні шпилі вияснилися і з-поза малих хмаринок виглянуло сонце. Авта переїзду ще не мали, і не всі відважувалися гнати до міста на лещетах. Найбільше відваги виявив Головний. „Немає поганої дороги до мої небоги”. На нього ж там нетерпеливо чекають!

Привітання, поцілунки, побажання швидкого повороту до їх гурта, любов для Волошки можна було виловити з галасу молоді, коли виправляли його в дорогу. Трохи було і сумних поглядів, не всі ж дівчата були байдужі до нього, а тут, дивись, пігнав у нескінчену ще заметіль до когось іншого, може, й до калічки! Махали руками, хусточками, навіть чайками, кричали „А будь обережний! Слідкуй чи не йде лявина!” Важко було збегнути, де було справжнє почуття, а де надмір енергії молоді, вихованої в непогамованості. І ніхто в тому гаморі й суматосі не похопився, що не було між ними її інструктора!

Повний тріумфу та самопевності, накривши вуха навушниками, зігнувши легко в колінах ноги, Головний кругими поворотами подався з горбів до міста. Свист повітря додавав бадьорости, бажання перемогти вітер і сніг, і холод, додавало сили й гонило

вперед. Таки і сам задурився у тому дівчаті! Так і хочеться до неї якнайскорше! Вночі обдумував всю стратегію, бо те, що почалося вперекір іншим, перемінилося у зброю проти нього самого! Добре, що погода тримає цілу зграю оподалік, і він зможе побути з нею на самоті! Тільки б квіти захопити подорозі. Що їй дати? Орхідеї? Троянди? Гвоздики? Де б дістати волошки? Замовити телеграфічно?..! Почекає трохи довше і будуть волошки! „Товпа” і так не відважиться з’їздити до міста, буде з нею сам! Виглядає, що не вона, а він юстиме з її руки. Задурився, признає, але ж не буденна вона...

Коли задиханий, зарум'янений і збуджений опинився нарешті перед огорожею, де видавали перепустки на Відділ, літня дама з модною зачіскою, пошукавши в картотеці, сказала з ввічливою усмішкою:

— Ви спізнилися! Її виписали сьогодні вранці. Це та дівчина з незвичайного кольору очима, правда? Кожний це помітив! Ми бачили її тут вранці, коли чекала в наколесному кріслі на авто, за яким побіг один із ваших інструкторів. О, які незвичайні квіти! Вона напевно раділа б ними! Коли пацієнтів виписують з лікарні, в них у більшості повнісенько квітів. А в неї була тільки одна вишнева троянда.

1973

КАНАРОК

Літній санітет, малий тонкий чоловічок із подовгастою, ніби огірком, головою, в окулярах у темній оправі ходив із задоволеною усмішкою крок-у-крок за рум'яновидим юнаком, якого одного дня прозвали „Канараком”, не прочуваючи навіть, яке розчарування той йому готове. Він любив ходити за молодими працівниками відділу постачання лікарні, майже наступаючи їм на п'ятирічні, й давати різні життєві вказівки, або потрібні й непотрібні у праці поради. Чомусь здавалося йому, що мусить вчити їх життєвої мудrosti, тільки ж ні один з них не був таким добрым слухачем, як рум'яновидий юнак. Інші або відбуркували злісно „не вчи мене і не наказуй” або видовжували свій крок і малий на зріст санітет не міг вже їх дігнати.

— Не витрачай тут забагато своїх сил, — радив він рум'яновидому, — тут тобі немає майбутнього. Тобі тільки дев'ятнадцять, ти вільний, як птах, тебе чекає військо, отам, чоловіче, тебе виполірують, випомпують надмір енергії, навчать хитрувати і вбивати ворога, а ти вже мусиш сам крутити, щоб тебе куля оминалася. Одне там добре — не треба думати. Уже там за тебе давно подумали, ще тебе на світі не було, а вони вже знали, що тобі робити. Ти певно підеш в акули, таких, як ти, вони дають у підводні човни. Тоді вже, чоловіче, не обженешся від дівчат! Сильно вони люблять нашого брата у моряцькому однострою! Знаю з досвіду! — додавав, а усмішка свавільно-хитро-горда розплি�валася у зморішках довкола очей. — Але вважай! Трохи сваволь, а трохи будь обережний, бо з тим родом дуже легко заплутатися в біду, що її називають подружжям.

То їх щастя, не наше. Невелике то добро, як котра з них замешкає в твоїй хаті, бо тоді, чоловіче, вся твоя воля пропала і від ранку до світанку роби тільки те, чого вона бажає. А як тільки ти нехоча глянеш на якусь іншу, то відразу повіриш, що пекло чекає людину не після її смерти, а ще за життя на землі.

Рум'яновидий юнак боком глипав на нього, тут або там притакнув головою, усміхнувся свавільно або й схвално, і виглядало, що він у всьому погоджується і радий почути щось більше із життєвої практики літнього санітета.

Він появлявся у дверях відділу біля третьої години після полуночі, така тонка, середня на зріст постать із волоссям, немов пшенична солома, нагріта сонцем, що неслухняним клаптиком спадала на очі, а він відкидав її назад молодечим рухом голови. Його очі кольору пива безжурно розкидали довкола себе життєрадісне проміння усміху. Під очима розпаношилися рум'янці, немов кольорові млинці, а зуби, оті два біленькі парканці, що ледве втримували його рухливий язик, роз'яснювали його обличчя, ніби вони були якими-сь манюсенькими світлячими палочками. Разочарим контрастом до його світлосяяного обличчя була одежда, сумно занедбана, прибруджена, в якій тут чи там хитався в ході наддертий трикутничок матерії, що нагадував ріжок розтачаного та викроєнного на вареник тіста. Так безнадійно занедбаний він зникав за дверима вбиральні, а коли знову появлявся на порозі, виглядав, немов стиглі колоски у білій вазі, скупані в соняшних проміннях. Білий однострій санітета перемінював занедбаного юнака в чистого, готового до послуг пацієнтам працівника лікарні.

— Як почуваетесь? — питав кожного, хто тільки був недалеко нього. — Як справи? Не журися, не журися, людино! Світ прекрасний!

— Ну й прекрасний він, — вирозуміло всміхався літній санітет, — він може й прекрасний, але ти ще дуже мало знаєш про нього! Зате в акулах тебе навчать, там тобі, чоловіче, багато розуму прибуде! Пам'ятаю, як я, бувало, в акулах... — і пішли вони

коридором, ніби дві білі миші, що вибралися на лови, молода до всього цікава напереді, а стара, повна перестороги, за нею. — Я, бувало, як прибудемо до якогось порту... — говорив до плечей рум'яновидого, що жваво йшов до підйоми. — З того хлопця будуть люди, бо дуже слухняний, — задоволено звірювався літній санітет жінкам у відділі, — А як я вже взявся за справу, то побачите, який вишколений він піде у світ! „Не висилуйся тут забагато, — кажу йому, — бо тебе всі знають, як ти здоровий, але ти нікому непотрібний коли захворіш. Дбай сам про себе!“

Але несподіванка причаїлася тут же за рогом і прийшла не тільки до нього, але й до всіх працівників відділу дуже скороченим шляхом — телефоном.

— Чи є де там новий санітет? — закликала секретарка відділу від письмового стола. — Його дружина бажає говорити з ним!

Дружина? ДРУЖИНА? — пострибало-понеслося у всіх напрямках маленьке слівце, що підсичене смішком докотилося до найдальшого кутка великого простору, — Дру-жи-на!

— Ти жонатий? — накинувся на нього літній санітет, як тільки той повернувся до відділу і виглядав, як батько, який тільки що дізнався про страшний злочин свого сина.

— Так, ні! — відповів безжурно рум'янолиций, не зупинившись, що було його звичкою. — У п'ятницю наш шлюб! — і широкий промінистий усміх, — Вона, як квіт...!

— Скільки ж років той квіт цвіте вже? — не міг заспокоїтися літній санітет, з-під лоба приглядаючись до нього.

— Сімнадцять! — відповів рум'янолиций, забравшись до чищення устаткування. Жіночі очі, оті, що були недалеко нього, так і прилипли до його світлосяяного обличчя. — Батьки свою згоду дали, але заповіли, що не помагатимуть нам. Я погодився. Обійтися. Е-е, що нам треба! Щоб тільки разом! Дали нам те, що необхідне, тож спальню маємо і телевізор також і нема чим журитися. Заповіли нам, що вони з нами

скінчили. Дуже добре! Я з ними також скінчив! Чи не радість? Чого старим пхатися до молодих?! Бабка ще змилувалася і дала нам цілу колекцію баняків з довгими ручками. Дуже приємно, хоч моя дружина, тобто моя Квітка не вміє варити!

І пішов з відділу, поніс устаткування тим, що його замовили, залишивши свої усмішки тим, яких минав.

Літній санітет знерухомів із похиленою головою і нагадував погашену свічку. Ще струмок диму плив кудись у простори, але світла вже не було. За грубими склами окулярів блистало співчуття, перемішане з розчаруванням.

— Твій любимчик! — прийшло повне значення від котроїсь жінки.

— То божевільні люди настали! — сказав і тріпнув собою, як собака, коли вийде з води, та подріботові до секретарки глянути у зшиток замовлень, чи не хочуть чого відділи. — Ти їм вкладаєш у голову розум, а там же повно січки, — сказав до неї і все ще крутив головою. — Я з ним скінчив!

Але як тільки рум'янолицій знову зявився у відділі, мав ще до нього питання:

— З чого ж ви будете жити? Ти думаєш, що з платні дев'ятнадцятирічного санітета втримаєш родину? Ой, чоловіче, ти помиляєшся і гірко помиляєшся!

— Е-е щось знайдеться! — відповів безтурботно і розтопив серце літнього самітнього санітета проміністим усміхом, — Не журися, людино! Не в журі суть життя!

— Ех, молодосте! Дурна, молодосте! Чого ж ти так спішишся у ярмо?! — зідхнув літній санітет і дивився услід за ним. А потім не витримав і потьопав за ним і, вдивлений у його п'яти, давав йому поради в подружніх справах.

Не минуло багато тижнів, як рум'янолицій спізнився до праці. Минула більш, як година, коли він із блідим обличчям увійшов до відділу, кинув тут і там привітання і подався до убиральні.

— Відписати йому годину, — запорядила директорка

відділу, — Хай навчиться, що спізнення коштує!

Літній санітет подріботів до вбиральні, турбота осіла на його обличчі, і голова похилилася вниз.

— Ти що? — спитав його, приглядаючись, як одне за одним із одежі рум'янолицього фривольно летіло на крісло. — Заспав? Годину казала тобі відписати наша відьма. Ти то відчуєш, одружений чоловіче! Другу працю маєш, чи що?

— Я давав свою кров, — відповів молодий чоловік і зі своїм безтурботним усміхом подався геть з убиральні, — Відьма може взяти собі мою годину!

Літній санітет стояв хвилин дві з тупим виразом обличчя, ніби потребував деякого часу, щоб така подія могла дійти до його свідомості. А потім жваво рушив з місця й опинився перед директоркою. За склами окулярів поблискували усміхом задоволення його очі.

— Ви знаєте, чому він спізнився? Давав свою кров! Скрізь тепер накликають, давати кров, бо маліють її запаси і, дивіться, він перший відгукнувся на той заклик! Чого ж йому відписувати годину? — спитав піддобрюючись.

— А хіба йому не заплатили за неї? — поставила вона з черги питання і зайнілася якимись паперами.

Літній санітет, пересмикнувши плечима і кинувши лютий погляд на директорку, зупинився ще біля письмового стола секретарки глянути у книгу замовлень, а потім пішов шукати рум'янолицього.

— От славний козак! — сказав, зупинившись біля жінок, що сортували інструменти, завивали і підписували свої пакування, — Ви знаєте, чому він спізнився? Він давав свою кров! А ще кажуть, що патріоти перевелися в наш час! — і зараз же повернувся до рум'янолицього, що підійшов саме до нього, — Ти вважай! З тим треба обережно! Кров, то твоє життя!

— Е-е, що там! — легковажно кинув він, — Стане! То вже не вперше.

— То ти часто це робиш??

— Так! Як тільки треба на щось грошей, то я даю кров. Як моя Квітка чогось захоче...

— А тепер чого захотіла? — перервав йому питан-

ням літній санітет і штовхнув лікtem свавільним рухом.
Моргнув одним оком до жінок, що поглядали на нього.
— Признайся! Солоного чи квасного?

Жіночі очі так і злагідніли, так і розплилися в ніжному почутті. Хто знає що пересунулося крізь їх голови, тільки ж у виразі їх облич ніяк не було смутку. Може, вони подумали, що треба б подарувати йому виправку для немовляти, може, хотіли уявити собі обличчя молоденької жінки, а може, щось із власних переживань, давнє чи недавнє мигнуло теплим спомином. Всі вони, як одна, з вирозумілим усміхом та одобренням в очах дивилися на того молодого чоловіка, якого ще недавно називали хлопцем, що давав свою кров, щоб тільки зробити приємність своїй дружині! Сподівалися знаної події, що прийшла з людством на світ, яка безупину повторюється на землі, а проте кожночасно пережита та відчута якось по-новому. Мале дитя з'явилось в родині! Їх зацікавлення не сягали в якісь небувалі сфери, щоб вони могли сподіватися чогось іншого. І літній санітет не відбігав від їх здогадів ані на йоту. У припливі великородушності, поблизкуючи склами своїх грубих окулярів, він підраховував у думках скільки грошей зможе дати йому, коли вже немовля появиться на світі.

Рум'янолицій, не здогадуючись навіть їх думок, виголосив безтурботно:

— Захотіла канарка ...

1972

С М І Х У Н

Сміх це здоров'я. Сміх зов-принада. Сміх насолода. Сміх веселість. І глум, і збентеження, і непевність, і ввічливість, і насмішка. Широкою рікою проходить він людським існуванням. Тонкий і грубий, принадний і відразливий, заразливий і відпихаючий, схвальний і небезпечний.

Прорветься десь тут чи там гірським водоспадом, летить нестримно і дзвінко та забирає все подорозі. Сміється юрба! То знову застукотить градом у шишки вривано та різко й урветься нагло, застеливши все страхом, ніби рядном. Або крадеться дикою звірюкою, заварчить-загарчить, що мороз пробіжить поза шкірою, а то й відізветься криком нічного птаха, збудженого у днину, вимушено, здушено і замовкне, що й відгомону від нього немає. Але буває він і сонечком весняним, що від нього все росте, розвивається, живе. А ще завіскою простелиться перед людиною, і відгадай тут що вона ховає за ним!

Сміх буває і смутком. Може створити непорозуміння та роз'єднати одних і з'єднати інших. Розсівається, немов хмара над людиною, і не всім від нього весело. Невідомо ж чому, чи з кого людина сміється. Важко збагнути, веселість це чи спазм, який вона не всілі контролювати. А може, допоміжний засіб, що ховає його чи її збентеження або якусь таємницю.

Його сміх так і залишився нерозгаданий.

Приходив він до праці, його одяг пошарпаний, немов зграя собак гналася за ним. Приходив на другу зміну, бо вранці був на курсах. Ще його не видно, не чути навіть його кроків, але коридором уже котиться

отої нервовий, безглуздий сміх. „Ге-ге-ге!” — обов'язково тричі, незмінно двома відступами — „Ге-ге-ге!”

Літні працівники, що сидять за письмовими столами в канцелярії, затурбовано зідхають:

— О, йде вже той дурнуватий! Сили небесні! Навіть думки не дасть на нічому зосередити. Мені стає сумно-сумно від його сміху.

— І де ти тільки прийшов на світ, що такий веселій? — питает інший.

— На кораблі, — відповідає він охоче. — Ге-ге-ге!

— Ага! — вирозуміле і доповнення в думках, — Тому ти вдався такий розхитаний!

Звичайно, його місце не в канцелярії, і їм немає потреби журистися. Але пробуйте його позбутися! „Книга замовлень”, якою він перш за все повинен поцікавитися, змінивши одежду, не висить на стіні, не прикріплена шнурочком до стелі. Вона на одному з письмових столів, зараз біля телефону, а за столом молоде дівча. Отож свою працю він починає від цього дівчата. Хвилини біжать, він повинен би вже це й те зробити на котромусь віddлілі лікарні, принести устаткування, що влегшило б біль пацієтові, дозволило б рушитися чи підвєстися, медсестри могли б упору приготувати все до операції наступного дня, а він все ще стоїть перед письмовим столом, вдивлений в молоде дівча, начеб забув, що він прийшов працювати. З усміхом дивиться на неї з гори свого високого росту, не каже ані „Добрийдень”, ані „Що чувати?” чи „Як почуваєтесь?”, тільки виривається оте безглуздя „Ге-ге-ге!”, немов каже: „Ось маєте мене? Правда, як добре?”

Дівчина — сама принада, самою молодістю своєю всміхається до нього. Її зелені очі в гущі чорних вій піdnімаються на нього із зацікавленням та прихильністю. Обличчя вона не пудрує, помадки до губів не вживає, волосся поділене по середині голови гладко-гладесенько і розчесане на боки. Хто знає, чи фільмові піdpriємці і помітили б її, але він, студент мистецької школи, він помітив її.

Дівча слухає якихсь пустих його слів у супроводі „Ге-ге-ге!” і її тонесенький, більш у високих тонах сміх приєднується до його баритону. Тепер звучать два голоси, немов незігравий ще дуєт. Погляди сондами просуваються в глибину думок і почуття та чекають і сподіються чогось. Але й видається, ніби кожне з них з чогось іншого сміється.

За трьома іншими письмовими столами глибокатиша, немов там сміх уже помер. Мовчанка, наче птах розпустила крила над їх головами, похиленими над паперами. Обличчя кожного з літніх працівників вкриває смуток. Їх думки дружньо зводяться до одногого:

„Чого ж ти, молода людино, так без упину смієшся? Веселе почуєш чи сумне, а відповідь у тебе „ге-ге-ге!” Чи віриш, що життя можна заповнити тільки сміхом? Чи сміх дає відповідь на всі проблеми? От мигне непомітно час, і від тебе та таких, як ти, край чекатиме праці в якій би то не було ділянці. І що ти їм даси? Сміх? Кловни викликають в людей сміх, але самі не сміються. І ще таки ніхто не хоче мати у своєму проводі кловнів!”

Висказали свої думки, коли його не було, і несподівано відізвалося молоде дівча:

— Чого ви хочете від нього? Він сміхун і все! За сміхом він ховає свою мудрість і свій талант, що його не може використати, що мусить працею санітета заробляти на навчання! За його пошарпаною одежею криється вирозуміння для людського роду! Він не має ані свого почуття, ані щедрости на показ, як ви це робите! Ви один фальш! Одне думаєте, інше говорите! Ви вмієте тільки кривдити людину!

Остовпіли. Чим її зраницли, що вибухла, наче оліва серед збіжжя? Чи закохалася в ньому? Чи вона заступається за все своє покоління, в якому багато таких, як він?

Письмові столи притулені один до одного боком, задньою стінкою, навскіс по середині канцелярії, вони одна суцільна маса. Але люди за ними тепер два ворожі тaborи, приховані, що не виявляють вголос своїх

почувань. І молоде дівча опинилося в меншості. Проти неї чвірка старших працівників. Допомога появляється тільки після третьої години, коли до праці приходять три студенти і сміхун.

Поведінкою, посмішками, морганням очей чи поглядами ворожі табори зраджували свої почуття й думки. Це вже не дрібні суперечки в одному з відділів лікарні, це вже війна поколінь. Обопільний жаль, претенсії, оскаржування, насмішка повітряними баллонами піднімалася над їх головами. Кожне стере же свого табору, капітулювати не думає. Коли вони будуть святкувати сторіччя своєї праці за тими столами? — глумливо питає табір молодих і в безцеремонному сміху сміхун веде перед. — Нам вони непотрібні. Ми мусимо працювати на їх забезпечення! А вони без нас не можуть обійтися!

У літніх подібні думки:

— Ми працюємо за них, а вони тільки говорять та сміються. От побачите на що зійде наша держава, коли вони прийдуть до голосу! Стережіться люди!

— Чи знаєш де я був ще сьогодні вранці? — питає сміхун зеленооке дівча.

У ворожому таборі муркотять:

— Де ж би? В ліжку. Або в корчмі.

Молоді очі допитливо вдивлені в нього.

— Тисячу миль відсіля! Ось де я був!

— Тисячу миль? ... — повне подиву молоде.

— Тисячу миль! — згірдливе з ворожого табору. — Ти або видимуєш або божевільний. В нашу добу такої швидкості на дорогах ще не можна розвинути!

— Я міг! Ге-ге-ге!

— І не було там дорожної поліції, щоб спинила тебе від самогубства?

— Як я помітив поліцію, то зразу ж сповільнював біг! Ге-ге-ге!

— І кого ж ти дурив? Як ти розіб'єшся на дорозі, то поліції не скривдиш, тільки себе! А до того легко може дійти!

— Круки! — у молодечому таборі. І сміх.

Сміхун і зеленооке дівча шепочуть і шепочуть у повній згоді з собою, їх сопрано-баритоновий сміх звучить щораз голосніше, більш згідливо і самопевно, а члени ворожого табору безсило затискають зуби.

— Був один дурнуватий, а тепер двое!

Ніхто не здогадувався навіть коли і чи взагалі колинебудь дійде до якогось замирення, та чи урветься колись його безглуздий сміх. Але прийшло.

Минула північ, і в лікарні не було ні одного лікаря, що був би не то що славний на цілий край, але хоч трохи знаний в їх місті. Коли привезли двоє молодих із автової аварії на заклик чергової медсестри, з'явився тільки збуджений зі сну, вирваний з нірвани молодняк, що чергував у ту ніч — один інтерн, один резидент. Озброєні в професійну холоднокровність, із запасом жартівливих слів, коли треба було б хоч трохи зменшити напругу ситуації чи розвіяти журу пацієнта, цікаві випробування свого знання та можливостей відважно йшли назустріч новому досвідові.

Зупинив їх у коридорі сміх, що своїм відголосом нагадував старосвітський віз, коли той скочується вниз по великих каменюках. Не був він виявом веселості, але й не було в ньому розпачі. Чого їх будили, коли тут так весело?

— Вантажник тільки штовхнув нас, ге-ге-ге, скло розбилося на дверцятах, ге-ге-ге, але нічого не сталося, справді, це тільки поліція робить багато шуму, ге-ге-ге!

У величенькій залі, обставленій необхідним у наглих випадках устаткуванням та рядом високих наколесних нош, сміхун вів свою розповідь про випадок, немов переповідав бачений недавно веселий фільм. При тому він своїми довгими руками постійно торкається себе, немов перевіряв, чи він справді цілий. Розпростерте на наколесних ношах зеленооке дівча мовчки спостерігало рухи медсестри, що заходилася біля неї. Технік складав у малих осклених шафках фільми пересвітлень.

— То хто ж тут був на перегонах? — спитав резидент, обвівши одним поглядом сміхуна та зелено-оке дівча.

— Перегони? Що ви, докторе, справді, ге-ге-ге! Ми тільки верталися з весілля моого приятеля, ге-ге-ге! Я був там дружбою, було справді дуже весело, ге-ге-ге, і нам нічого поганого не трапилося, це тільки струс, ге-ге-ге...

— Дайте йому на заспокоєння нервів, — звернувся резидент до медсестри.

Перевіривши всі пересвітлення, що не виявили ніякого внутрішнього пошкодження, молоді лікарі зупинилися перед наколесними ношами, безрадно вдивлені в обличчя зеленоокого дівчата. Вона мала тільки одну маленьку ранку, радше тріснення, але було від відламка скла і саме там, де на губах сходяться червоні й білі лінії. І їх обличчя знерахоміли.

— Світе! Я не беруся до того! — заявив інтерн. — Ми можемо спотворити рисунок губ тієї красуні!

— Будім старшого резidentа, хай негайно спішить сюди, він у тому спеціалізується, — відійшовши набік порадив резидент.

— Струс і більш нічого, ге-ге-ге! — твердив сміхун, — Я буду цілий у синцях, ге-ге-ге! — він усе ще просував долонями вздовж своєї худорлявої постаті, а погляд затурбовано прикріпився до заслони, що її затягнули довкола зеленоокого дівчата.

А вона зі сухими очима та наляканим поглядом постійно намагалася піднести руку до ранки на губах, але тому що медсестра не дозволяла, на допомогу спішив язичок. Відійшовши від неї, молоді лікарі нараджувалися пошепки, та вона почула їх слова і раптом з-поза заслони почувся голосний протест:

— Що ви мені тут сам молодняк насилаєте, який не знає що робити! Я домагаюся лікаря старшого, з досвідом, ох!...

— Ге-ге... — почався й урвався його сміх. Невідомо, що спричинило його замороження. Розгубленість на його обличчі перемінилася в рішучість. Почав:

— Обов'язково! Вже вибачайте, молоді панове доктори! Ге! Така краса — і рух рукою в бік наколесних ношів — вимагає вправної руки, лікаря старшого з багатим досвідом...

1979

ВІДДАЛЬ

Небувала подія, що відбулася одного вечора, помогла їй здійснити сміливі мрії. Без них багато людей не знало б, що на такому-то клаптику землі існує оселя з невеликою кількістю людей, як і мало хто думав би про те, що віддаль має силу так змінити почуття людини.

Кожний знов, що вона ненавидить оселю та її мешканців, хоч її діди і навіть батьки почувалися в ній дуже щасливі. Вона не любила вузьких вуличок без пішоходів, малих дімків, вистав крамничних, що були завбільшки вікон автобусних, і людей-всезнайків, що, здавалось, рахували скільки ложок якоїсь юшки може хто з'сти або скільки склянок чаю випити.

— Я не можу стерпіти цього життя без подій, без новин, на очах у всіх! — скаржилася вона дівчатам-одноліткам. — Тут життя не пливе, воно стоїть на місці, наче вода у ставі! Нічого не змінюється, день за днем, рік за роком одне й те саме, одне й те саме! В понеділок всі перуть, у вівторок прасують, в середу йдуть на закупи товарів особистого вжитку, а в четвер купують харчі, у п'ятницю роблять ґрунтовні порядки, а в суботу ми мусимо танцювати, а старші нараджуються, як і з ким склеїти наші подружжя! О, яка нудьга! Але я помилилася! Іноді щось діється, що забирає всю нашу увагу! А саме, хтось дізнається, що десь там у місті посадили вздовж дороги дерева, отже нам треба зробити те саме. З того роблять велике свято, грає наша велика духовна оркестра, що складається з чотирьох осіб, видають газету-одноднівку, щоб увіковічнити таке велике досягнення, дзвонитимуть у

дзвони, а промовці ніяк не можуть закінчiti своїх промов. Всi будуть дуже задоволенi й гордi і говорити-муть про те до наступної подiї, так приблизно рокiв з два, коли пiд тi дерева поставлять лавки. I знову буде велике свято з оркестрою, дзвонами, промовами, газетами! Очевидно, що всi обговорюватимуть все солiдно й довго. Згодом певно здогадаються покласти комусь пам'ятника, кого вони не знали і ким не цiкавились, але що десь так зробили, то й ми мусимо зробити те самe! I повториться та сама історiя пiднес-слого святкування i задоволення з себе! Чому самe цiй, а не іншiй людинi покладуть пам'ятника, нiкого не буде цiкавити, головне, щоб був якийсь пам'ятник, бо так роблять іншi люди. Оригiнальних думок у нас немає! Боюсь, що хтось ще спокуситься написати обширний твiр про руiни старої фабрики, що за оселею, бо десь у свiтi люди пишуть про звалища замкiв i про розкопи, то як же нам мовчати?! Ох, яке менi чуже те наслiдування інших! Виїхати вiдсiля у широкий свiт, де люди думають смiливо, де стiльки нових задумiв i де нiхто вами не цiкавиться!

Дiвчата слухали цього з рiзним почуттям. Однi дивувалися, іншi смiялися з неї, а ще іншi завидували. Вона була така інша вiд них усiх! Нi один хлопець з оселi не вiдважувався наблизитися до неї, бо нiхто з них не мiг вiпровадити її у широкий свiт, який її так манив!

— Перевернулося їй в головi! — смiялися однi. — Її сестра сама смiється з неї!

— Чому її так тягне той широкий свiт? — дивувалися іншi. — Ми також є часткою того широкого свiту, тiльки живемо так, як хочемо, скромно, спокiйно. Зате в нас нiхто нiкого не обдурить, не обкраде, не вb'є, нiхто не згине в катастрофi.

— Ax, вона має рацiю, — казали тi, що завидували їй. — Тут страшна нудьга!

— A втiм, — докидали першi. — Нiкуди вона не вiде. За якi гроши? До кого поїде? Звiкує свiй вiк в оселi, як i ми всi!

Але нi. Одного вечора трапилася подiя, що прине-

сла їй зміну. На зарослих травою рейках, що колись давно доходили до зруйнованої тепер фабрики, з'явився малий, старомодний паротяг, що котив перед собою два червоні вантажні вагони, теж старого типу. На бічній чорній стінці паротягу видніли чотири великі білі числа. Коротенький потяг підкотився під руїну фабрики і зупинився. Одночасно дорогою надійшли наладовані чимсь вантажники й авта і розташувалися на леваді перед фабрикою. Винесли кілька крісел, якесь дивне приладдя, з авт висіли люди, і раптом на занедбаній леваді зчинився небувалий рух. Щось розкладали, змінювали, нараджувалися з машиністом паротягу. Яскраве світло рефлекторів витягнуло з темноти людей, авта, вагони.

Над паротягом хвилював білий дим, долиною стелилася пара. Літній чоловік поглядав з висоти його на метушливий рух на леваді, щось сказав до молодої людини, одягненої, як і він, що стояла на землі, і раптом десь пропав, немов склався перед ним. Тепер молодий чоловік зручно вскочив у паротяг і прибрав точнісенько таку саму позу, яку перед хвилиною мав старий машиніст. Якась дівчина одягнена дивно, підбігла до паротягу, в її руках була хусточка, якою вона замахала, як паротяг рушив з місця.

Людина на вантажному авті, скована за фільмовий апарат з увагою стежила за паротягом, який підійхав не більше як двісті кроків, зупинився і завернув назад.

Чоловік у робочому вбранні спішно підбіг до паротягу, відлішив великі білі числа і налішив інші. Паротяг знову рушив яких двісті кроків, дівчина замахала хусточкою, як і попереднім разом.

Хоч був суботній вечір і молоді танцювали, а старші нараджувалися над їх долею, то хтось таки побачив небувале видовище біля руїн фабрики і доніс усім. І швидко музики вмовкли і все, що молоде, бігло навперейми за оселю, щоб дізнатися, що там діється. Побачивши чужих людей освітлених сильними рефлекторами, авта й вагони, вони зупинилися в деякій віддалі і пильно стежили за небувалим видовищем.

— Вони накручують фільм! — здогадався хтось.
— Дивіться! Дивіться! То так виглядає накручування фільму!

Вона побігла також. Зацікавлена й захоплена зупинилася на горбку і не зводила очей від видовища на леваді. Хтось відтіля помітив їх, бо нараз почувся голос у голоснику:

— Молоді люди! Нам треба кілька з вас! Є охочі? Заплатимо!

Відповіла мовчанка. Молоді поглядали одні на одних і не рухалися. Тільки вона стрепенулася, зробила навіть крок уперед, але глянула на інших і зупинилася.

— Ходіть! — почувся знову голос із гучномовця, — не бійтесь! Тут нічого поганого не діється! А гроші придадуться!

Ніхто й далі не рухався. Але тепер вона рішуче повернулася до гурта молоді:

— Ви можете приглядатися, як хочете, але я йду туди! — кинула і побігла на леваду. Ще трохи отягаючись, кілька молодих хлопців побігли за нею.

З малими змінами сцена з паротягом, дівчиною, що прощає хлопця, і людиною, яка змінювала числа повторялася кілька вечорів. А коли нарешті всі від'їхали, виявилося, що вона зникла.

— Поїхала до міста, — казала її сестра. Всі прийняли це до відома, але ніхто не повірив. Вони знали, що вона поїхала з тими людьми. Не були тільки певні, чи вони просили її, чи вона просила їх, щоб вийти у широкий світ.

Між нею й оселею була тепер віддаль. Може десятки, може сотні, може тисячі миль. Ніхто не знав і ніхто не хотів знати. Вона була одна з них, так, але вона покинула їх, зрадила, тож про неї буде найкраще забути.

Події світу не притягали уваги мешканців оселі. Але вони живо цікавилися всякою родою катастрофами, де, коли, як і скільки людей згинуло, шкодували вбитих і раділи, що в їх спокійному житті таке не може трапитись.

— От була в нас колись одна така дівчина, — любили потім згадувати. — Ледве двадцять перший рік скінчила і покинула нас. Не любила нашого життя. І що вийшло? Згинула в літунській катастрофі. От що дав їй широкий світ!

Здавалося б, що на тому подія закінчиться. Але це не так, бо саме тоді вона почалася в чомусь іншому.

В далекому великому місті несподівано для всіх, хто її знав, знайшли її останню волю, якої ніхто в оселі не чекав. Вона ніколи не стала славною, хоч би тільки малою фільмовою зіркою, але вона знайшла працю серед тих людей, що давала їй досить грошей і вимагала частих подорожей літаком. Враховуючи, певно, всякі можливості, вона заздалегідь розпорядилася тим, що встигла заощадити, хоч не мала ще тоді і тридцяти років. Більшу частину своїх грошей записала своїй мамі, одну четверту сестрі, а на другу чвертку приходило саме те, чого ніхто не сподівався:

... Суму грошей, — стояло у записі, — у такій-то висоті записую людині, яка зуміє закріпити в якій-небудь друкованій формі непідроблену доброзичливість і щирість людей, лагідний спокій і красу моєї малої рідної оселі.

1965

Ч У Ж И Н Е Ц Ъ

Ні одному кореспондентові столичної преси, що збіглися до святково прибраної і вщерть заповненої гістыми катедри, не впало на гадку поцікавитися, що думають всі ті гості про цей шлюб. У всіх мусіла ж бути якась своя окрема думка, погляд, почуття. Якийсь вінець зависти або подиву, здивування або признання, а може, насмішки чи злоби мусіло ж кожне з них покласти на голови молодят! Тим шлюбом кореспонденти поцікавилися тільки як одною з подій сезону в товариському житті. „Одиначка знаного в світі фінансового велетня панна... — могли читати зацікавлені наступного дня у пресі, — одружилася з лікарем д-ром,... що спеціалізується в дерматології в їх краю.” Неприхованого збентеження на його обличчі, що зраджувало бажання втекти від тісі церемонії, від безлічі людських очей, вони не торкались. Вони розуміли, що то був чужинець у їх світі. Напевно почувався ніяково. Джерело здогадів і ворожби вибухло десь недалеко престола та, прошумівши річкою поміж рядами лав, виплило на простір перед храмом.

- Той шлюб скінчиться розводом, побачите!
- Як вона могла з'єднати своє життя з чужинцем, про якого нічого не знає?
- Не було вже гідного поміж своїми...?
- І, головне, відкіля він з'явився?...

Виявилося, що його батьківщина, нічим не прославлена й не помітна, була десь у незнаному кутку світу, тож не було цікаво шукати за нею на мапі.

Для молодої дівчини подружжя, це нова радість і

біль, розрада й тривога, надія і страх, небувалі прагнення й розчарування, початок незнаного до того часу обов'язку супроти власної родини. Ця ж дівчина, — міркували, — ще й ускладнювала все для себе, одружившись з чужинцем. Хіба вона знає його мову? Він може телефонувати до іншої жінки в її присутності, говорити їй любовні слова (якщо такі існують в його мові!), а жінці скаже, що це ділова розмова! Політичні події можуть розколоти їх подружжя...

У перегонах хвиль океану, під шелест струнких розлогих пальм дозрівало й поглиблювалося їх почуття. Свіжим і сильним, здавалось, було воно, далеким від людських передбачень.

Минуло три роки і чекали дитини. Каменем у муравлище впали його слова в її розмріяний настрій одного зимового дня.

— Так, моє серденько, тепер прийшла пора вертатися додому.

— До якого дому? — здивувалася.

— До моого дому. Ген-ген за гори, за моря!

— Тобі?

— Нам!

— Чому? Хіба нам тут погано?

— Тобі напевно добре. І мені добре, але це не мій край. Мене кличе моя батьківщина. Вона потребує моого знання і моїх рук. І довше я тут не можу й не хочу жити. Мені кінчиться реченець перебування в цій країні.

— Мій край дав тобі знання, професію, а ти хочеш це використати для свого краю? Чи мені це сниться?

— Хіба ти не передбачала такого? Чи ти забула, що я чужинець у твоєму краю?

Правда, забула. Ніколи й не натякнув їй на те, що їм треба буде переїхати туди, що хоче жити там постійно. Його рідний край! Бачила там влітку минулого року стада брудних овець на піскового кольору землі. Шукали поживи. Розкинулися там якісь кущики зі скупим листям. Обдертий, у капелюсі з обвисли-

ми крисами пастух дивився за їх автом, а в очах, невідомо, погорда чи заздрість. На овиді, на високому небі вихопився одинаком хмаросяг, а малі дімки довкола нього показалися грибами під коренастим дубом, коли наблизилися до нього. Смутком, нуждою віяло від дитячих личок, суворість була в поглядах дорослих. І туди вона має переїхати? І серед того її дитина має прийти на світ?

Дитина!

— Я хочу, щоб наша дитина народилася й жила тут! — сказала рішуче.

— Твій край великий і сильний, — відповів він.

— Він буде великим без нашої дитини. Мій край занедбаний і біdnий і він потребує нашої дитини.

— Жартуєш?

— Ні. Дитина матиме моє прізвище, вона належатиме до моого рідного краю і вона має там народитися.

— Це також моя дитина, хіба не заперечиш. Вона належить сюди! Чому моя дитина має стати чужинкою у моєму краю? Це безглуздя!

— Бо вона належить туди, а ще коли це хлопець.

— Сподіуся, що природа по моїм боці!

— Не хвилюйся, бо взагалі не буде дитини.

Вгамувалися обидвое. Але не на довго.

— Але чому, — дуже тихе, — Чому ти вибрав мене, чужинку, коли так відчуваєш? І взагалі так розумієш ці справи?

— Бо покожав тебе. А кохання, це хвороба, на яку не знайшли ще ліку.

— Гм! Лікарська діагноза. Ціню твій погляд. Все ж перебираєшся до твого краю на постійно не збираєшся. А ще тепер!

— Мусиш! Місце жінки біля її чоловіка. Особливо тепер, коли чоловік не може тут довше залишатися.

Вмить підвищився в неї тиск крові.

— Я нічого не мушу! Це давні часи, коли жінок змушували! Жіноча безпорадність, економічні обставини та людська опінія нас більше не тривожить! Те, що я мушу, то подбати, щоб моя дитина народилася в моєму краю!

— А я бачу мою дитину в моєму краю!

— Ага! В такому разі це не мусить бути і моя дитина! Я не певна тепер, чи ти справді полюбив мене чи... мої гроші... щоб ужити їх у своєму краю!

— Ти це сказала, не я.

Покотилися слова.

От-от і здавалося здійсниться ворожба якоїсь гості на їх шлюбі перед трьома роками. Їх чекає розстання! Та, продумавши цілу справу, коли якісь „за” і якісь „проти” налали на голову, вона трохи зійшла зі стежки своїх жіночих гордошів. Ще не зовсім захоплювалася новими течіями визволення жінки. Ще не похвалювала ідеї виховання дитини без батька, зрікшись його добровільно. Вона хотіла родинного життя, батька дитині. Навіть його любов до своєї батьківщини побачила в іншому світлі. Вона ж любить свою не менше! Колись якісь люди страждали, мучились, гинули, щоб її край був вільний, щоб вона та й такі, як вона, могли жити спокійно, вільно. Чи ж не хоче бути він одним із таких людей для своїх батьківщини? Все там занедбане, спізне в своєму розвитку, люди і природа, а він хоче рушити все з застою та розвинути його? Він лікар, а її гроші прийдуть на виручку.

Але чому на тому має терпіти її дитина? І чи вона справді терпітиме, чи стане великою, заслуженою в краю свого батька? А її, материна батьківщина? Хіба вона не потребуватиме її?

Треба шукати розв'язки на спільній платформі. Не „моє” і „твоє”, а „наше”. А цим „нашим” є дитина, її добро. Треба перш усього спокійно все обговорити. Може поїхати, але може й вернутися. Чому мовчав так довго, що йому кінчалася віза? Чи передбачав, як вона це сприйме? Чи тому, що для нього це просто всісти до літака і відлетіти „додому”? Для неї це — „прощайте рідні сторони, батьки, своїки, приятели, я лечу на чужину”! Аж страшно стає. Відразу тепер, перед очі тужно за ними і сумно. Не відчувала цього, коли одружувалася з ним. Тоді було кохання, пристрасть. Хоч на край світу, аби тільки з ним! Тепер

омана сильного почуття перемінилася в суху дійсність, і її бажання прибрало іншу форму. З тобою, але тут, серед моїх... А до того треба продовження візи.

Перегорода поділила присутніх на дві частини: тих, що чекають, і тих, що приймають. Немає ніяких вийнятків. Чекай, на свою чергу. Не було це легко. Передумала не одне, поки, нарешті, могла притулитися до перегороди, щоб полегшити ногам.

На заокругленій лисині та на грубих окулярах людини за письмовим столом відбивалося світло неонової палички. На обличчі урядове терпеливе чекання. Безособовість.

— Я прийшла просити продовжити візу моєму чоловікові...

Коліщатка тихо посунули кріслом. Сутулувата постать подалася до ряду залізних шаф. На перегороді перед нею з'явилася течка, повна менших і більших паперів. Груба волохата рука підсунула окуляри вгору, три зморшки на чолі виявили здивування.

— Гм! Тут немає вже що продовжувати, — рушив раменами чоловік. Не звикла досі полагоджувати поважних справ. Спершу був батько, тепер чоловік до таких справ. Лисий чоловік із басовим голосом видався їй суверім сторожем законів, до якого доходять тільки прямі шляхи. Та хіба вона шукає крутих? І чому не вдалася до батька? Це хвилює її надмірно... — Тут уже нічого не продовжиш, — гудів бас. — Візо продовжувано вже двічі, щоб дати докторові нагоду закінчити студії.

— І справді не можна нічого зробити? — ще звичайним голосом, хоч її ноги відмовлялися їй служити.

— На жаль.

— А громадянство? — чіплялася іншого рятунку вже слабшим голосом. — Він же може стати громадянином.

— Не на його паспорт і не тепер. Його паспорт показує, що йому треба виїхати відсіля за два тижні.

„Два тижні” — закрутилося в її думках. Йі треба два місяці! Бас не переривав мови. — За три роки може вернутися сюди знову і тоді може просити про громадянство...

— Три роки! Боже! — і щось безконечно довге потягнулося її уявою.

І сталося. Ноги підкосилися під нею, руки, що вхопилися за перегороду, не всилі були втримати її. Лисий чоловік заворушився.

— Пані...! Хлопці! — гукав до інших письмових столів — Дзвоніть по амбулянс! По чоловіка!

Серед небувалої в тому уряді подій счинилася метушня. Начальник змушений був відступити свою канцелярію, присутні схопилися з місць, на їх обличчях збудження, зацікавлення, німі запити. Хлопці треновані до наглих випадків, з'явилися з торбами в руках і тепер вони стали панами ситуації. Всі заслухалися, чекаючи першого голосу нової людини.

Але не почули нічого.

1978

К Р А С А

На радість батьків син скінчив медичні студії і хоч не був ще самостійним лікарем, то все ж міг помагати батькові в його санаторії косметичних операцій. Входили до неї люди, скривджені природою або нещасливим випадком, а виходили відтіля **жінки-красуні** або вродливі чоловіки.

Батько говорив до сина:

— Кожна жінка, яка має нагоду змінити занедбання природи, повинна це зробити. Жіноча краса має свій вплив у житті, тож не можна цього легковажити. А в уяві бачив профіль своєї майбутньої невістки, що наводило йому на думку ріжок місяця.

У сина був інший погляд:

— Це правда, що жіночою красою ми любуємося, і її не слід легковажити. Та коли йде про почуття то в недотягненнях природи теж можна знайти певний чар! — I нагадував собі слова нареченої, що він її пестливо кликав „Борідкою“. Була в них вже мова про весілля...

І було б усе відбулося, немов у казці, в якій гості мед-вино пили, а молоді присягали собі довічну любов, якби не втручання сторонніх людей.

Десь у суспільних верхах назрівала небувала ідея, і вони кинули її поміж молодих людей палким накликуванням:

— Недорозвинені країни потребують нашої допомоги! — писали і виголошували. — Включіться в бригади, що поїдуть до різних країн! Ви влегшите тим людям життя і здобудете нам прихильників!

Звичайно, багато молодих людей висміяло такий

проект. Все ж знайшлися й такі, що поцікавилися ним.

— Борідко, — з каяттям у голосі почав син до нареченої. — В мене дуже сильне бажання поїхати з тими бригадами! — І нараз запалав новою думкою.

— Поїдьмо вдвоє! Разом! Уявляєш, яка небувала пригода? Чужий край і ми двоє...

— Ну... — немов світляна реклама, блиснуло і згасло світло її очей. — Це чудово, певно, але не для мене. А ти їдь, коли в тебе таке сильне бажання і не жаль...

— Це ж тільки на один рік! Розстання змінить нашу любов, побачиш! Чи уявляєш собі нашу зустріч після однорічної розлуки?!?!

Посипалися листи з чужого краю. До Борідки про його велику тугу за нею. До мами про колір землі, неба, води, про пташню, рістню та тварини країни. До батька трохи про антропологію, про розуміння фізичної краси місцевим населенням, про їх примітивізм, в якому, однак, був свого рода чар та сила.

В той час, коли син здобував щораз більше лікарської практики в чужій країні, його наречена й батько однозгідно вирішили привітати його поворот неабиякою несподіванкою.

Сказав своїй дружині:

— Наречена прийшла до мене, і я погодився змінити її обличчя. Воно таки відбігало від прийнятого виміру пропорційності. Це добре зробити саме тепер, коли тут не має сина. Не бачитиме її синців на підпухлому обличчі, льодових компресів і не чутиме її стогону. Дивується? Таж краса для молодої жінки ключем до її успіху, щастя... Чи ж не питаєте ви всі, не тільки про свою суперницю, але й про жінку, що тоді чи тоді перехрещує ваш шлях: „Вона гарна?”

Рік справді мигнув стрільном і от зібралися всі на летовищі зустрічати сина. Його наречена з новим обличчям красуні, вся сяюча, радісна, струнка, ніби соняшник, ще й з жовтим шаликом недбало закиненим на русяву голівку. Що хвилини вона поправляла його, закидала правий кінець на ліве рам'я, тримала

міцно, коли сильний вітер хотів зірвати його. Чи то новоздобута краса її обличчя, чи радість з повороту нареченого подвоювала її принадність, так що не було людини поміж тими, що очікували приземлення літаків, щоб не задивлялася на неї. Трохи збоку, на вигляд ніби не причетний до принадного дівочого вигляду, задоволено коптів свою вічну лульку творець її нового обличчя.

Голосне гудіння літаків, що надлітали з простору, чи зникали серед нього, не дозволяло на довші розмови. Голоси гучномовців, люди, що кудись поспішали, візки, що під'їздили до літаків вантажити їх чи розвантажувати, малі службові авта, що роз'їздили на всі сторони, розсівали увагу. Вітер котив папірчиками, листям, зів'ялою квіткою, що її призначення, мабуть, було вітати когось любого. Довжились, напухали неспокоєм хвилини, рвучко смикало нервами. Жовтий шалик хвилював-тріпався від вітру. Без слів всі добре розуміли одні одних: аби хоч щасливо приземлилися.

Але от, ніби нівідкіль, немов народжений у блакиті неба, наблизився та вкотився на доріжку проходу крилатий велетень. Поволі й обережно підкотився ближче, завернув своїм передом, що нагадував кита, і зупинився. Дверці відчинилися, під них підсунули високі ступені, і відразу кольоворовою хвилею покотилася по них юрба подорожніх. Чиясь піднята рука посилала свій привіт ген туди, до воріт летовища, чиясь усмішка линула комусь назустріч, хтось підсував дитину до поцілунку, чиєсь очі даремно шукали когось у юрбі чекаючих.

Вона перша помітила сина. Жовтий шалик метнувся наперед, і не зсувався тепер з голови, тільки шільно заслонив обличчя звичаєм мусулманок, залишивши тільки очі. І відразу назустріч їй поспішив молодий чоловік, широкоплечий, обсмалений сонцем, радісно всміхнений, з раменами до обіймів, хоч у них була підручна торба й дощовик.

— Борідка! — Його губи складалися в пестливу назву нареченої. Його голосу вона не могла ще почути. Віддалъ між двома молодими маліла-маліла,

аж вони опинилися віч-на-віч. Соняшникового кольору шаль сповз з її обличчя, відслонивши її нову красу. Він відхилився взад рухом авта стриманого на дорозі непередбаченою перешкодою і промовив збентежено:

— Вибачайте... я думав що це...

Наречена сміялася. Власне всі сміялися, а люлька коптіла не гірш колишнього пароплава.

За столом на гучному привітальному обіді серед рідні та друзів вони сиділи поруч. Вони постійно обмінювалися поглядами. Її кокетливі, самопевні, закохані. Його зацікавлені, допитливі, недовірливі. Так не дивляться на наречену після довгої розлуки, тільки на дівчину, яку бачиться вперше. І зараз же його погляд нерухомів у глибокій задумі.

Не минуло багато днів і син ходив по маминій домашній робітні в один бік і в другий, мовчки, із зосередженим виглядом, а вона вибирала крій і колір сукні на весілля. Батько читав газету і час до часу кидав свої поради.

— Відложи це, — промовив нарешті син, у голосі нетерплячка, — прошу.

— Можеш говорити до мене, — відповіла погідно, — я слухаю тебе. Але пора подумати вже про сукню.

— Відложи це, прошу, — тим же нетерпеливим тоном, — сукню, думаю.

— Таж я мушу її мати! — з веселим усміхом. — Це твоє весілля!

— Не буде весілля! — заявив рішуче й понуро.

Батьки підняли голови. Мати швидко, з незрозумінням на обличчі, батько помалу, задуманий погляд понад окуляри. Не очікував іх слів. Голосом, що був для них, наче вдар молота, він повторив.

— Не буде весілля з нею і не буде моєї участі в санаторії косметичних операцій. Шукай заступника, батьку, я не хочу ѹ не можу прикладати своїх рук до чогось, що нищить людське почуття! Я вернуся туди, де людей турбує щось більш важливе, ніж краса!

Хвилина і газета опинилася на підлозі, сильно

закоптіла люлька і батько міряв поглядом сина перед самим його обличчям. Здавалося, що тільки мить і кімната заповниться гучними, обурливими голосами, що батько накине синові на рамена вінець, в якому терном сторчатимуть викиди, докори, обурення, а син відкидатиме їх далеко від себе.

Свідома однакової вдачі батька і сина, мати швиденько, ніби член летячого загону наглої допомоги, підсунулася до них, її голос м'який, вигладжений, ніби масть на рани, шепнув:

— Вона це зробила для тебе. Не перекидуй цього на батька, на ціле своє майбутнє...

Голосом холодним, опанованим, батько відсунув її слова, немов непридатну річ. Він зінав, що синове слово тверде, назламне, передумане, як і його.

— В мою добу, — сказав, — твій учинок супроти дівчини, яка чекала на тебе цілий рік, називали підлогою. То був скандал. Коли ж іде про твою кар'єру, яку бездумно нишиш і не вмієш понести в майбутнє слави, зв'язаної з твоїм родом, із санаторією, то це вже безумство. Видно, що настав час, коли нижча культура перемагає вищу. Чи можна знати, як називають такі вчинки в твою добу? — і це вже від порога дверей, куди дійшов повільно важким кроком.

— Чеснота! — прийшло без вагань.

— Ага...! Чеснота! — і голова склонена вбік, брови зведені вгору, погляд звернений на рисунок килима на підлозі. — То що ти робиш в нечесному домі? — і відгомін затріснутих дверей, що розколов надвое згідливе досі співжиття батька і сина.

З переляком в очах мати кинулась до сина.

— Що ти робиш? Що сталося з тобою? Ти кривдиш не тільки дівчину, але й батька і мене...

— Це мене скривджене, мамо, мене! Я не того чекав, коли вертався додому!

— Та чим тебе скривдили? Що вона стала красуює?

— Дослівно тим, мамо. Бо тієї красуні я не люблю!

ТРИЮМФ

Багато людей бачило його в будинку, але ніхто не звертав на нього ніякої уваги. Кому, справді, була охота цікавитися невеличкою людиною з короткими ногами і наїженою темним волоссям головою, з обличчям у формі трикутника, з якого понуро, незичливо дивилися темні очі. Він ходив у сірому одязу з підкоченими по лікті рукавами, на грудній кишенці якого було вишите червоними нитками його ім'я.

Хоч він роками підсувався до тридцятки, то його синьоносий зверхник, з повільними рухами чоловік, враховуючи його ріст, кликав його просто Малий, а слідом за ним пішли всі сірі одяги. В канцеляріях, де чоловіки були в білих сорочках, а дівчата, немов квітник, манили очі різномальоровими сукнями, взагалі не знали про його існування. Тільки чорноока секретарка з головного відділу, що завжди поспішала кудись коридорами і яка, здавалося, мала чудові очі тільки на те, щоб стежити де і хто дивиться на неї, підхопила і в нього цей знайомий, хоч і глибоко скованій блиск захоплення, і знала про його існування.

Що він мріє, страждає, радіє, бажає чи кохає, як інші люди, цим ніхто не цікавився.

Його можна було бачити, як ходив якось бездушно по будинку, поштовхуючи перед собою затяжку для нього електричну щітку, що надавала близьку підлозі, або із смітюркою та щіточкою на довгих дрючках і прибирав та чистив усе, що недбалі люди накидали протягом дня на коридорах чи в підйомах котрогось крила великого будинку. В обідню перерву, коли всі

сірі одяги засідали в ідалльні за столом, призначеним тільки для них, його зверхник гугнявим самовдоволеним голосом чванився перед ними де, коли і з ким пив пиво чи горілку, а слідом за ним вихвалялися тим також інші. Він слухав того понуро, хоч терпеливо, і не відзвався.

Суваючи з голосним гудінням щіткою по темній підлозі, він спішно вилучував і відтягав дріт, скільки разів помітив чорнооку секретарку, що наближалася в його сторону, або як коридором пробігав усміхнений, прикрашений яскравим метеликом молодий післанець, який розносив внутрішню пошту. Заздрим поглядом водив він за кожною елегантною постаттю, заожною білою сорочкою урядовця.

Всі ці поголені обличчя, виплекані руки, дбайливі зачіски, що виднілися по канцеляріях, немало здивувалися, коли чорноока секретарка запропонувала Малого на заступника післанця, що його одного ранку несподівано відвезли з праці до лікарні.

— Про кого мова? — питали. — Хто тут такий існує, що зможе відразу виконувати і не загубитися в лябіринті коридорів і відділів?

Існує такий прибиральник, — пояснювала вона. — Він працює тут досить довго і знає всі відділи. А саме завдання не таке складне, коли людина вміє читати!

Він з'явився перед чорноокою дівчиною непевний, збентежений. Його погляд чекав на догану чи закид або на якесь зауваження, але боронитися не мав наміру. Здавалося, що він радий був нагоді стояти близько неї, дивитися в її очі та слухати слів, призначених тільки для нього. Змісту їх він не відразу схопив. Його погляд був ще понурий, але правий куток його вузьких губ посувався назад і це було усміхом. На нього не кричали!

— Слухайте, — промовила секретарка, молода ще дівчина, яка, здавалося, колекціонувала захоплені погляди чоловіків, — правда, що ви могли б розносити внутрішню пошту? Це легко! Брати листи в якомусь

відділі із скриньки, де написано „Виходячі”, і вкидати в призначенному відділі до скриньки, де написано „Входячі”. Що пів години обхід будинку. Ви ж добре знаєте всі відділи і я певна, що ви не поплутаєте нічого! У нас пильні справи, ми не маємо часу вишколювати нового післанця! До речі, як ваше прізвище?

Пішов малий чоловічок від канцелярії до канцелярії, від відділу до відділу із жмутом паперів в руках, у своєму сірому одязу з підкоченими рукавами, а від письмових столів та друкарських машинок піднімалися на нього погляди.

— Добрийден! — кинув навіть хтось тут чи там, і тоді він відповідав не відразу, ніби не вірив, що це до нього: — Добрийден...

Назбиравши чимало різної величини урядових паперів і великих жовтих коверт, він зупинявся перед котримсь із вікон коридору і мозольно півголосом відчитував адреси та сортував письма. Над горішньою губою появилися краплинки поту, волосся наїжлися ще більше, а невправні порепані руки цупко держали письма, що зраджували охоту вихопитися і самостійно помандрувати по підлозі, або заглянути в вікно. Потім біг далі, зупинявся у дверях відділів, ще раз перевіряв усе задиханий, якийсь цілком новий.

Вполуднє він з'явився в ідалльні, коли сірі одяги сиділи вже при столі, і присів на кріслі безмовний, заслуханий в себе.

— Гей, Малий! — усміхався синьоносий, — як там тобі йде? Не тужиш за нами?

— Страшно багато відповіальності, — відповів.

— Нема часу тужити!

— Бачите, — похвалила його секретарка при кінці дня. Не було ні запитів, ні скарг на доручення пошти.

— Я знала, що ви справитеся з роботою! Ваша наступна праця, це вже тільки сісти в канцелярії за письмовий стіл, пане!

— Чи маю й завтра це виконувати? — спитав несміливо, з надією в голосі.

— Завтра...? Я думаю, але це не від мене залежить...
Куди вам додому? — спитала нараз просто і дружньо.
— Я вас підвезу автом до роздоріжжя...

Так проминув один день, і другий, і ще один. Вранці він з'являвся в підвалі, міняв своє принищене вбрання на сіре, а потім у поспіху, беручи по два ступені нараз, біг на гору, як тільки синьоносий сказав йому, що на нього чекають в канцелярії. На обід до їdalyni не з'являвся. Увечері чорноока дівчина підвозила його автом до роздоріжжя.

За який тиждень він з'явився в будинку у білій сорочці, на якій червонів новесенький метелик. На ньому був і новесенький одяг, а черевики блистіли, немов річка у соняшному світлі. Його волосся, діставши порцію якогось пахучої олії, вклалося слухняними смугами довкола чашки, трикутна борода була дбайливо поголена, нігти на руках вичищені. Не заходив у підвал, лише попростував відразу до канцелярії. Ішов якимсь іншим кроком, легким і впевненим, голова була піднесена, а очі не дивилися понуро, з-під лоба, вони всміхалися до кожного, кого минали в коридорі.

— Доброго ранку, пане докторе... Доброго ранку, панно...

— Доброго ранку, пане, — відповідали ввічливо і всміхалися до нього.

Він увійшов до канцелярії швидко, самопевно, як людина, яка має там своє місце, але усмішка, що роззвіла була ще перед будинком, застигла і помалу-помалу перемінилась у скривлену маску. Його поява спричинила наглу глибоку тишу. В чорних очах дівчини з'явилися два питальні знаки, що, зачепивши його голову, просунулися по білій сорочці та метелику і сповзли до блискучих черевиків.

Біля вікна стояв схудлий, поблідлий, але усміхнений післанець.

Малий чоловічок, непотрібно вбраний святково, опинився в коридорі, а за ним залишилася глибока,

збентежена тиша, яку не відразу перервав дзвінок телефону.

— Яка досада! — відізвалася секретарка. У її зідханні ховалося зрозуміння. — Яка досада, що ми не можемо мати двох післанців!

Малий пішов коридором з порожніми руками, ніби безтурботно вимахуючи ними, тут і там торкаючись кінчиками пальців стіни. Долішня губа висунулася вперед, несла на собі його кривду, немов хліб на таці. Брови глибокою задумою ізсунулися на очі. На сходах у підваль почав насвистувати якусь веселу мелодію. Ішов розхитуючись, немов надумуючись чи рахуючи ступені. Зійшовши вниз, пішов до малої клітини, де ховав свій робітничий одяг і приладдя до чищення. Відчинив двері, включив світло. Йому назустріч забілів злив, показалися мітки, щітки, відпорошувач, з поличок звисали ганчірки. Біля дверей на кільчочку висів його сірий одяг, рукави сформовані його рамена-ми, червоними нитками вишите його ім'я. Заносило від нього людиною фізичної праці, потом, утомою.

Він узяв свій одяг і відійшов кілька кроків, щоб перебратися. Довкола не було нікого. Сягнув рукою до шиї, щоб стягнути метелика, але застиг з рукою піднесеною вгору, вдивившись задумано в одну точку. Ступив кілька кроків, немов бачив щось перед собою, але відразу круто повернувся й повісив свій одяг знову на кілок.

Небо затягувалося хмарами. Один із сірих одягів розгортив гумову дірчасту доріжку від входних дверей будинку до вулиці, як і завжди перед дощовою погодою. Синьоносий зверхник був теж там, він не помагав сірому одягові, лише стояв на вершку широких сходів і, дивлячись на небо, вгадував, коли почне падати дощ. Бо може й цілком не падати, а вони простелять цю доріжку, немов килим, перед приїздом достойника! — зажартував. Сірий одяг сміявся.

— Ну, — відізвався Малий, що вийшов саме з будинку і зупинився за його плечима. — На все добре! Може зустрінемось колись!

Зверхник замовк на півслові. Спершу його погляд просунувся здивовано по цілій постаті Малого і допитливо зупинився на очах. Сірий одяг випростався, не докінчивши розгортати доріжку. Стояли обидва і безмовно дивилися на Малого.

— Чи тебе в канцелярію прийняли, чи це твої уродини? — запитав нарешті синьоносий зверхник.

— Ну, от і простелили комусь доріжку! — жартом вплів сірий одяг.

— Але з будинку, — промовив Малий.

— Я бачив післанця, — здогадливо відізвався зверхник. — Але це нічого. Тебе ніхто не звільнював, ми чекаємо на тебе, — додав заохочуюче. Так він зрозумів його вчинок.

Малий похитав заперечливо головою і почав сходити до гумової доріжки.

— На все добре! — повторив і пішов у напрямі вулиці.

Обидва чоловіки безмовно дивилися йому вслід. Нарешті синьоносий зідхнув.

— Показали рай і вигнали з нього. А тепер от терпіти треба!

Малий, видно, почув його слова і зупинився. Повернувся до них і кликнув без злости, докору чи смутку, тільки з великим задоволенням:

— А я таки мав свою хвилину тріумфу! А ви що? Тільки горло заливаєте!

1958

ЛІКАР

Якби хтось мав змогу заглянути в його почуття, то, крім великої радості, нічого іншого там не знайшов би. „Скінчилося” — подумав він, коли зачиняв двері відділу постачання стерильних речей. Ніколи вже не ввійде він до того відділу в білому одягу санітета, ніколи не загляне до книги замовлень, не тягнутиме візка з приладдям для поломаних кісток, не носитиме на відділи легких чи важких речей! Ніколи! Це, очевидно, не стосувалося людей, які там працювали. Були добрі і ввічливі до нього і, що найважніше, помогли йому перетривати шість місяців підготови до іспитів, які він мусів складати вдруге.

— Не будемо кликати вас „докторе”, хоч ви й заслужили на те, бо то виглядало б на насмішку, — сказала йому головна медсестра, коли він починав працю.

— О, так, я розумію, — погодився він. — Тут справа не в титулі, а в тому, що мені треба грошей!

І гроши йшли шість місяців, іспит він, нарешті, склав, хоч могло обйтися без того. Але старому батькові це стільки радости давало, що син вчився на лікаря в його рідному краю, що можна було погодитися з тим. Ну, хай радіє! Старий не подумав, що через те син мусів двічі робити іспити, один там і другий тут, кожний в іншій мові, а тут вони його „спалили”! Він усміхнувся вирозуміло, а трохи хитро. Батько мав при тому свою ціль: думав, що син пойде в рідний край і привезе відтіля невістку! Не чужинка ввійде в його дім, а своя, що буде для них донею!

Не переставав усміхатися і спрямувався до підой-

ми. Невістки не привіз. Трохи там любився в одній дівчині, але вона поводилася дивно. Завжди були присутні її батьки, і після кількох зустрічей він почувався таким спутаним та обмеженим у мові, яка для його батька була рідною, що махнув рукою і приїхав без невістки, навіть без надії на неї! Все ж дав батькові нагоду почванитися, що його син учився на лікаря в його рідному краю!

Зачинив двері відділу постачання, а в уяві відчинив для себе так багато інших, що було про що думати. Вибір міста й лікарні, де хотів би відбувати лікарську практику; вибір ділянки, яка його найбільше цікавила, щоб спеціалізуватись. Радіологія? Радіологія! Вибір дівчини, щоб стала його дружиною і матір'ю його дітей.

На останньому його думки зупинилися найдовше. Стояв уже під дверима підйоми. Там, на четвертому поверсі, на дитячому відділі привітливо всміхалася до нього русява медсестра. Поспішаючи коридором від палатки до палатки, з дитиною на руках або похилена над якимсь маленьким пацієнтом, що без дозволу вийшов з палатки, вона ввічливо відповідала на слова санітета і навіть усміхалася до нього. Така собі русячочка! Не відразу знала, що він лікар! Вона була гарна, але не лише це. Вона була медсестра, і в цьому було щось, наче доповнення його звання. Вона розуміла його, з нею можна було не так порадитися, як почути вголос власні роздумування. І її батьки — о, старий батьку, хай же і для тебе буде з того радість! — прийшли з того ж краю, що його батько. Навіщо казати старим, що вони, молоді, вже інші, що полюбили щось інше, відмінне, що з'єднали в собі старе й нове? Для батька важливі те, щоб синова дружина походила з того самого народу, що й він. І тим він задоволить батьків!

Прибиральник з хворими ногами приплентався саме до дверей підйоми, тягнучи за собою повне води відро на колесах, в яке всипав якісь пахучий і пінливий порошок. І саме в тій хвилині з голосника почулося:

— Кличемо доктора В...! Кличемо доктора В...!

Прибиральник, старий, із покручену сивиною на голові, але з гладким обличчям темної шкіри, глянув на нього боком, з підозрінням, і не стримався від уваги:

— Агі! То були найкоротші студії, про які я коли-небудь чув! Учора санітет, сьогодні вже доктор!

— Правда? — і більше не сказав нічого. Навіщо було вияснювати старому цілу справу? Нехай навіть думає, що це жарт, хоч такі жарти недозволені в лікарні. На душі було радісно, надійно. Це вона, — думав, — русяvка! Це її привіт! Вона знала, що його праця санітета вже скінчилася і спішила зробити йому приємність! Знала вона й те, скільки це все коштувало йому грошей і зусиль! Нарешті, нарешті він уже з офіційним правом лікаря, хоч тут ще ніхто про те не знав, і на ньому все ще одяг санітета, бо ж треба було чесно закінчити зобов'язання! І треба було віддзвонити самої радості ради! Ніхто інший не міг його кликати, тільки вона, русяvка, а все таки кортіло запитати, хто саме його потребує.

Віддалъ від підойми до широкого розсувного вікна аптеки, звідки він хотів зв'язатися телефоном з централькою і запитати хто його кликав, була не більша як сім стіп, але в його думках розтягнулася на метри. У своїй уяві він устиг розцілувати русяvку, глянути в її дрімливі очі, запитати, чи хотіла б вона бути його дружиною та попросити на вечерю до першорядного ресторану. В думках він швиденько підрахував свою готівку, щоб обов'язково замовити шампанське вино, бо без нього не може обйтися ніяке святкування! У нього з русяvкою воно було подвійне: його правосильний диплом лікаря та їх заручини! Вона не відмовиться, напевно не відмовить йому! Він так заглибився у свої думки, що й не зчуває як опинився перед вікном аптеки, і мусів сам себе запитати, чого саме туди прийшов? „Мене кличуть, я доктор...” — віднайшов загублений хід думок.

— Де тут у вас телефон?

— Вас кличуть? — питала фармацевтка, що не раз

бачила, як він чекав біля підйоми з візком, повним різного приладдя. Білий одяг санітета на нім тепер, як і тоді. — Я не знала, що можуть кликати вас!

— Телефон, — попросив.

Хто б не надходив довгим коридором, хтось із урядовців котрогось відділу, фармацевти, медсестри чи студентки і хтось із інженерського відділу, ляборантки чи заблуканий відвідувач лікарні — ніхто з них не звертав на нього найменшої уваги. От прислали з якогось відділу санітета по ліки і все. Заглибившись у власному піднесленому настрою, він забув про свій зверхній вигляд, усміхався до кожного, хто його минав, радий поділитися з кожним своєю радістю: він уже лікар! Скільки ж років забрали йому студії! Скільки труду, посвяти, навіть голодівки доводилось витерпіти, щоб осягнути бажану професію! Відтепер інші справи будуть його хвилювати, це вже завершене!

Не встиг він взяти в руку слухавку телефону, яку нарешті подала йому фармацевтка, як із-за вугла забlimали синьо-червоні світла — знак критичного положення пацієнта на котромусь відділі. За секунду у скляному отворі стіни з'явилися чотири чорні цифри: 2414. Він насторожився, поклав слухавку і шукав у думках.

Зайшовши колинебудь на якийсь відділ із замовленим устаткуванням, він ніколи не занедбав поцікавитися, чи немає де якогось незвичайного випадку і чи не вдалося б йому побачити світлину Рентгена. Тож тепер він відразу знав котрий то був пацієнт, що до нього кликали лікарів, яка була діагноза хвороби і хто був його лікарем. Медична слава, знана у цілому світі не тільки з лікувань, але і з книжок. Бути під рукою такої слави, вчитися від нього, знати як він поводиться і що робить у критичному випадку, це просто щастя!

Не чекаючи аж двері підйоми відчиняться, він відсунув з думок русявку й побіг сходами нагору, по два ступені нараз. Задиханий і збуджений він був перший біля пацієнта, коли не враховувати медсестер, які майже безшумно, але спішно приготовляли все

потрібне лікареві у наглих випадках. Інтерни та резиденти що лиш появлялися у відсунених дверях підйом і спішили до палатки. Він знов, що славний лікар був у тому часі в лікарні. Радий помагати, слухати наказів, слідкувати, що робитиме і як поведеться славний лікар, він не рушився з місця, коли „слава” з'явилася на порозі палатки. Але раніше, ніж ця „слава” опинилася перед ліжком хвою, його око завважило одяг санітета і він голосом, що недопускає спротиву, наказав йому:

— На коридор!

1972

С Н И Г

Напередодні Різдва метеорологічні станції заповіли можливість снігових опадів десь опівночі і навіть остерігали мореплавців перед буревісм, але що звіститься така заметіль десь опівдні, саме тоді, коли я їхав на залізничну станцію, того, мабуть, ніхто не передбачав.

В тому часі я вважав себе людиною сформованою, обізнаною з усікими проявами життя, що її ніщо не здивує, ні надмірно не захопить і ніколи не змінить.

На двірці снувалися люди з валіzkами, торбами, заповненими малими й більшими пакетками, завиненими в барвистий або бліскучий папір, з вибагливим зав'язанням, які вони везли кудись і для когось. Між ними і я, навантажений дарунками для своїkів та їх дітей, самітний чоловік у шуканні підмінки родинного тепла. Цілий рік я почував себе дуже добре у своїй самоті і тільки під Різдво відчував потребу родинного тепла.

Свояки дораджували одружитися, та в мене була одна відповідь: „Ще не вродилася моя вибрана!”

На пероні свободно гуляв вітер. Там, де закінчувався дах, він устиг нанести гори снігу. Покорчені від холоду люди втікали в малу огріту жданню або сунули рухомими сходами вниз до ресторану на гарячу каву, чай, або пиво, почувши, що потяг приїде з годинним запізненням.

Я сам собі висловлював признання, що не вибрався автом. Хто знає як довго падатиме сніг і що може трапитися в дорозі! Хай тим турбується машиніст паротягу.

Охочих іхати напливало щораз більше. Голос з гучномовця загнав їх знову з перону у теплий простір, бо докинулася ще одна година запізнення. Коли ж ми вкінці опинилися в вагоні, не було де сісти, важко було добитися до воза-ресторану, взагалі рушитися. Пасажири, які чекали на два потяги, опинилися всі в одному через велике запізнення. Настрій, однак, був приємний, не дивлячись на тісноту, на білі пелени снігу, що пересувалися обабіч залізничного шляху. Перед кожним була зустріч з рідними чи знайомими, вільний від праці день, може, якесь хвилююче переживання. Коли після півторагодинної їзди наш потяг зупинився і чимала група людей посунула до виходу, знайшлося місце і для мене.

Сутеніло і перша зірка могла от-от з'явитися на небозводі, а я все ще мав перед собою три довгі зупинки та їзду автом. Чи будуть чекати з вечерею? Можуть, але не мусять. Свояки були люди молодші за мене і добро чи бажання дітей було для них першою справою. Коли я не встигну приїхати на час, то нікому не буде з тієї причини сумно, ніхто не терпітиме, хоч напевно згадають мене, навіть пожалують! У той вечір я був додатком до них, „старим парубком”, як жартома вони мене називали, бо я був уже недалеко від сорокового порога! У те радісне, велике свято вони радо робили мені місце за своїм столом, бо я був сам, вносив у дім веселість, і мене любили діти!

На передостанній зупинці, а треба знати, що прибуло ще дві години спізнення, — до потягу всіла дівчина. Висока, темноволоса, елегантна, з неймовірно поважним виразом обличчя. Глянула на мене, спита-ла, чи вільне місце, і сіла. Не виглядало, що хотіла почати принагідну розмову. Крім підручної торбинки не мала в руках нічого.

Що більше простору ми ковтали, то більше було за вікнами снігу, вітер крутив ним без упину і здавалося, що потяг от-от зупиниться і сніг нас засипле. Мабуть, тут сніг почав падати раніше, ніж там, звідки ми іхали. Небо зникло.

На станції, до якої ми, нарешті, добилися, не було

ані свояка з автомобілем, ані таксівок, ані автобусів. Вулиці, що розбігалися від станції у всі боки, були порожні-сін'які, з кучугурами снігу, окутані рухомими білими зірками, що свавільно кружляли під світлом ліхтарень. Я навіть не здивувався, почувши в гучномовці своє прізвище. Свояки намагалися порозумітися зі мною! Мене повідомили, що мій свояк застряг з автомобілем недалеко від дому і не може рушитися ні вперед, ні назад. Порадили поїхати далекобіжним автобусом туди-то, висісти там-то, бо, може, головні шляхи прочищені вже плугами та „посолені”, отже автобуси доїдуть до свого призначення. Відтіля до них один стрибок...

Ну й свята! Від розчаровання можна було рятуватися тільки почуттям гумору. Я не належав до балакучих, а принагідних розмов взагалі не любив. Чи не краще було залишитися вдома? Щоправда, там була небажана у свята самота, але був і мій світ. Альбоми поштових марок, цілі торби заповнені ними, їх треба було розглядати, сортувати, наліплювати для себе та для продажі чи на виставку, бо я був не принагідним філіялістом, а професійним. З поштовими марками я ніколи не нудьгував, не втомлювався. Були й мої улюблені книжки, журнали, було радіо й телевізор, зв'язок із світом — телефон! Що я робитиму тут на тому чужому залізничному двірці, заповненному схвильованими людьми, що облягали телефонні будки, стояли безрадно перед порогом станції, даремно виглядаючи таксівок чи знайомих з автомобілем або автобусом!

— Не маєте чим їхати? — запитав якийсь жіночий голос.

Я швидко повернувся до людини, що стояла за мною. Дівчина з потягом! Дивилася на мене поважно, природно, трошечки допитливо. Я відповів, що ні і подумав, що вона з нудьги починає розмову. Все таки сиділа біля мене більше як годину, бачила яку я газету читав, тож я був, наче добрій знайомий. Земляк!

— Якщо поможете мені відкопати авто, підвезу вас, — сказала.

Від нової несподіванки, я забув сказати, що вона

не може мене підвезти, бо мій свояк застряг на дорозі, отже доїзд туди неможливий.

— О, радо! — я не міг відмовити в потребі і, мимохіть, дав волю бічній думці: „побачила, мабуть, мої широкі плечі і вираз обличчя людини, якій можна довіряти (о, горе!), пізнала з газети, що я, так би мовити, належу до її табору, тож відважилася...!”

— Моє авто онтам,— сказала, коли я ступав за нею, — Поїхала вранці і залишила його тут, а тепер його навіть не видно!

Я хотів показатися дуже практичним:

— А чим же його відкопати?

Та вона виявилася дуже передбачлива.

— Я бачила, що можлива снігова завірюха і сковала на станції лопату!

„Гм. Не сковаєшся...!” — подумав я.

Перш ніж узяти лопату в руки, я представився. Вона відповіла, але вітер підхопив її прізвище, й воно полетіло з вітром і не дійшло до мене.

Вітер жбурнув мені в обличчя снігом, холодною струєю пробіг хребтом. Сніг заліплював очі, моє обличчя було відразу мокре, я стримувався, щоб не зупинитись та перевести віддих. Та хотілося чомусь пожизуватися перед нею своєю силою! За кілька хвилин я вже не відчував холоду. Відгрібав сніг з-під коліс, добився до реєстраційної таблички, змітив сніг зверху, а вона чистила передню шибу, дверці і, відчишивши їх, всунулася до авта і включила мотор. Від світел і тепла мотору стало відрадніше. Коли відкрився блакитний верх, а потім ціле авто, я випростався і гордо проголосив:

— Готово!

— Ще ні, — відповіла мені немилосердно, але дуже ніжно. — Ще треба відкинути сніг, щоб вийхати автом на дорогу...

Я сковав усміх. Ох, ті жінки! Вони так солоденько вміють запрягти нас, до роботи!

Пробивав їй шлях, ну, і собі. Почав, треба кінчити. Обтрусила сніг з рукавичок, зачинила дверцята й обережно рушила з місця. Я подумав, що залишить

мене серед снігу з лопатою в руках, але ні. Під'їхала тільки, щоб я міг відчинити другі дверцята і всісти.

— Тепер скажіть куди вам їхати, — запитала, коли я вже сидів в авті біля неї. — Я вдячна вам...

Признатися, я чекав, що запросить мене до себе. Навіть не був певний, чи прийму її запрошення! Не дивлячись на пояснення й поради своїків, було ясно, що до них я не діб'юся й до ранку. Мій Свят-вечір, який я дуже любив, цього року пропав. Не вибирається я і на автобусну станцію, бо не вірив, що можна буде здійснити плян своїків. Що ж було мені робити? Я вже сидів в авті, і від мене чекали відповіді! До всіх розчарувань прибула ще велика втома, яку я не хотів виявити. Зволікати з відповіддю було незручно.

— На автобусну станцію, як можливо, прошу...

— Спробуємо, — сказала. Війнуло якимсь особливим теплом від її відповіді, висловленої у множині!

Ми ледве-ледве посувалися. Хоч витиражки без упину рухалися то вправо то вліво, та шиби заходили парою, і майже нічого не було видно. Вона була дуже самопевна за керівницею, та я був певний, що мені було б це легше. Але обмінятися місцями було неможливо.

— Яка ж все таки краса! — виявила вона своє захоплення перед того білого рухомого мряковиння.

„Краса?” — я думав про своїків, які напевно вже скінчили вечеряти і тепер всі сиділи біля ялинки. Настрій там теплий, родинний. Мені стало шкода самого себе.

— Яка там краса, коли кожної хвилини можна застягнути в снігу! Вранці будуть нас відкопувати, ніби гробницю фараона! Я ще ніколи не мав такого Свят-вечора!

Вона відповіла без найменшого співчуття:

— Велика річ! Я теж не мала! Не плачте над собою, бо знайдете людей, які не мають навіть щоденної вечері!

Я подумав: моральна наука! Вона, видно, любить проповідувати! Може, учителька? І хоч те, що сказала,

було правдиве, я відмовлявся прийняти це від тієї майже незнайомої дівчини!

— Запросила б вас на вечерю, — сказала, коли ми посунулися пару метрів вперед. „Ага” — постало відразу в моїх думках . — Але моя вечеря буде в лікарні і не матиме нічого спільногого із Свят-вечірньою традицією, до якої я і, думаю, ви звикли. Але й звичайної вам там не дадуть, хіба що будете пацієнтом.

— Ні! Дякую! В лікарні,кажете? — і я повернув до неї голову. — Ви, може, медсестра, що не могла звільнитися на Свят-вечір? Яка шкода!

— Ні, я лікарка на практиці.

— О, значить, примусове чергування.

— Ні, добровільне.

— Добровільне? — і тепер прийшла моя черга дати їй моральну науку. — На Свят-вечір? Певно там хтось чергує...! — не міг стримати себе. І хоч це було сказане жартівливим тоном, то я й сам відчув, що було не на місці. Все ж таки я її не знав!

Вона мою увагу зігнорувала.

— Ви щось так, як мої батьки. Мама навіть плакала, що я іду від них на сам Свят-вечір і що не вмію пошанувати споконвічної традиції. Мені самій боляче, що так склалося, але думаю, що мое місце там, де загрожене молоденьке життя, яке треба рятувати, щоб було кому... продовжувати традицію.

— Хтось із рідних? — я відкрив, що мені цікаво знати щось більше про неї.

— Ні, чужі. Едина дитина...

Я не знайшов слів. Все було б таке банальне на таку посвяту! Не зараз я вчув:

— Зараз за тим рогом автобусна станція.

Як мені стало шкода, ніхто не повірить! Хотілося ще бути з нею, знати щось більше про її життя. Сказала „батьки”, не згадала чоловіка. Значить неодружена.

Зупинила авто перед дороги. Підсунені до пішоходів маси снігу не дозволяли під'їхати до нього.

— Вам далеко?

— Думаєте про лікарню? Ні, недалеко. Там напевно прочистили! На все добре!

— До побачення! — відповів я. Авто пропало в білому крутіжі.

Зайвим було питати себе, чого я там опинився. Всі телефони, уставлені в ряд для вигоди подорожніх, були зайняті, і треба було чекати, щоб порозумітися із свояками. Я думав, що й тут вони зголосяться до мене. Даремно! Певно вже спали. За вікнами гудів плуг, що відкидав сніг. Ніхто не проголошував приїзду чи від'їзду якогось автобусу. Люди куняли на лавках і підвіконнях, заспані і втомлені, яскраві кольори їх дарунків здавалися непотрібним додатком. Не зраджували охоти розважатися розмовою. Тільки якийсь повновидий чоловічок, зупинившись між двома рядами, говорив на повний голос, невідомо до кого. Скрізь і всюди на станціях знайдеться такий балакун із голосом, що разить слух інших!

Думка про мої поштові марки трохи скорочувала мені час, але ненадовго. Снігова пригода з відкупуванням авта, нічна пора, брали свою данину. Я насунув капелюха на очі і відразу опинився на якісь невиразній білій поляні з кучугурами снігу, на якій рухалися молоді люди, дівчата під парасолями, хлопці в шапочках корпорацій. Все невиразне, замрячене, хоч не було ні снігу, ні дощу. На мене вони не дивилися, я для них не існував. Тільки одна дівчина відділилася від гурту й ішла до мене, радісно всміхнена. „Бачиш, — сказала, — я, твоя вибрана, вже народилася! Завірюха була тільки на те, щоб ми познайомилися. Сніг упав для нас!” Простягнувши руки, йшла до мене, її обличчя наблизилося, я радісно витягнув до неї руки, то ж була лікарка, що підвезла мене автом!

Говірливий чоловік розвіяв мое сонне маріння голосним сміхом. Йому, певно, важко було мовчати.

— Пияк, що мешкав у нашому будинку, дав мені одного разу в дарунку на Різдво свої старі шкарпетки! — І зміст його слів та сміх були якимсь болючим контрастом до моого сну. Я хотів завернути рухливі постаті під парасолями і в шапочках, але даремно! Я

міг тільки відтворити слова дівчини, що мала обличчя лікарки, яку снігова завірюха поставила на моїй дорозі.

Чи справді?

Коли від сходячого сонця зарум'янилися сніжні засипи, я сидів в авті свояка. Все було реальне, знане, проте прибуло щось нове. Він говорив про Свят-вечір без мене, про розчарування дружини й дітей, я оповідав про свої пригоди, включно з відкіпуванням авта. Ралтом вдарила мене думка, що вони мусять її знати! І обережно (не знати чому), я згадав про лікарку. Свояк дивився перед себе і всміхнувся.

— Надійна лікарська сила! — сказав. — Го-го! Лікує наших хлопців, коли треба...

Чи треба було краще? Я тільки збирався щось сказати, коли почув його голос:

— Одружується по Новому році. І уяви собі, що він...

Я не хотів уявляти, бо й пощо? Сніг не падав для мене...

1974

Г Р И Ш Н И К

Його обличчя і вхідні двері мешкання мали одне спільне: інший був їх вигляд назовні та інший із середини.

Назовні двері мали розкішну різьбу — гордість творців минулих століть — вибагливу клямку і темно-каштановий колір. Перед ними шуміло-клекотіло життя столиці великої держави. І назовні, тобто в присутності сторонніх людей, його обличчя було маскою безтурботної самопевності і навіть зухвалості. Із середини двері мали гладку, білу поверхню та скромну темну кульку. І він, опинившись у середині свого мешкання, перемінювався у скромну сумну людину із виразом кривди в очах. І він, і двері не змінювалися, хоч роки стрибали вгору.

Ці двері мали подвійне завдання. Вони оберігали його від людської влізливості і в той же час широко відкривалися для чужих людей. Поліції в його кабінеті були заповнені грубими томами, що нормували життя людей в цілому краю, на письмовому столі були акти із заплутаними справами чужих людей, які він розплутував і роз'яснював майже завжди з користю для них. Від того ширилася його слава і збільшувалося число людей, які хотіли витягнути його із самоти для своєї мети — для діяльності в політичному житті, для праці в товариствах, для релігійних потреб суспільства, для подружжя...

— Ох, і ах, і ох, — зідхали й дивувалися та співчуvalи, бо хто не знав його переживань, які надмірно послужливі журналісти, ті, що від „товариської сторінки”, рознесли по всьому світі. — Та невже та трагедія

(якщо хтось хоче так це називати) тяжітиме на його життю без кінця?! Політики! Спортсмені! І ви, дівчата, візьміться до роботи і витягніть його з тієї самоти!

Млинок розмов не перестав крутитися куди б він не повернувся, а ще живіще, з усіма подробицями там, де його не було. Тож і на великому столичному балю не було інакше. Особливо очі молодих дівчат і погляди політиків поверталися-пересувалися по ньому. Він стояв у гурті своїх приятелів, а на обличчі самопевний неприступний вираз. Не спиняв погляду на нікому. Дами шуміли своїми сукнями, виблискували нагими раменами, їх зачіски були виявом мистецького хисту прикрашувачів жіночих голів. За ними плили хвилі одурманливих чи ніжних паходців. Все було поділене чи, власне, з'єднане в пари. Музики, заховані в тіні пальм, над якими звисали колірові кулі, виводили мелодії традиційних і модних танців і в їх ритм рухалися чорно-кольорові пари. І звуки музики, і запах парфум, і спокусливі погляди, якими порозумівалися закохані, і горілочка, що лилася-переливалася в буфеті, створювали настрій, в якому народжувалися нові, небувалі наміри. Здавалося, люди забули, що в більшості вони одні одних знають дуже добре, всі особисті справи, всі вчинки та амбіції, які в часі виборів витягнуть на світло денне і кидатимуть ними на радість юрбі, якщо трапиться, що людина опиниться в протилежному таборі і забажає того самого становища.

Він, столичний молодий адвокат, надія дівчат, політиків та різних організацій, відзначував у своїх думках із неприхованим глумом: чому ні, їх зверхній вигляд принадний, цікавий, але що криється за тими припудрованими личками, що потраплять сказати ці намальовані губи, які думки криються за тими гладкими чолами? Порожнеча? Погоня за добробутом? Шукання оригінальності? Кожна з них, кожнісінька може зробити так, як та одна, його вибрана! Кожна з них може відмовитися від вибраного в день шлюбу, щоб стягнути увагу на себе! Та одна відібрала в нього довір'я до усіх! Коли то була її мета, то вона її

осягнула. Коли ж хотіла змусити його упокоритися, благати, то це даремне бажання! До спільногоподружнього життя такі дівчата не надаються, і він вперше здивовано й радісно відмітив — „добре, що так склалося!”

І майже в тій самій хвилині почалася зміна в його житті.

Провідник політичної партії, людина з виробленими рухами й мовою, із самопевною поведінкою людини, що його слово в сенаті має своє значення, підійшов до молодого адвоката, коли він у буфеті розважався зі своїми приятелями. Не відразу, переплітаючи жартами й описами свою мову, він досить відважно натякнув на майбутні вибори до законодатної палати. Чому він, адвокат, стоїть остоною? Чому не дозволить виставити свою кандидатуру на сенатора? Він же такий примірний член їх партії! І в нього до такого становища всі дані — блискучий промовець, знавець закону, у віці, коли вже минула перша непогамована молодість, і він стоїть на порозі вияву своєї енергії і знання! І що найважніше, його особисте життя, чого так бажають усі виборці, таке справді бездоганне, без менших чи більших гріхів!

— Політика мені не чужа, — признав молодий адвокат.

— Краще й не може бути! Коли ви бачите всі недоліки, всі невідповідальні вчинки уряду... — і ще там трохи подібних слів, доган урядові та похвал йому, адвокатові, поки сенатор якось ніби непомітно, вишуканими словами не перекинувся на іншу тему.

Тут на залі, казав він, є його добра знайома. Вона була одружена, та дружнього співжиття між ними не було. Майже відразу після шлюбу він цікавився іншими жінками. Нічне життя, карти. Коли ж вибухла війна, він добровільно зголосився до війська. І не вернувся. Тому що минуло вже вісім років від тієї пори, а його не було у списках поляглих, ані полонених, ані пропавших без вістки, насувається думка, що він так використав ситуацію і звільнився від неї. Хто може знати, де він тепер?! Червоний хрест та його

товариші не могли подати ніяких вісток. Його немає, але є його молода дружина. Вже пора їй оформити себе. Він, сенатор, не знавець у тих справах, але існують славні адвокати...

І нагло він урвав нескінчене речення й промовив з небувалим у нього хвилюванням:

— А ось і вона!

„Вона була одружена?” — було перше враження молодого адвоката, коли їх знайомили. „Мала тоді хіба чотирнадцять років!”

Щось незаймане, невинне, невижите було перед ним на тлі сяючих, самопевних чи бездумних облич столичних красунь. Здавалося, ніби дівчинка прийшла на вечірку дорослих, на якій їй нудно і не цікаво. На нього тільки глянула, але погляду не затримала. Без усміху, без подяки, ледве рушила бровами і прийняла його згоду зайнятися її справою, а в той час сенатор розвивав перед нею свою красномовність. Виглядала збентежена бажанням уневажнення свого подружжя, коли на розправу не міг з'явитися її чоловік. Молодий адвокат відзначив у думках, що з якоїсь речі вона це робить для сенатора, а не для себе, наче не розуміла навіщо її могла придатися воля!

Якась танцююча пара заблизько пересунулася за її плечима і хутряна накидка зісунулася з її рамен. Адвокат у поспіху, випередивши сенатора, накинув їй накидку на рамена. Вона сказала тихо:

— Дякую, — і не повернула до нього голови. Без пози, без кокетства, без претенсії — дякую. І здавалося, що тим полонила його серце.

Він приглядався їй довше, ніж треба і несподівано для себе схилив голову перед нею:

— Може затанцюємо?...

Провідник політичної партії відступив набік, його погляд надійно посунувся за ними, їх вираз казав без слів: справа буде полагоджена!

Коротко перед днем виборів, у городчику провідника політичної партії з'явилася велика таблиця з портретом молодого адвоката. „Віддайте свої голоси за

найкращого сина нашої землі! Голосуйте на листу число..." було вписане під його подобою. І в той же день блискучий промовець, знавець законів із бездоганним особистим життям, молодий адвокат скромно дивився на свою клієнтку.

— Що вам належиться за успішно закінчену мою справу? — спитала вона без усміху.

Задумано дивився на неї. Не відразу, замість відповіді, сам поставив питання:

— А що ви сказали б, якби я просив вас стати моєю дружиною...?

Тепер вона з надумою дивилася на нього.

— Ви мені подобаєтесь, — відповіла, і надума якось плавно перейшла в ніжний любовний усміх.

Не було дня, щоб у краю не чули в радіо про молодого адвоката і не бачили на екрані телевізора та не читали про нього в щоденниках, журналах, магазинах. Кожний міг знати хто він, де живе, що любить, яка його політична програма, де бував з промовами, яким спортом займається, в яких краях бував. Навіть опозиція була досить стримана. Видавалося, що й ім важко було знайти переконливі закиди. І серед повені вісток, цікавих для виборців, журналісти не забули згадати і про різьблені двері, що досі стерегли його самоту, а тепер гостинно відчинилися для приятелів і знайомих кандидата на сенатора та його молодої дружини. Її велика світлина побіч його прикрашувала сторінки преси, а деталі про їх знайомство і кохання, що закінчилося шлюбом, стало сенсацією дня.

І несподівано, наче грім у соняшну погоду, люди, які минали дім політичного провідника, побачили одного ранку небувале видовище. На таблиці з портретом молодого адвоката з'явилася чорна пляма. На другий день тих плям було більше. Зникло не тільки обличчя, але й прізвище. На третій день там, де було обличчя, пробив хтось діру. І що було найдивніше, ніхто не зняв таблиці, не замінив її новими наліпками. Збезчещене ім'я та подоба молодого адвоката і далі видніла в городчику провідника політичної партії,

наче на пострах, ніби пересторога не голосувати на нього.

— Панове! — говорив провідник політичної партії, скликавши сходини на домагання своїх членів. — Ми мусило зняти його кандидатуру! Він не оправдав наших надій. Ми не можемо наражувати партію на програму через нього! Як ми ставили його кандидатуру, справи стояли інакше. Ви ж знаєте, які вимоги ставить наше громадянство до кандидатів: бездоганне особисте життя! Нам закинуть, що він грішник! Розвів чужу жінку і сам одружився з нею! Ми мусимо домагатися, щоб він зрікся своєї кандидатури перед мікрофоном на телевізійній станції!...

За різьбленими дверми свого захисного мешкання, з насолодою розтягнений на лежанці, сперши голову на колінах своєї молодої дружини, кандидат на сенатора намагався розплутати складне питання:

— Я думав, що моє звання, мій досвід дозволяє мені пізнати людей, заглянути в їх душу, пізнати спонуки їх вчинків. Але бачу, що я помилявся. Я не можу збагнути, чому провідник нашої партії так змінився. Він же сам просив мене кандидувати на сенатора! На його прохання я полагоджував твою справу. І тепер я думаю, що він повиненстати в моїй обороні! Ніхто інший, — тільки він! І першого ж ранку, як тільки почали „розмальовувати“ мене, він, як господар городу, повинен був зняти або змінити таблицю. Це ж нечуване! Виглядає, що він насолоджується тим, або й сам наказав то робити! Я його таки не розумію...

Вона ніжно приложила свою долоню до його темноволосої голови і сказала:

— Любий, таж то він хотів одружитися зі мною...

ЗАГАДКА

Такт та увага до почувань близнього, здавалося б, пережилася в нашу добу. Ніхто більше не турбується думкою іншої людини, важливе, що думає та як сприймає події сам і яку користь має з того. А як сприйняла його слова інша людина, не його це справа. От взяти б для прикладу одного кореспондента. Коли така цікава думка з'явилася в нього, то треба було йому мовчати або не говорити перед мікрофоном та ще тоді, коли поруч була мати! Головне, не треба було так широко згадувати про те у своєму звіті до преси.

Ця думка була оскарженням! Не реальним, не доказаним, не конкретним, а все ж оскарженням!

Матір і сина кореспондент зустрінув тоді вперше і, правдоподібно, востаннє, і що вони переживали перед і після катастрофи літака, йому, видно, було байдуже. Він мав з того свою радість — став славним. Люди підхопили його цікаве спостереження і заговорили про нього. Зрозуміли по-різному. Знайшлися захисники та оскаржувачі матері. Можливе це? Ні...! Так! Ні... А може,... Погляд однієї людини, а стільки гамору наробив! Правда, без материної балакучості до того й не дійшло б.

— Які ви щасливі, що ваш син вернувся з війни! — казали їй люди. Вернувся з того пекла, де серед дощів, болота, спеки та комашні кулі надлітали із сподіваних і несподіваних місць. Ні одна з них навіть не торкнулася його. Чи не чудо?

— О, так! — казала, а серце плакало. Повернулася біда. Фізично здоровий, та душа його наче завмерла, думки погубилися десь по джунглях, втопилися в

болоті, залишилися серед чужих йому людей, зморених довголітньою війною. Не підводився з ліжка, немов прилип до нього, і не зводив очей зі стелі, наче бачив там якісь цікаві рисунки. Для батьків не мав слів. Коли ж, нарешті, ті вузькі бліді губи задрижали, то, крім докорів, нічого не дійшло до них.

Батько хотів було підштовхнути сина на розмову, на звірювання. Бажав сказати щось і про свої переживання в часі війни. Мали ж тепер обидва щось спільне. Та синові оскарження, що зачіпали державу, родину і віру, вивели його з рівноваги. Що за хлопець?! Перевелися в них вояки чи що? Всі на гречкосіїв зійшли? Хай буде, що війна не жарти. Він знає, бо й сам пережив, коли ще хлопця й на світі не було! Та війна вже скінчилася, тож радій, хлопче, думай про майбутнє! Не роз'ятруй своїх думок минулим і не кисни у своєму ліжку!

Мати вичерпала вже всі засоби. Лагідну мову, гостру мову, улюблену страву і печиво, мовчанку. Нарешті вдалася до лікаря. Тоді син зачинив двері на ключ.

Серед того томливого, безпорадного настрою єдиною надією залишилася молитва. Кожен її рух, хід, погляд був одним благанням. „Один він у мене! Поверни мені його! Не завелика мені ніяка жертва, Боже...”

І допросилася.

В радіо кінчали подавати вістку про катастрофу літака, коли задзвонив телефон.

— Пані! Вибачте! Тут лікарня. Певно чули про те, що в наших горах розбився літак з футбольною дружиною? Рятувальна валка саме виришає в гори! Ми знаємо, що ви вже не в чинній службі, але нам до розпачу потрібо більш професійного персоналу! Не знаємо, врятувався хто чи ні, але готовими мусимо бути! Чи можемо рахувати на вас і вашого сина?...

Вже в однострою медсестри, з очіпком у руках, втулила обличчя в одвірок зачинених на ключ дверей.

— У горах розбився літак... — почала. Відповідь

прийшла відразу, немов чекав нападу й готовувався до нього. „Мої сили пропали на війні!”. Вона вичекала аж вибух скінчився і тоді додала: – ...розвився з цілою футбольною дружиною...

Навшпиньки, стримавши віддих, відійшла від дверей. Було дуже тихо за ними.

Гори не обіцювали легких розшуків. Закутали в хмари свої шпилі і грозили снігом. Як завжди, так і цим разом, заздро стерегли своєї таємниці, і як не обертали телескоп на вежі управи містечка, не могли знайти місця, де розвився літак. Майже в одній хвилині все населення збіглося перед невеличким будинок своєї управи, і хлопці були першими, що хотіли все знати. Вони суєтилися, штовхали всіх, хто був ім на дорозі, крутилися поміж різного кольору зимовими шапками, що хвілювали тепер перед будинком.

Це не звичайні собі подорожні, яких в містечку ніхто не знав. Тут ішло про гордість держави, любимців глядачів, переможців у спорті, які саме поверталися з успішних змагань!

Храм відчинив свої двері і кілька постатей посунули туди. Решта нетерпляче чекала вістки, хоч вантажники з людьми та рятувальним приладдям не могли ще заїхати далеко. За будинком управи містечка, трохи на горбі, височів знаний в цілому гірському районі будинок лікарні, тепер повен тривоги і готовості. Давайте нам хлопців сюди, а ми зробимо все, що в нашій силі – було і в тих наколесних ношах і в стерильних пакетах, пляшечках із кольоровим плинном, у масках із киснем, в білих одягах медичного персоналу.

– Мамо!

– Ти!! – радісне. – Ти?? – запитливе. Ти?... – сумнівне. Погляд не минув ні однієї деталі синового виряду рятувальника. – Куди ти вибрався? – а серце вже співало подячну пісню: „Син ожив!”. Чи надовго? – Тебе потребують тут, ти медик...

– Перш усього їх треба рятувати там, де вони

впали! Потім думати, що тут.

— Повідомили, що там почалася сніговія...

— На війні не чекали на погоду. Давай собі раду трохи, як тебе навчили, а трохи — як сам знаєш. Я хочу тобі сказати, мамо, що якби так склалось, що я не вернувся, то принаймі заплата була б гідна гри!

— Сину!...

Махнув рукою. Пішов.

Кореспонденти злетілися до містечка, наче зграя голодних птахів. Без проволоки кинулися за всіма подробицями, що могли цікавити читачів, слухачів, глядачів. Наставляли свої мікрофони, позначені емблемами преси, радіових і телевізійних станцій. Хотіли докопатися до деталів самої трагічної події, хотіли знати як стоять у них справа з рятуванням, чи мають потрібне приладдя, збиралися іхати й собі, поки дозволить дорога. Не поминули й лікарні, щоб довідатись, чи там усе готове.

Не зупинились у своїй погоні за вістками, коли дізналися, що ніхто з футбольної дружини не врятувався.

Серед метушні, що счинилася, під враженням марева, що повисло над ними, люди говорили радо, відповідали притомно, розсудливо, зі смутком у голосі, наче в якісь мірі обвинувачували і себе та хотіли позбутися тягару уявної провини. Вмить схопивши настрій людей, кореспондент здогадувався, що тут якісь неполадки і вирішив витягнути це на світло денне.

Мати, трохи осторонь від гурта довкруги кореспондента, вмить притягнула його увагу до себе своїми словами.

— Ви так говорите, якби ми тут щось завинили, і наша провінія, що ніхто тут не врятувався. Це літак роз-бив-ся, а не ми його розбили! У нас до рятування все готове, кожної хвилини і в лікарні теж! Ми обслуговуємо цілий район! Ми наші гори не тільки любимо, але й знаємо. Влітку і взимку! Наші люди, не чужинці, здобули всі шпилі довкруги!

З юрби цікавих виринув син. Повільні рухи, сумно похилена голова. Пригноблення та збентеження було очевидне, та в ньому відчувається тепер дбайливість за інших, журбу за їх долю і ще нерозуміння, щоб без війни, в часі миру згинуло відразу так багато людей! Ій було ясно, що він уже вирвався зі свого отупіння і відсіля піде вже сам до самостійних рішень!

— Дивіться, мій син... — В неї було бажання сказати кореспондентові і світові, що її син повернувся з війни на межі цілковитого духового упадку, збайдужіння до проявів життя, але і він кинувся рятувати тих, що впали в горах. Сталося чудо про яке просила!

Кореспондент повернув мікрофон до себе. Він, видно, не розгадав її наміру. Він увесь був під враженням тількищо пережитого. Там, у горах, лежали молоді хлопці, ціла футбольна дружина, їх гордість і надія. Те розбалакане материнство якось не підходило до загального настрою, що більше, воно дратувало його.

Відізвався:

... Яка висока ціна! Ви справді в те вірите? Більш сотні людей за вашого одного сина?

1979

„А Н Т И Ф Е М I Н I С T ”

Психіятр вирішив покінчти зі своєю практикою.

Чималий свій досвід, ілюстрований прикладами, він устиг уже видати книжками. Не сподівався пізнати щось таке у психіці людини, з чим він не був би добре обзінайомлений і що варто було б розвинути хоч би в принагідній статті. Ні, із практикою, із статтями вже кінець.

Пацієнти вже втомлювали його. Не ставало терпцю вислухувати їх скарги, нарікання й давати поради. Тягнуло на океан, на риболовлю, на повітря, насичене запахом риби й соли, де в людей обсмалені обличчя й руки та здорові нерви, де боротьба зі стихією. От ще тільки яких два-три тижні приймання пацієнтів, і він опиниться на волі на необмежений час — яка насолода!

Але склалося інакше. Знайшовся пацієнт, який нагадав йому, що життя є не тільки безупинним повторенням, але й невтомним постачальником нових відтінків людських емоцій, що народжуються з подій. Поведінка його останнього — так він думав — пацієнта була смішна для зовнішнього світу, але трагічна для внутрішнього. Нова течія звільнення та рівноправності жінки викликала в нього паніку. Йому не впало на думку простягнути руку до жінки, поцікавитися її світом, витягнути з другорядності та поставити поруч себе. Ні, він хотів бачити жінку залежною, підлеглою, бо домінантну ролю в житті мають мати мужчини!

Пацієнт сильної будови, десь під п'ятдесятку, з'явився перед означенюю годиною, коли ще медсестри у

жданальні не було. У своєму кабінеті психіятр писав популярну статтю для жіночого журналу. Останню вже, як думав.

„Два світи, чоловічий і жіночий (А і Б) — почав він — із своїм відмінним способом думання, відчування, сприймання життєвих подій та участі в них, мають свій сенс, значення й красу. Хоч кожний з них, обдарований притаманними собі прикметами, міг би дійти до зразкової досконалості, то все таки в задуманій, незалежній від нас людській структурі він чи вона є тільки половиною. Це позначується А і Б. А + Б = цілість. Тут криється причина, чому діти здаються батькам досконалими, хоч ніхто інший не може того помітити. Бо для них вони і є тією цілістю. Для інших, сторонніх людей, вони є новою половиною на світі.

Кожний представник свого світу — А чи Б — обдарований своєрідним чаром і принадою. Впливи одного світу на другий незаперечні, туга за протилежним світом зрозуміла, конфлікти між ними теж неминучі”.

Гамір у жданальні перервав думку. Дійшовши туди довгим вузьким коридором, він побачив двох розсварених чоловіків. Один сидів на кріслі, його обличчя було налякане, його брови затурбовано підняті вгору, а другий із лютим виразом очей подратовано кидався по кімнаті.

— Хто тут пацієнт? — спокійно запитав психіятр. Він приймав не більше, як п'ять пацієнтів на день і знав, що тільки один був призначений на ту годину.

Чоловік по середині кімнати зупинився.

— Я! А той боягуз не хотів пустити мене самого і прибіг за мною! Кого я тут мав би вбити?! Чому так довго не приймаєте, докторе?

— А ви певні, що прийшли на означену годину? — запитав психіятр і велів йому йти за собою. Вказав на лежанку. — То чого ви прийшли до мене? — і взяв нотатник та олівець.

У відповідь сопіння і голосний вибух.

— Бо не сила більше терпіти!

— Виясніть усе, що вас турбує. Як почалося...?...

— Почалося? Я не знаю, як почалося! На своє лихо не слідкував за тим! Раптом впало на наші голови, як горіючий літак!

— Чи ви маєте на думці ваших рідних?

— Які там рідні?! Край! Людство!

— Мусите вияснити мені все, я не знаю в чому справа.

— Ще один знайшовся, що нічого не знає! — він розвіяв свою чуприну. Зірвався на ноги. — То не тільки моє особисте, то загальне, а я в тім, як риба в сітці! Виходу не бачу! Та й вам пора про те знати, поки не пізно!

— Мені? Та що таке?

— Визволення! — він бігав уже довкола в приймальні і не говорив, а кричав. — Захотілося їм визволення! Рівнопр'я захотілося отим безмускульним створінням! Що ми, то не вони! Ще далеко! Їм призначено сидіти вдома! Дітей виводити! Синів давати, щоб край зростав у силу, щоб було кому воювати! Мають робити те, до чого створила їх природа! А їм захотілося визволення! Що вони варти без нас?! Пролазять і пролазять у наш світ, у наші організації, товариства, у наші професії, клюби... І дивіться: сидів собі хлопець у канцелярії і стукає на машинці, далеко від якоїсь там бойової лінії, а тепер сидить там дівчина, кидає очима направо й наліво, така спокуса для нашого брата, а він, бідолаха мусить іти на фронт кров свою проливати за таких, як вона! Почекайте ще трохи і будуть з проповідниці читати нам науки! Світ розсиплеся тоді на малі частинки! Вже навіть підлітки добираються до суду, а той старий осел суддя, щоб їм догодити, змінює закони! Що захочуть, те й мають, а ми тільки... відступаємо та від...

Розсміявшись, хитро, злорадно.

— Але в одному таки наша перемогла! Пішла вода на наш млин! Вже не змушують нас одружуватися, велиководно відкидають нас, мовляв, ми самі зможемо зайнятися дітьми! Хочеш, брате, люби, хочеш перестань і йди собі геть, тут таки наша перемогла!

Психіятр записав у своїм нотатнику:

„Теорія А і Б.” Під А дописав: „Антифемініст”.

— Так, — сказав. — А я все таки не знаю, чого ви прийшли до мене. Напишіть ваші думки у статті і вишиліть до газети. Буде вам легше.

— Не варто! Вони вам половину перекреслять, а половину перекрутять на свій лад і ви дивуєтесь, що ваше прізвище стоїть під якоюсь чужою статтею! Все перекреслили, а вам залишили відповідальність! Ні, спасибі! — Він пошукував по кишенях і витягнув картку паперу та підсунув її психіяtronі. — Хотів би знати, що ви робили б, якби ви щось таке дістали? І ви кипіли б, як я! Але я своєї думки не зміню. Я запротестував проти прийняття жінок до чоловічого клубу і от одержав такого листа. Навіщо їх там? Ми до них не йдемо. Часом нам треба бути самим! Треба мати куток, щоб бути собою, без їх поглядів та заборон! Не раз хочеться мати таке місце, щоб можна було розтягнути краватку, розіпнати комірець, витягнути вигідно ноги, позіхнути свободіно й дивитися перед себе отак, може, й по-дурному, але при тому заспокоються нерви й прибуває сили. Хай там думки приходять до голови, які хочуть, хай нагадуються колишні любки, що не знали ще визволення, а, може, тільки одним одна ніжна, вирозуміла, підлегла, що кометою перелетіла наше життя, а таки слід залишила глибокий. Або пригоди у війську, або бійка з хлопцями, або спільні витівки. Отака відпруга після годин праці! Потрібна ж вона, докторе, правда?

— Гм... — відізвався психіятр і на диво, в тій хвилині, здавалося, чув шум океану, бачив пощерблений блиск водного простору і начебто відчував подув вітру на своїм обличчі. А там ген-ген на переді бачив довжелезні риби, що однаковим рухом, ніби граючись, вискачували вгору і, закресливши півколо, знову занурювалися в воду. — Так, потрібно, — признав і відсунув від себе принадний образ.

— Досі жінка була вдома королевою, а ми не королі, ми козачки, пажі на заклик! Треба ж таки з того дому послуг трохи відійти, відвіжитись, правда? Ось читайте, побачите, що там думають про нас у

ворожому таборі! Клянуся на чім світ, знаю, хто це написав! І подумати, що я хотів одружитися з такою...

— Добре склалося, що саме впору прийшла остерога, — спокійно відповів психіятр. Читав:

„Відома всім це справа, не видумка, не чари, в житті мужчини жінка, це добре окуляри. Вже світ не мряка сира, а ясність і краса, свій крок ти ставиш сміло, збагачений в думках. Дослужишся уваги, бо додадуть поваги, за стіл посадять вище, до можних світу близче. Коштують трохи, правда, бувають клопітні, поглянь лиш вправо-вліво і вже ти у біді! Хоч вберуть світ у рамці, поведуть просто зір, часом натиснуть носа, то варто ж це повір! Всю вартість їх пізнаєш, коли їх згубиш, втратиш!...”

— Окуляри! — вигукнув антифемініст і вихопив картку з рук психіятра. — Вже нас зробили „окуляра-ми”! То образа!

— Справа погляду, — спокійна відповідь. — Думаю, що в тієї дами розвинене почуття гумору.

— Гумору! Ви називаєте це „гумором”? Ми для них і сліпі, і дурні, і не знаємо, що діється на світі, а ви кажете „гумор”?! Президентами хочуть бути! Але дайте їм владу в руки, то вони розвалять світ!

— А тепер він не валиться? — тим же спокійним голосом. — Він постійно валиться, але й піdnімається. Моя порада: погодіться з тим, чого не можете змінити. Чоловіки та жінки, однаково вартісні й потрібні, мусять жити на одній планеті. Якби були дві планети, одна для жінок, а друга для чоловіків, то засоби сполучення були б у постійному русі. Так бігали б одні до одних без упину.

— Без мене! Ніколи вже не те, що не подивлюся, але й не заговорю ні до одної з них!

— Добре, — погодився психіятр і записував в нотатнику свої спостереження.

З лежанки чути було голос:

— Докторе! В мене ідея! — Він сів, вдивившись в одну точку. Очі втратили дикий бліск, обличчя напругу. — Слухайте! Нам потрібно нового товариства.

Клич: „Чоловіки всіх країн єднайтесь!” Ex! Аж легше стало! Приєднайтесь до нас! А то появляться жінки-психіятри і вас знищать!

— Ні, дякую за честь. Я ім не ворог. Вони вже існують і якось мене не знищили. Тут вам рецепта на заспокоєння нервів. Заживайте лік, як написано, і все буде добре. Після двох тижнів подзвоніть...

І замовк. Глянув уважно на пацієнта. З надумою на обличчі натиснув маленьку галочку — так він повідомляв медсестру, щоб привела нового пацієнта, чого ніколи не робив, коли в нього був інший пацієнт.

Відсунувся з фотелем від письмового стола і чекав.

Антифемініст був уже біля дверей, відновлений і відсвіжений ідеєю пімсти на жіночому роді, недбало склав рецепт до кишени і відчинив двері. І наче завмер.

Перед ним стояла молода дівчина. Блакитноока, чорноволоса, рум'янолиця. І всміхнена тим відвічним жіночим усміхом, що привертає чоловічі погляди до себе. Білий очіпок медсестри короною заокруглювався на її голівці. За нею видніла нестара ще жінка, що закинула голову назад визивним рухом, із трохи диким виразом очей, що обкинули антифеміста згірдливим поглядом. Видно було, що і в неї назрів конфлікт світу А і Б, що зараз і вона вибухне перед психіястром ненавистю чи претенсіями або кривдою, заподіяною чоловічим родом, висипле їх у його думки, немов різно-кольорові камінчики в акваріюм.

Антифемініст, що перед хвилиною відрікався жіночого світу, вдивився захопленим поглядом в медсестру і замість вийти з кабінету, відступив назад і рухом руки запрошуав до кімнати:

— Просимо, просимо, — промовив ввічливо, — дамам першенство!

1974

С В І Т Л И Н А

Кожний скаже, що це не світова подія. Це навіть не подія місцевого значення. Чого про неї писати? От літня жінка згубила особисту карту, яка в праці має велике значення та й тільки. Її можна легко замінити. Дай три папірці і нова карта готова. Це ж доба компютера! Все йде скоронько, треба тільки почекати три дні, бо, може, хтось знайде карту й передасть. До нової карти треба і нової світлини, на це ж і йдуть оті три папірці. Трохи шкода іх, бо місце на них знайдеться, але з тим ще можна погодитись. А тим часом хтось із працівників відчинить їй двері до комп'ютерського відділу, де вона працює. Дивно? Карта тотожності відкриває двері! В будинку ніхто не вживає ключів. Години праці запише їй секретарка олівцем на комп'ютерській листі працівників. От і все. І писати тут нема про що. Правда? Не зовсім.

Загублена ідентифікаційна карта змінила хід її думок. Навіть більше, з того дня змінилися її погляди, ставлення до себе та людей і відкрилися їй нові можливості. І не сама карта тут важна, тільки світлина. Це дуже важливе. Карту треба носити причіплена до блюзки, чи суконки, щоб усім було відомо хто вона і чи має право бути в тому будинку. Така вже настала доба, що людина не може довіряти людині, а, може, то таке недовірливе покоління настало? Хто то може знати?

Очевидно, більш важливе, як виглядає людина, а не світлина. Все ж світлина переживе століття, а людині годі туди навіть вибиратися! Тож вона хотіла якнайкращої світлини, бо загублена карта так і не

знайшлася. Дама, яка світлила її, не мала найменшого, зрозуміння для її бажань, тож не дала їй змоги ні часу як слід скомпонувати своє обличчя. Навіть добре сісти не мала змоги, коли почула „дяку”.

Вже? От темпо! Та глянувши на свою світлину, яку від того часу мала обношувати по будинку, трохи не зомліла. Це вона? Ніяк! Це якась стара потвора! Вона ще так не виглядає! Ніколи не буде так виглядати! Вона ще молода, принадна, в неї вираз очей лагідний, а не така лютъ, як проглядає з цієї світlinи! А подвійної бороди вона таки ніколи не мала, бо вона дбає про себе і добирає собі харчі! Кальорій там обмаль. Це просто погана світлина, ця дама не дала їй навіть змоги скомпонувати своє обличчя, а, може, й апарат нікудишній. Назвіть це як хочете, але не кажіть, що вона так виглядає! І носити цю світlinу на показ усім вона не буде! Оберне її до себе, а чорним комп'юторським пасом назовні!

Це почуття не мало глибини. Хоч рука з картою заспокоїлася, щільно пригорнувшись до тіла, то думка такого спокою не мала. Очі, наче затужили за світлиною, поглядали вниз. „Чи я вже справді так виглядаю?” — питала себе. „Чи я аж так змінилася? Неможливо, щоб людина не помітила своєї зміни! Датою свого народження вона цікавилася тільки до двадцятого року життя. До того часу їй хотілося підганяти, приспішувати, прибільшувати роки. Бути вже повнолітньою, дорослою! Пізнати життя! Мати вже своє слово! Не підкорятися домашнім законам!”

Дочекалася й раділа, але якось не дуже довго. А от тепер, коли святкували в канцелярії день її народження, то ніхто не наважувався навіть спітati скільки вже років блукає самотою по світі! Їй самій було якось завжди однаково мило, що її вшановують, що оточена вона молодняком, що то на їх письмових столах розгорнені журнали зі шлюбними сукнями лежать!

Вона звикла думати про себе як одну з них, гарну, молоду людину, а світлина вказала от, що це її уява, а не дійсність. Яка різниця що хтось думає про себе, важне як бачуть її інші люди! Ну й що, отруїтися з тієї

причини? Смішне! Треба бути реалістом. Виминула підйому, начеб там міг бути хтось такий, що нічим іншим не цікавився, тільки її світлиною. Сходами вона не звикла ходити. Та довелось пізнати їх призначення, вартість, символіку! Так, сходи, це символіка життя! Йдуть угору, але йдуть і вниз. Посередині заломлюються більшим або меншим виступом. Стань, людино, спочинь. Подумай, куди йдеш, і чи стане тобі сил. Зупинися і тоді, коли сходиш вниз. Оглянься. Нагадай. Направ помилку, коли можливо. Не поспішай. Устигнеш, куди призначили.

Вона вже сходить у житті вниз, так, як тепер іде сходами? Немає вже молодості, принади, певності, що перед нею майбутнє? Що вона тільки йде до нього і продумує як ліпше і куди краще? От відкрила, що вона вже „в майбутньому”! Коли ж туди потрапила? Як давно? Навіть не помітила, коли минула свій життєвий виступ униз! Все ще думала, що „майбутнє” десь там за овидом, його ще й не видно!

Появилася нова людина на світі, нічого ще не знає, а вже чекають на неї такі, що готові начинити її знанням та розвинути фізичну силу. Прив'яжеться людина сама до себе, до свого побуту, до світу. Все старає, дбає, живе майбутнім. Які чудові твої очі! — скажуть, коли це дівчина. І це таке велике, таке повне значення! Яка незрівняна твоя сила, який цікавий хід твоїх думок! — почує хлопець, і це вже зародок нових змін у світі!

Дали людині і красу, і знання, і силу так щедро, а потім без питання п'ядь за п'ядю відбирають. І зуби не кусають вже так впевнено й сильно, і на очі треба побільшувачів, і волосся геть вицвіло, і сила пропала. Та й знання твое геть поменшало, а з голосом твоїм у життєвих справах ніхто не рахується. Відбирають по одному, або гуртом і кажуть, що все те позичене, часове. Не використала — обвинувачую сама себе.

Пішли-побігли сходи вдолину... для кожного. Справедливо, але невиразно...

Що ж вона тепер? Де вона опинилася? Переступила саме межу, за якою фізична подоба втрачає

вартість, науковий, чи професійний ступень нікому не цікавий бо вже підсунулися молоді, більш підготовані до нової доби. В котрийсь із тих найближчих днів вручать їй повний похвал і чесних слів лист, що заборонить їй вступ до будинку. І карта зі світлиною втратить своє значення.

Так! Це є її найближче майбутнє! Геть з праці! На її місце не десяток, а сотки нових, вишколених людей чекає! Сорок років це був наче другий дім для неї, де все було знане, цікаве, потрібне, жила його радощами і боліла турботами, а тепер усе урветься. Ні, це не дім. Це допоміжний засіб у житті, якому непотрібно віддавати прив'язання та любов.

Не світлиною її журитися, а тим, що далі робитиме в житті. Винаходи сипляться один за одним у прискореному темпі. Всі вони кружляють довкола людини, одні для її добра, а інші для знищення. А все то речі, які можна збегнути своїми п'ятьма органами чуття. Між ними немає винаходу, що поміг би людині перейти без заломань, з активного, повного руху життя у безпрагнення. До цього треба слів, а їх не доторкнеш. Їх треба відчути і зрозуміти.

Але чекайте! Куди вона загналася? Її ще ніхто не звільнив. Вона ще вертається до свого відділу. Це поганюча світлина скаламутила її думки! Думки то цікаві, їх варто розвинути, але це ніяк не додає краси її світлині! Чи вона справді мусить обношувати її по всьому будинку і цілими днями? Милосердя!

Перед розсувними дверима двох підойм сріблилися стрункі смітнички з рухомими верхами. Були призначені на недокурки цигарок, попіл, надгорілі сірники та попадало туди і щось істивне, а навіть малі плящинки від напітків.

Минаючи їх, вона, ніби ненароком, відсунула верх однієї і всунула туди свою нову карту тотожності. Знову давати три паперці? Охоче, щоб тільки поправити своє самопочуття! Ступінь за ступенем піде нагору. Це ж не ті сходи, що іх не можна перейти двічі... Цікаво все ж таки поглянути яке враження зробить

інша світлина! Яка все таки сила існує в людських винаходах!

Одна мала світлина, а виявить так багато! А інші? Вже тепер кожен може носити апарат, що виглядає, як годинник, а насправді записує всі ваші слова! Для жарту? Прокинься наївна людино! На шкоду тобі! Почекай ще трохи і прибуде щось таке, що в яку хочеш хвилину вхопить твої найінтимніші думки!

Цікаво? Гм! Найцікавіше те, що вона зробила дурницю, вкинувши до смітнички свою нову ідентифікаційну карту. Самі ж ці сходи, якими й так важко спинатися, стверджують, що світлина казала правду...

1980

В Н У К

Збентеження, незручність, заклопотання впали градом на всіх присутніх, усіх, хто тільки почув слова молоденької дівчини. Наступила хвилинна нечувана й непередбачена розгубленість. Ніхто не зінав, як повестися, що сказати. Єдиною, що не втратила притаманного їй швидкого опанування ситуації, а навіть гумору, була сама поетеса. Погідно, з усміхом нето дивуючись, нето погоджуючись з долею, вона сказала:

— Чи можливо в наш час заховати таємницю? Бачите, добра воля була, але... не вдалося. В моїх творах ви певно відчули: похвала життю, чиє б воно не було!

Вона змовчала про те, що її найбільше розсердило й обурило. Правда. Правда, яку син заховав перед нею. Молода дівчина, яку батьки не навчили такту, прийшла до чужої хати, знаєш правду і тримай для себе! Дівчина належала до дітей, які в школі читали її твори. В кожній клясі знайомили дітей з її творами відповідно до віку. Поетеса писала для всіх, дітей і дорослих. Пестливо називала підлітків „козенятами”, „гусочками”, „телятками”, „шпротиками”. Не здогадувалася навіть, що й вони мали для неї назву — „Піраміда!” Одна з тих козенят впала на думку, щоб з усіх дат з життя поетеси, з творів, які вони мусіли вивчати, зробити піраміду! Перемішали всі разом, дату народження, роки появи її збірок, навіть дату народження її сина, а тому що цього було ще не досить, давали число сторінок її книжок, додали число дому, телефону і кілька принагідних чисел для більшої втіхи

у клясі. Вийшло таке

1
121
13231
1432341
154323451
16543234561
1765432345671
187654323456781
9
0

Відсвяткували такий винахід. Не обійшлось без критики.

— Чому ми всі мусимо вивчати і знати всі дати про людину, якій захотілося писати?! — знайшовся обурливий голос. — Та нехай собі пише, тільки не турбуй нас! — підкинув інший молоденький голосок.

— Я взагалі не знаю, про що вона пише! — і це самопевне твердження викликало вибух нестримного сміху.

Один з учнів виявив деякий досвід та впорядкованість думки.

— Ви всі ще дітваки, — заявив. Його високий ріст дозволяє йому на таку отвертість. — От ще трохи і пічните самі щось шкрябати. Тоді захочете, щоб журнали та щоденники тільки про вас і писали та вас вихваляли, та ще й світлини поміщували. А що воно буде варте!...

Всі козенята, гусочки, телятка, шпротики кинулися на нього з п'ястуками, очевидно, без бажаного висліду.

Між невісткою, молодою й енергійною жінкою, та поетесою-тешею починалася війна.

— Коли ж, нарешті, внученя візьму на руки? — допитувалася. Її погляд на невістку не мав тепла.

— Тоді, коли прийде на світ! — була ще стримана відповідь. Згодом ввічливе невістчине: — Просимо до нас на свята, — і холодна відповідь теші:

— О, я дуже радо... аби там тільки щось бігало.

Розкішне мешкання, де в спокою завмирають меблі, наводять на мене мелянхолійний смуток. Життя треба продовжувати!

Згодом обидві жінки приходили до сина із своїми скаргами, немов до судді.

Теща:

— Я тебе вчила, сину, і думаю, що ти це пам'ятаєш. Рід треба продовжувати. Коли вона не спроможна тільки водить песики й котики, то вона не жінка, а щось незгідне з природою. Ти маєш право на уневаження шлюбу.

— Ма-мо...!

Дружина:

— Не радо говорю про це, але твоя мама — жінка без серця і зрозуміння для інших! Шкода, що стільки тепла в її віршах. В житті їх не виявляє. А, може, це тільки до мене таке ставлення...

— Не кажи! Мама любить все, що живе...

— В тому то й справа. Її любов докучлива. Чому постійно мучить мене, коли нарешті будуть в нас діти?

— Нетерпеливиться. Хотіла б ще бачити внуків...

— Я не знаю, чому в нас немає дітей. І ти не знаєш. І лікар не знає. І дорікати постійно, це дошкульно і безтактно. Це болить, вона не свідома того? Я сама досить страждаю від того!

— Не хвилюйся, ще кілька тижнів, і моя мама перестане турбувати тебе. Наша фірма висилає мене на три роки за кордон...

На прощання закохана в життя поетеса наказала синові та синові:

— А глядіть, вертайтесь з внученятами! Продовжувати життя, це обов'язок жінки! І я хочу тримати внученя на руках!

У листах сина шукала тільки одного, а не знайшовши, глибоко зідхала і відкладала листа набік. В очах смуток, розчарування і кривда. Дивилася крізь вікно свого кабінету на сусідні domi і городи. Коли відчиняла вікно, доходив до неї крик розбіганої, розсміяної дітвори, що вносила життя в їх тиху

вулицю. Побіч неї були діти, напроти були діти. Чому ж її дім такий бездітний? Має ж сина одруженого...

Напередодні його приїзду прийшов лист. Щаслива усмішка розцвіла на її обличчі, Майже протягом години був готовий до друку томик віршів, присвячений внукові. Обмірковувала як прийняти молоде життя. Повідомила всіх знайомих листами й телефонами. За ними пішли запрошення на прийняття з нагоди зустрічі з онуком. В просторому домі все чистили, мили, прибирали дитячу кімнату, хоч син мав жити у власному домі. В кухніявився „позичений” у найліпшому ресторані кухар, його біла постать видавала накази, немов полководець, а всі довкола з пошані до його білої високої шапки робили все, що він велів. Пахло печене, варене, смажене, солоне і солодке, а там уже приєднався алкоголь, вино, пиво та горілка, до чого з великим ентузіазмом взялася біла шапка. Особисто!

Поетеса зустрічала гостей з онуком на руках.

— Це мій внучок! — казала, — гляньте, якого зубатого внука маю!

Гості подивлялися з таким видом, немов у житті не траплялося їм бачити таке мале, нічим не замітне людське створіння, з чемною казали, що подібне до неї, хоч в те не вірили.

Була дружня й весела атмосфера. Всім було приємно, хоч кожному з інших причин. Були важливі зустрічі, цікаві розмови, лилася рідина до чарок, що влегщувала людям обіцянки, надії, підсувала теми. Виринало й питання про життя за кордоном, але де б що не починали, поетеса-бабуня світлосяяна, весела зводила все до спільногознаменника — свого першого внука.

І була б уся гостина скінчилася так радісно, як почалася, якби не одна дівчина, одна з тих козенят, що творили Піраміду...

— А я знала, що це не їх син, — сказала вона несподівано. — Ми були тоді в них за кордоном, коли вони адоптували цього хлопчика...

О М А Н А

Вона доти вірила, що перенесення до новоствореного відділу було виключно відзначенням її у праці, і доти була впевнена у своїй непомильності, доки не з'явився цей неможливий чоловік. Переїшов їй шлях, немов чорний кіт, як колись вірили, що приносить нещастя. Але віра в чорних і білих котів та коминарів, у перехід з повними чи порожніми відрами була вже поза межами її доби. Ніхто більше не узaleжнював свого успіху від таких випадкових дрібниць. Культурний зверхній вигляд, знання, духові цінності, от що рахувалося в її добі. І це все у неї було. Не так багато років тому це піднесло її до очолювання відділу, в якому було двадцять п'ять працівників. Їх усміх, ввічливість, слухняність, подекуди і подив, швидко виробили в неї думку, що в праці вона досконала і незамінна.

Вона почувалася прекрасно в ролі володарки в тому малесенькому царстві. Випрацювала для себе і для працівників правильник, за яким і покотилося все життя відділу непохитно і незмінно. Якби — не доведи Господе, комусь із старших чи молодших працівників впало на думку змінити щось у заведеному порядку, суворий спротив відразу приходив у відповідь.

— Ніяких змін! Це лікарня! Все, що тут робиться, має своє значення та оправдання і не потребує вашого вдосконалення! На те в мене освіта, щоб лікарі діставали точно те, що замовили! Без ваших додатків і змін!

Про свою освіту вона нагадувала кожному, треба

чи не треба. Вона сама була творцем бунту, що вибух одного дня і приніс зміни.

— Досить, не можна довше терпіти! — найсильніше бунтувалася середнього віку працівниця. — Вона нас зовсім легковажить. Накидує свої думки, навіть свого пса, кота і паракіта! Ми не рахуємося. Існує тільки її світлість директорка відділу! Коли щось вийде недоладно, то наша вина. Але коли дуже добре, то її заслуга! Нічого не сміємо зробити без її відома, навіть відчинити чи зачинити вікна! Зараз же зачинить і вийде на цілі години, а ми тут можемо задуситися! І дивіться, хтось доїні до головної канцелярії і нам дали вітряка! Кожний бачить яка тут спека! Віджили ми, коли Його включили! А що вийшло? Виключила і навіть дріт кудись скovala! Чому? Бо страждає від продуву й холоду! Який тут холод? І з відділу вона може вийти кожної хвилини, а ми приковані тут нашою працею на вісім годин з перервою на полуценок!

Знайшлося й інше оскарження:

— Вона постійно нагадує мені яка неласкова була доля для мене! В неї диплом! Велика річ! Ну, й справді! Були в неї гроші на навчання, то й вивчилася на щось там. А в мене не було навіть на хліб! Я теж хотіла осягнути щось у житті! Були слізози, плачі, голод, але диплому вони мені не дали, тільки терпіння, жаль і ненависть, що в них було більш щастя, як в мене! Та якось я зжилася з тим, побачила, що можна бути щасливою і без диплому. Та коли це велике "Я" з'явилось передімною, то нагадало, що не дуже то приємно бути в житті таким порожнім місцем, з яким ніхто не рахується!

Люди в однакових одностроях дивувалися, похитували головами, може, й не всі розуміли її вибух, може, не відчували пониження у своїй підрядній праці. Її слова однак створили незнану досі приємну, лоскотливу атмосферу бунту, тож кожне докинуло й собі якесь зеренце характеристики. І покотилися вони по відділах, аж дійшли до головної канцелярії.

Бунт? Ім менш усього потрібно бунту! Їх завдання лікувати людей, а не займатися суспільними справами.

ми! Тільки чекай і з'являться тут представники робітничих уній, появляться кореспонденти телевізійних і радіових станцій, зробиться некорисний для лікарні та її пацієнтів заколот, а все тому, що одна дама забагато розвинула своє самолюбство і не вміє поводитися з працівниками. Дати її туди, де приміщене устаткування! Нехай їх видає, приймає, чистить, замовляє. Без людей!

Придбала собі малий письмовий стіл, завела картотеку, впорядкувала різнородне приладдя й устаткування. Чванилася: „Ну, нарешті, управа має точний перегляд свого медичного приладдя!”

Коли продавець входив у двері, всміхалася до нього. Не могла ж знати, що саме він здійме полууду з її очей!

— Ах, — сказав той чоловік, розглядаючись довкола, ніби людина, яка потрапила в знайоме, та все ж дуже змінене середовище. — Ах, скільки змін! Я тепер тут чужинець! Мені тут кожен куток був знайомий, а тепер не пізнаю! Я йшов сюди, наче до дому, а знайшов щось нове! Певно так почувастися людина, яка після довгого перебування за кордоном повертається, нарешті, в свою батьківщину! Чи знайде спільну мову? Вірмо, що так! Скільки ж це років, як я був тут востаннє?

— Багато, я думаю, — сказала вона здивована його повними патосу рухами та мімікою, — бо я вас не знаю!

— Правда! І я вас не знаю! Скрізь чужина! Ви певно одною з тих, що зробили тут ці велики зміни! Коли молодь приходить до голосу то радо викидає все, що створили перед нею! Хе-хе!

— Я вже не зараховую себе до молоді, — заперечила, усміхаючись. — Колись і я зробила була тут великі зміни!

— І справедливо! — підхопив він. — Це конечне! Я дам вам доказ — фірма А. Прекрасні люди там сидять, але забули, що на світі завжди є місце, щоб зробити крок уперед. Не можна стояти на одному місці! Навіть Земля в постійному русі, навіть як хтось боготворить

традицію — а хто з нас цього не робить?! — мусить відчинити двері для нових течій, інакше все покриється цвіллю. Вислід цього — фірма А стоїть на порозі руйни. Я перейшов до фірми Б. Не кажіть мені, що я зрадив у скрутну годину! Я захоплений ними! Ці люди у постійному шуканні уліпшення, вдосконалення! Вони змушують і мене думати та проявлятися. Дозвольте тільки я задемонструю вам...

Перервала швидко:

— У мене немає часу дивитися на те, в чому я не зацікавлена!

Простягнув руку патетичним рухом і здивувався:

— Як можете знати, коли ви цього не бачили?! — Витягав з підручної торби більші і менші прозорі вужики, пробірки, рурочки, пляшечки, що швидко слухняно зарухалися в його руках. — Я завжди хвилююся, коли це демонструю і горджуся, що моя фірма дійшла до таких висот, і я перший маю щастя й нагоду показати це людям!

Вона дивилася спершу на його руки, немов обезсилена його жвавістю, чомусь не в силі заперечити йому. Потім перевела погляд на його обличчя. Худорляве, з жовтим відтінком шкіри людини середнього віку, воно сяло таким захопленням, немов це не був товар, що його він мав продати, тільки річ вироблена спеціально для ущасливлення світу!

— Вибачте мені, — перервала вона потік його мови, — коли вас запитаю. Чи ви почуваєтесь на своїм місці? На мою думку, ви вибрали фальшивий життєвий шлях! Вам би актором бути!

Він не перервав демонстрування, усмішка не зникла з його обличчя і воно не виявило найменшого здивування, ніби він чув уже таку заввагу.

— Hi! — промовив із стриманим усміхом. — Я думаю, що вибрав правильний шлях. А втім, яка різниця між моєю працею і актором? Аktor демонструє перед глядачем чужу ідею і я роблю те саме. Він потребує глядачів і я також. Але в мене більше користі. Акторм не так легко бути першунами, а я завжди у перших ролях! Я не ділюся з ніким своїми успіхами і оплески

(тобто подив) належать тільки мені! Я не потrebую журитися, що пора вже перестати грati любовнi ролi, бо моя роля незалежна вiд вiку. У мене немає страху, що приходить вже хтось молодий, гарнiший, талановитiший, що вiдбере менi вiнець слави, бо в мене його немає. Я не турбуюся iнтерпретацiєю моєї ролi, бо в тому випадку я теж письменник i свої реплiки пишу сам! Мене не цiкавить гостре перо критикiв, що будуть доказувати менi неуцтво, а в той же сам час свою мудрiсть i вченiсть, бо найважнiше щоб я продав продукцiю! Що менi nіхто не пiднесе квiтiв? Ну, це ще не велика шкода. Квiти i так швидко в'януть! От чому я думаю, що вибрав правильний шлях. Я гордий теж, що вибрав його, бо почуваюся вояком, який далеко на чужих полях захищає добро своєї батькiвщини!

— Так, — промовила, насмiхаючись з нього в думках. — Ale ви продавець, ви марнуете свiй талант!

Вiн живо заперечив:

— Я не продавець! Прошу, не змiшуйте цих двох понять! Я демонстратор, який вiрить, що треба багато працювати i йти вперед, щоб мати успiх!

Вона сидiла за письмовим столом з видом людини пiдкореної чужiй, сильнiшiй волi, подекуди навiть зацiкавлена ходом його думок, без найменшого бажання заглиблюватися в iх змiст чи стосувати до себе. Видавалось iй навiть, що перед нею розгортається дiя якогось незнаного фарсу, з якого можна щиро посмiятися, ale який немає nіякого стосунку до її життя. Вiн забудеться, як тiльки зникне зi сцени.

Коридор не був порожнiй. Появлялися i зникали медсестри, санiетi, лiкарi, вiдвiдувачi. Дехто зупинився на порозi вiдчинених дверей та й так i знерухомiв, зачарований його швидкими рухами та мовою. А мова його тепер справдi плила, немов реплiка на сценi, а всi рурочки, пробiрки, i вужики з нeймовiрною точнiстю виконували все, що вiн хотiв.

— Якщо не йдемо вперед i не шануємо людей, якi для нас працюють — говорив вiн, — то нас вiдсунуть, вiдштовхнуть, перестануть рахуватися з нами, так, як...

Він легко накинувся в її бік і, кинувши всміхнений погляд на глядачів на порозі, промовив півголосом, з довір'ям, немов зраджував важко здобуту, важливу таємницю:

— ... так, як тут, я чув, зробили з якоюсь дамою...

1959

Р И Б А Л К А

О, музико! О, розкішні мажорні та мінорні звуки, що сталося з вами? Куди поділися гармонійні мелодії, що викликували шляхетні й бадьорі почуття, що підносили людину до висот, а не стягали її вниз? Чому тепер усе пищить, скиглить, трубить, пікає, збуджуючи рознуддання і немов кожним своїм звуком каже: ти живеш тільки фізично! Один раз! Тож жий! І така музика переслідує людину на кожному кроці.

Так він зідхав і бунтувався в душі, вичерпаний нервово до крайності усіми гучномовцями, патефона-ми, радіями й телевізорами, що всі разом і кожне зокрема постачали якісь звуки, куди б він не рушився. У праці, у приятелів, в лікаря, у крамниці, у продавця морозива, на бензиновій станції, в автках і автобусах — все грало, греміло на повний голос, байдуже до людського прагнення спокою. Найгірше обурювало його те, що і в дентиста пищав якийсь збір духових інструментів надмірно голосно і подвоював біль від свердла. І його нерви ставали, немов волоски, що легко могли пірватися.

В його мешкані міг би бути чудовий притулок для умової праці, якби не люди довкола. Навіть крізь подвійні вікна, стелю й підлогу прониралися до нього звуки, які хтось хотів слухати, але не він. Один за одним люди переганялися в купівлі апаратів, щоб похвалитися найліпшим, найчистішим, найголоснішим звуком!

Куди не звертався, кого не просив та вияснював, ніде не знаходив зрозуміння. Він же працює науково, — казав їм, — тож зрозумійте, що йому потрібний

спокій, як автові бензина! Чому тоді не зайди йому до бібліотеки? — питали його. Дивачисько, — говорили між собою. Навіть не „дивак”, а „дивачисько”.

— Ми граємо собі, а не вам, — пояснювали йому.

— То чому не граєте тихо і тільки для себе, а трубите на всю вулицю?

— Для нас це тихо, а як вам не подобається, то змініть мешкання!

— Ви підшукаєте мені мешкання й заплатите за перевіз?

— Хто? Ми? Ха!

Все було б скінчилося на таких відповідях, якби одного дня його терпеливість не урвалася, і він опинився перед поважним обличчям у канцелярії, де була вага, накритий білим стіл, шафка з наркотиками, прилад до тиску крові, стетоскоп.

— Гм-гм-гм, — гугнавив лікар на його розповідь. Просив його до малої клітини, де лікар бачив те, що хотів, а він зовсім нічого, знову погугнав і проголосив:

— Усе в найкращому порядку. Це ваші нерви. Ви не підходите до сучасного галасливого життя. Маєте тепер відпустку? Добре. Поїдьте трохи риболовити. Це заспокоює нерви. Виберіть собі таке місце, де немає літників, такий, як то кажуть, „Богом забутий кут”, конечно над річкою, і сидіть там до вечора. Вудіть рибку. З'їдже, або викиньте, або дайте комусь, але ловіть. Не риба тут важлива, тільки ви. Ваші нерви заспокоються. Посидіти в спокою і на самоті над річкою і до чогось прагнути — от що важливе! Того вам треба. Запишу вам щось, але головне риболовля...

„Забутий Богом кут” та ще й над річкою важче було знайти, ніж він думав. Але після довгих шукань щось пригоже все таки знайшлося. Мала оселя в горах. Кілька хаток. Ні одного літника. Місцеві люди зайняті сінокосами, худобою, збутом молока. Їх ані видно, ані чути. Вранці малесенькі перелякані зайчики були його єдиними товаришами. Вдень якийсь червоноголовий птах стукає своїм довгим дзьобом кору дерева, і хоч це також було нарушенням спокою,

то якось йому не дошкулювало. На голос птахів він навіть чекав з тugoю, байдуже, що і в них не завжди було щось мелодійне. Але вони належали до природи, а та лікувала його нерви. Коли пішов трохи далі вздовж річки, то вже не бачив ні людей, ні худоби, ні собаки.

З математичною точністю виконував усе, що радив лікар. Сідав на березі з вудкою в руці та завмирав заслуханий в себе і в тиші природи. І помалу духовно оживав. Потрохи верталися до нього його творчі думки. Відкінені бажання появилися знову. Якою чудовою здавалася природа! Як жартівливо хлюпотіла вода в річці! Якою величною здавалася вкрита шпильковим лісом потойбічна гора! Все дихало свіжістю, чистотою. У порівнянні з розігрітим асфальтом і залатуванням улітки вулиць міста, із запахом спаленої бензини, що тягнулася за автами, тут був добродійний цілющий нектар! Якою дружньою здавалася нависла над вершком гори хмара, що грозила дощем! Хай паде, хай навіть ллється на нього! Це животворний дощ! Найтихіша з тиш довкола, яке ж це благословення після гамору великого міста! Без крику і галасу так званої музики, без людського крикливого існування взагалі!

Його нерви ставали щораз більше схожі на нічних хижаків, що хovalися перед світлом дня. Спершу байдужий до риб'ячого існування, він пожалував рибку, що платить своїм життям за його спокій, і вирішив пощадити її. Не прив'язував ніякої примани до гачка, але по-давньому тримав вудку в руці, бо то був увесь глузд та оправдання його безчинного самотнього сидіння на березі річки. Хай собі живе рибка, — думав. Коли йому легко й добре, то хай ніщо не гине довкола нього! Ніде! Хай буде благословенне життя! Для всіх і навіки! Бог з ними, з тими грайками. Не їх треба обвинувачувати, а тих, що творять закони і не шанують права людини на спокій. Переїде сюди! Хай собі там велике місто гуде і трубить на всі лади, а він тут з'єднається з природою. Коли на землі існує спокійний куточок, то він до нього належить! Звідси

підуть його твори. Тут ніщо не зіпсуете ще людськими винаходами, тут навіть стовпа електричного немає, щоб включити якийсь апарат! Чудово, доброе, свято...

І раптом одного дня, коли нерви вже майже заспокойлися — музика! Виразна, весела, голосна! Він здригнувся від несподіванки, вудка скитнулась і плавок поплив з водою. Причулося, чи що? Так, вона, клятуща, ввійшла вже в його кров, що чує її навіть тоді, коли ніде ніхто не грає? Річка так хлюпотить, дерева шумлять? Та ні! То справді були звуки музики, що звучали щораз голосніше, ті зненавиджені ним пискливо-крикливи тони без мелодії, що переслідували його в місті на кожному кроці.

Він зірвався з місця, відразу настовбурчений, лютий, готовий до боротьби.

За кущем недалеко розташувався якийсь круглий чоловічок з торбою, повною харчів, з баньками якоїсь справжньої чи несправжньої комашні, з вудками в руках, він гукав на весь голос:

— Хлопці! Гей, хлопці! Сюди! Тут добре ловить музику!

Подратований, не спроможний прийняти того спокійно, науковець подумав, що не рибу ловить, а музику! Якесь божевільне покоління настало чи що?

Музика справді добре ревіла. Круглий чоловічок, задоволений і гордий, крутив малий радіоприймач і намагався посилити його звук. Громадка хлопців різного віку, таких самих кругловидих, як він, оточила його, наче муром, з усіх сторін і виявляла своє захоплення.

Почервонілий від люті науковець розгорнув руками гілки куща і крикнув:

— Як ви смієте? Перестаньте! Чули? Тут заборонено грati!

Чоловічок добродушно глянув на нього і на мить затурбувався.

— Думаєте, що не клюватиме?

Хлопці дивилися на чужу людину з великою увагою. Виявилося, що в кожного з них був підручний

радіоприймач. Музика розсварилася з річкою і хотіла її перемогти.

— Бог з нею, з рибою, — grimнув науковець, — Це ваша музика!

Круглий чоловічок відітхнув з полегшею. Він, очевидно, не зрозумів його.

— О, не журіться, — заспокоїв науковця. Хлопці розташувалися на березі і сиділи рядочком, немов горобчики на дротах, в одній руці вудка, в другій радіоприймач. — О, не журіться! — повторив чоловічок до майже непритомного науковця. — То вас зле повчили, що риба клює, як довкола тихо! Ви не вірте! Я вас зараз же переконаю! Побачите, що погань під поверхню підпливає, як почує музику! Тоді її, хоч руками згортай! А ну, хлопці, підсиліть звук ще трохи...!...

Чим скінчилося? Були чутки, що в суді...

1966

Г О Л У Б И

Все йшло гладко, поки не вмішалася людина. Власне, ця людина не хотіла її знищити, вона тільки не здогадувалася, що можна зранити і ласкавим словом. Була повна уваги й пошани, і в тому саме було лихо.

Плян цієї жінки діяв. Роками все було добре, аж нараз урвалося. Це було, немов убивство безкровне, нікому невідоме, але вбивство.

Сказала була собі колись, що як „очі не бачать, то серцю не жаль” і викинула дзеркало зі свого мешкання. Навіщо справді було бачити всі ці нові зморшки, що громадилися на лиці та ший не знати як і чому, коли це цілком не цікаво було їх вітати! Вони пригноблювали, насували важкі думи, відсували від радості.

Що з того, що на світі були вже не тільки її внуки, але і правнук, коли в її душі ще не було старости? Те саме зацікавлення проблемами життя, захоплення п'єсами та любовними романами, як і в днях її молодості. Довкола неї в праці були самі молоді дівчата, і вона повірила, що та свіжість промінює і з її обличчя. Їх безтурботний настрій і пляни на майбутнє, що їх голосно обговорювали, заражував і її. Вона не бачила себе, бачила їх і ставала, як вони. Включалася в їх розмову про найновіші фасони одяжі, про хлопців, про їх майбутнє життя. Вона сміялася голосно й щиро, як і вони. Одягалася в яскраві кольори, байдуже, чи вони пасували до її віку. Вони все ще манили її очі.

Дівчата сміялися за її плечима, але їй добре було з тією вірою у свою невмирущу молодість. Такий настрій велів їй чекати ще на щось, робив її щасливою, бо не була нікому тягарем.

„Я хочу купити собі блакитну сукню”, — могла сказати одна з дівчат, і вона відразу мала те саме бажання.

„Це саме те, чого я шукаю для себе, але не можу знайти. Я думаю, що куплю собі матерію і пошию сама. Я вже маю блакитний капелюх...”

„Той чоловік мене не цікавить, чого я маю змушувати себе... — починала інша, і зразу ж вона вступала в її сліди:

„О, знаєте? Цей мій сусід, про якого я вам згадувала, він щось заговорює про подружжя! Але це не мій тип чоловіка”...

„Мій хлопець не хоче зволікати зі шлюбом” — могла сказати якась дівчина, і вона мала точнісенько таке саме пережиття:

„Те саме було з моїм чоловіком! Скільки я не бунтувалася, не хотів відкладати шлюбу! О, він божеволів за мною!”

Коли це було? Двадцять чи сорок років тому? Для неї це було вчора, все ще свіже й приманливе, не присипане порохом літ. Дівчата цього не розуміли, та, за якою колись божеволіли хлопці, назовні вже не існуvala і не могла розбудити їх зацікавлення. Воно відцвіло вже, як квітка, і залишило тільки слід в її душі.

Ішла спати у своєму маленькому захисному мешканні, а мрії молодих дівчат були довкола неї. Чекала на зміну свого життя на краще, на якесь ясне майбутнє. У безсонні ночі влаштовувала свій майбутній дім. Вітальня мала бути кілька ступенів нижче від передпокою, підлога скрізь чорна, перед вікнами квіти. І якийсь Він...

Сон накривав мрії і підкріплював її сили.

„Коли вона вже перестане працювати?! — дивувалася дівчата. — Молю Бога вже тепер, щоб я не мусіла працювати в такому віці... Коли, очевидно, доживу його!

Всі чекали на цю хвилину, але даремно. Не думала кидати праці. Її не звільнювали, бо посвятила їм багато своїх років. Брала платню і розважалася в свої

вихідні дні. Поборюючи втому, ходила залями музеїв, пересиджувала в театрах, обнижувалася до морського дна у великому дзвоні. У соняшний день ішла на набережну кормити горішками голубів, певна того, що вона ще комусь потрібна, що має свою вартість.

І в один соняшний день її ілюзії, наче цвіт, відцвіли.

На ручному возику продавець розложив цукерки, напитки, солодощі та різної величини горішки для дітей чи голубів. Їх повно літало над людськими головами, або оглядаючись на п'яти людей, що проходили набережною, дріботіли по землі чи підлітали до лавок. Несміливо спостерігаючи кожен рух людини, налякані, але і зваблені горіхами, вони підсувалися до рук.

Купила торбочку горіхів і манила їх до себе. Ноги вгиналися під нею, але вона вдоволено всміхалася. Її тішило і сонце, і мерехтливе плесо води, і її одяга, і ці голуби, які відразу поцікалися що вона має в руках, як тільки сіла на лавку. Для них її руки були молоді і принадні, в них було те, що вони любили. Старі жінки й чоловіки вигрівалися до сонця на сусідніх лавках, та їй не цікаво було починати з ними розмову. Певно виповнять гіркотою та презирством все, що приносить день. А світ такий гарний! Світ такий принадний!

Куди цікавіше було їй з голубами. Любила їх положливий рух, їх кругленькі, трохи почервонілі очі, що боком стежили за нею, їх тоненькі лапки. Близкучопері, немов вичищені щіточками, із спущеними вниз хвостиками, вони присідали на крайчику лавки і починали свій обережний наступ на неї. Ставили одну лапку, потім другу, знову праву і знову ліву і, нарешті, вхопивши горішок, підлітали в повітря. Але майже відразу верталися і починали той самий обережний підхід до її руки, готові відлетіти кожної хвилини.

Сміялася з них і до них. Криси широкого червоного капелюха кидали рожеву тінь на зморщене обличчя і справді робили його принадним та багато молодшим.

Літній чоловік з фотоапаратом на рамені ліниво йшов набережною. Поглядав на воду, на сновигаючі човна, на стіну хмаросягів за бідною зеленню прибе-

режного городчика, по людях, що, закинувши голови візад, пили соняшне проміння. Він глянув на неї, на голубів і зупинився. Вона не дивилася на нього, але бачила його. Від дівочих років звикла була до чоловічої уваги і не могла того забути. Він відійшов кілька кроків назад, не відриваючи погляду від лавки, на якій сиділа, пішов у бік і знову повернувся, нарешті, приложив фотоапарат до правого ока. Люди, що переходили між нею і ним, виразно дратували його. Призабута, занедбана струна відізвалася в її серці. Підняла на нього погляд, всміхалася до апарату. Тепер навіть ті, що переходили набережною зупинялися, щоб дати можливість зробити світлину. Дивилися на нього і на неї.

Її рука привичним рухом піднялася до голови і сковала волосся, що висувалося з-під капелюха.

— Змилуйтесь! — промовила всміхнувшись, — я погано виглядаю на світлинах!

Почувши її слова, він випростався і промовив виправдуючись:

— О, бабусю! Хто ж би посмів вас турбувати! Це голуби мене цікавлять...!

1956

М И Л О С Е Р Д Я

Літа минали і його чорні брови перемінювалися в два срібні кущики, а чоло посувалося взад голови. Підборіддя видовжилося і півмісяцем скоротило шию, в колінах прибув біль. Але його зір був по-давньому спостережливий. Він блискуче підхоплював прикмети, чи хиби п'єси і гри акторів, а рука невтомно, завжди з тим самим, що й колись розгоном, готувала до друку його сміливі думки і легкий, часто їдкий дотеп.

Його влада в театральному світі не маліла. Одне його слово могло ущасливити автора п'єси чи акторів або зруйнувати їх. Його думки були, як небо над ним: інколи захмарене, інколи повне близку сонця, але завжди насичене животворними складниками. Роки поглибили їх, надали багатшого змісту, збільшили красу і силу його слова. Вони не завмирали, як не завмидало його зацікавлення жінками.

Вони завжди оточували його. Їх молодість не переводилася. Відходили одні, приходили інші, хоч щораз більше років ділило їх від нього. Але було байдуже. Була їх молодість, що відновлювала його думку, що була надхненням до праці, що робила життя вартісним.

Його дружина, втомлена підозріннями, мучена ревнощами, осамітнена, зідхала:

„Завжди однаковий! Завжди той самий! Театр і жінки, жінки і театр! Колись я думала, що це минеться з молодістю, але я помилялася. Що ці божевільні жінки бачуть тепер в ньому? Адже з колишнього його вигляду залишилося дуже мало. А вони ще й досі бігають за ним!”

У театрі початкуючі актори майже із заздрістю говорили до молоденьких акторок:

„Що вам?! Покрутитеся трохи перед ним, заграєте закоханих і вже ваша слава запевнена! Але що ми маємо робити? Що нам залишається? Нам не так легко вибитися в головні ролі! Він безпощадно розправляється з нами!”

Він появлявся за кулісами, одягнений в першорядного кравця, з незмінною квіткою в блюзі як улітку, так і взимку, а з усіх кутків спрямовувалися до нього погляди. Кокетливі, ніжні, похмурі, благальні.

„О, люба! — говорив він своїй дружині. Протекційним рухом торкається її рамени. Воно западалося кудись униз і було щораз тонше. — Невже тобі не мило, що на твого чоловіка задивляються жінки?! Що це тобі шкодить? Мое прізвище маєш тільки ти!”

Вона всміхалася сумно і вирозуміло. Бурхливі сцени і слізози залишилися вже за ними.

„У твоєму віці таке донжуанство безмірно сумне, — казала спокійно, а погляд доповнював думку: Адже його вже нішо не змінити!”

„Ревнощі! — стверджував він вдоволено. Колись вони втомлювали його, але тепер підсилювали віру в його принадність і вартість.

Та прийшов день, що відкрив йому дійсність.

Трамвай був переповнений. Всі місця були зайняті і він мусів стояти. Вхопив ручку і хитався в такт їзди. Дехто поглянув на нього, дехто навіть не помітив. Хтось пізнав його і приглядався довше. На два кроки від нього молоденька дівчина підняла погляд на нього і вже не відводила його. Була одягнена скромно, навіть бідно. Правдоподібно, то була студентка, що верталася з університетських лекцій.

Спершу він навіть не помітив її. Тільки по хвилині підхопив її погляд, що дивився на нього ніжно, тепло. Звичним рухом сягнув до шиї і поправив краватку. Насупленість його обличчя зникла, очі відбили зацікавлення. Трамвай хитався, люди штовхали одне одного, висідаючи та всідаючи, але він помічав тільки її очі. Тепер здавалося йому, що вона всміхається до

нього усміхом Монни Лізи. Він віддав усміх Дон Жуана. Просувався поглядом по її скромній постаті, в думках підбирав кольор і фасон сукні, комбінував зачіску, що підкреслювала б її вроду. Вона була гарна. Вона була молоденька. А з усіх чоловіків у трамваї помітила і вирізнила тільки його!

Цупко тримався ручки, щоб на поворотах не похитнутися. Вагон хитався, а в його ногах не було вже давньої сили і зgrabности. Забув куди іде. У тій хвилині важливіше було, де вона висяде. Думки зосереджувалися на одному: оправдати її сподівання...

Раптом вона підвелася. Бажаючі висідати громадилися біля задніх дверей. Вона не приєдналася до них. Хитаючись і чіпляючись стінок сидінь, вона йшла до нього. Наражуючись збитися з ніг при швидкому хитанні воза, він ступив крок уперед, ій назустріч. Ніби любовно, а на ділі рятуючи рівновагу, він вхопив її рам'я. Захисним рухом вона обвела його плече.

— О, — промовила, — поспішіть, поки трамвай не зупиниться! Я зробила вам місце. Прошу, сідайте. Це так прикро дивитися, коли старі люди стоять...

1956

ІІ-га частина

ДЕ ПЛИВЕ ДНІПРО ШИРОКИЙ,

ДЕ КАРПАТ ВЕРХИ ВИСОКІ.

П О К Л И К А Н И Й

„Наскільки пам'ятаю, я не мав
ніяких інших мрій, лише стати
уніяцьким священиком.”

**Слова 19-літнього Романа
графа Шептицького (1865- 1944)**

1889

Кир Андрей граф Шептицький єпископ
Станиславівський.

1900-1944

Кир Андрей граф Шептицький митрополит-
архієпископ Галицький та Львівський.

1955

Слуга Божий митрополит Кир Андрей.

П О К Л И К А Н Й

Ніхто не подумав, що саме на весіллі своячки його постанова набере поважних розмірів. Та, може, того й треба було чекати? Її величні наслідки крилися ще в майбутньому, були далекі від здійснення, а в найближчому внесли бурхливі настрої в їх тиху садибу.

Коли чвірка коней, запряжена у відкриту карету, несла їх до залізничої станції, настрій збудження й радості не покидав їх ні на хвилину. Вони так добре розуміли одне одного — графиня-мати і граф-син! У дитинстві він сам називав себе Ама! І чи то була зустріч із своїками та знайомими, що їх побачать на весіллі, чи вибір молодої, а чи його, синове, майбутнє, то все було цікаве, широко і згідливо обговорене й погоджене, а то й підтягнене під сумнів, але все спільне і зрозуміле.

Був ще такий молодий! На тому весіллі він вперше виступить у світі дорослих! Високий, вродливий! Він з'явиться серед молоді у фраку та білій краватці! Вперше! Яка радість для матері! Перед її сином відкривається життя!

Та чи справді життя тільки зовнішнього світу?

Глибина її власної віри в реальну, непохитну велич Бога, у життя, в якому дочасність здобуває вічність, що їм подає їх латинський обряд, була в неї дуже сильна. Її навчання прийнялося в синовій душі без сумнівів, без вагань, із ще більшим відчуттям та глибиною, як у неї. Це з'єднувало матір і сина ще тісніше та посилювало її певність, що такого сина вона не сміє затримати для себе, для світського життя взагалі!

Тільки дощ, що несподівано заслонив сонце та розігнав кудись поміж гілки дерев розспівану пташню, змусив їх замовкнути. Проте, не міг притиснути їх погідного настрою, хоч краплі дощу лизали їх обличчя, всякали в одежду.

У поїзді сіли біля вікна. Мати за його бігом, син напроти неї. Висував голову крізь вікно, виглядав, чекав. Нараз його обличчя засніло усміхом.

— Мамо! Монастир! Це тут новіціят!

Частково заліснена невисока гора наближалася щораз більше. Близнув на її тлі довгий білий будинок з рядами вікон та двома вежами на краях, закінченими круглими банями. Одна більша, друга менша. Церква. Монастир. Дзвінниця. Завжди зачинені ворота, що до них веде стрімка камениста доріжка. Як вони манили його! Як палко хотів бути одним із тих закаптурених ченців і слухати їх чернечі відправи! Але чи це в нього поважне, чи тільки хвилинний настрій? Не міг ще збагнути себе, не розумів, чи в цьому була справжня воля Божа.

— Так. Монастир, — графінія всміхнулася вирозуміло. Вона знала, що цей монастир, чужого ім обряду, чомусь цікавить сина. Від приятелів чи знайомих чула про тих ченців чужого ій Чину, що жили в тій обителі, неприхильні речі. Ніколи не сумнівалася в правдивості їх слів. Їм треба реформи латинників, — чула. Для неї нічого кращого на світі не було, як латинський обряд! Ці уніяцькі ченці там під горою не зможуть ніколи зрівнятися з монахами іх Чину! Чому ці занедбані ченці чужого обряду так цікавлять його?

— Це чужий монастир, — докинула графінія.

— Чужий? — перепитав син. Не відривав погляду від білих стін довгого будинку, що пересувався за вікнами вагону. Чужий світ? Правда. Чужий обряд? Без сумніву. Мама каже правду. Вони чужі для мами, для нього. Для його предків по батькові, вони були їх рідним світом. Він чув про те від батька. Мав нагоду бачити усіх тих єпископів, митрополитів, архимандритів, своїх предків, на портретах що висіли на стінах їх садиби. Він залюбки приглядався ім. На кожному

обличчі що інше вичитував. Була на них задума із домішкою енергії, поваги, практичності, любови до свого. Колись вони обстоювали свою віру, обряд, народність навіть на цісарському дворі!

Чому його дід вирікся іх обряду і прийняв латинство? Чи той обряд справді пережився? З їх відходом у вічність відійшла і слава та сила і от-от простягнеться схизма? Чи латинство сильніше або правдивіше своєю близькістю до Бога? Чи ті ченці там під горою заслабі своєю вірою в себе, у своє знання, щоб рятувати обряд?

Молода думаюча голова підсувала питання, але відповіді на все не могла ще знайти.

— Не нашого обряду, думаю, — почув мамин голос.

— Я знаю, мамо.

Висунув голову. Дивився доки лісна гуща не всунулася поміж монастир та розхитані вагони. Тоді повернувся до матері.

— Я чомусь не відчуваю так, мамо...

Весільні дзвони прогомоніли, але святкування не переривалися. Танці, гри-забави, прогулянки були на порядку дня. Ама був скрізь. Серед молодого товариства він вирізнявся ростом, вродою, поведінкою, дотепом. Графіня любувалася ним. Не менше й молоді дівчата. „Який дивний контраст”, — думала мати, — „побожність, доброта, такт і вибуховість, нестримний гін до коня, до полювання, до зброї! Духовно Ама ще не зрівноважений”.

Увечері, коли ціла палата дзвеніла голосами, сміхом та звуками інструментів гуртка музик, Ама відтягнув на бік графіню і тихенько зрадив їй свою постанову.

— Мамо, я хочу відбути духовні вправи...

— Тепер?

— Так! Трапляється добра нагода. В сусідстві перебуває мій сповідник...

Графіня засумнівалася. Відраджувала.

— Весільний настрій і духовні вправи? Чи ти можеш підійти тепер до них поважно? Це не жарти і

не гра. Це Божі справи.

— Я знаю. Я розумію. Я згадав татові про мій намір... Тато не перечив...

— Але чому саме тепер? Коли повернемося...

— Я тепер потребую їх! — вибухнув, і в її уяві мимохіт пересунулися обличчя молодих дівчат. — Я вже повинен знати, куди хочу йти і чим хочу бути...

Коротенька надума і мамині слова:

— Я зажду тут на тебе. Вернемося додому разом...

Навколошках, затуливши обличчя долонями, графиня молилася. Звуки музики та людські голоси не долітали до каплички, що була в одному розі палати. Їй потрібна була тепер тиша і спокій. Пішов її улюблений син, її Ама, від розваг, від молодих людей, щоб питати Бога куди йому йти. Чому саме тепер стало таким важливим для нього його майбутнє? У найближчих місяцях його чекає військо, батько хоче бачити його юристом. Чи це для нього події без значення? Чи він хоче оминути їх? Настрій молоді, видно, баламутить його, бож здавалося їй, що він бачить перед собою тільки одну дорогу — до Божого престолу. Буде він священиком світським чи монахом якогось добре знаного ім Чину, ще не вирішено, але в думках уже намічено. Та видно, що це завчасно так думати. Він ще молодий. Вона ж хоче для нього душпастирського шляху не ради кар'єри, не для почестей, а для любови самого Бога! Поможи, поможи йому зробити правильний вибір...!

Коли знову побачила його, шукала на його обличчі певності і спокою. Зраділа його погідним виразом очей. Напевно вирішив — покликаний він, чи ні. Отже знайшов у духовних вправах те, чого шукав!

— Як було? — спитала його коли тільки була нагода бути без свідків. — Ти вдоволений?

— Так! Завтра все скажу!

— Значить... осягнув те, що бажав...?

— Так, мамо!

З сусіднього села наспіла вістка, що прибув туди славний проповідник. Гості, що залишилися ще після

весілля в палаті, і домашні зворохобилися послухати його слів. Ранок манив свіжістю і всім захотілося йти до костела пішки, ніби на прощу. Перші рушили молодята, за ними подалася молодь, а там старші парами або чвірками швидше, або поволіше, залежно від віку. Графиня з Амою свідомо опинилися на самому кінці.

У селі дзвони скликали мирян на Богослужбу. Кожний крок графині був чеканням на синові слова. Коли нарешті в мові дійшов до своєї постанови, його голос, лагідний і спокійний, був для неї тріскотом грому взимку.

— Я розважав звичайним порядком і почув такий виразний голос у своїй душі, що розвіяв усі мої сумніви. Я знов уже, що я покликаний!

— Чи справді? — графиня любовно глянула на нього. — Як добре!

— Тепер я знаю, що мені робити. Я маю бути монахом.

— Ти певний того, Амо? Монахом?

— Уніяцьким монахом, мамо.

Материне обличчя поблідло, уста посиніли. Здавалося, що впаде серед дороги, майже під самим порогом костела, в якому зникало вже їх товариство. Від повені несподіваних думок, жах пересунувся її обличчям. Уніяцьким? Цей обряд чужий нам, малоосвічені священики! Це зрада латинського обряду! Чого йому туди? Існують такі вартісні латинські монастири! Ама, її Ама, якого виховала в такій побожності, схизматик? Боже! Та невже це справді Твоя воля? Вона і він, мати і син різного обряду?!

— Мамо...

— Ти хочеш кидати обряд, в якому я тебе виховала?

— Я не хочу кидати... Така воля Божа... — було вже в його думках, але погляд на маму стримав його від такої відповіді.

— Ми вже не будемо з'єднані в нашому чудовому обряді!

— Будемо, мамо. В Бозі будемо з'єднані...

Слова проповідника відбивалися м'ячом від його власних думок і не залишали сліду. Мамині слова, немов зерно, посіяли нову свідомість. Його постанова несе з собою розлуку з батьками, братами, знайомими, приятелями. Ніхто не зрозуміє його! Для них він буде зрадником! З'єднати церкви, обряди його мрія і мета! Раптом усвідомив собі красу, могутність та силу латинського костела, обряд і мову, в яких виріс, пізнав Божу мудрість та полюбив її! Новий обряд, обряд його пра-пра-прадідів поставить його серед іншого народу, скаже прийняті іншу мову, звичаї, традиції. Чи приймуть його там? Чи віритимуть в його щирий намір? Вони теж можуть уважати його зрадником! Ще час! Ще час завернути з дороги і не відрікатися того, що боготворить від дитинства! Новий обряд дасть йому хрест, якого він не всілі буде нести.

Хрест!

— Pater et Filius et Spiritus sanctus...

Присутні в костелі хрестилися. На чоло, на груди, на ліве рам'я, на праве. Він сидів нерухомо, збаламучений, нерішений, засоромлений. Молодеча розхитаність брала ще верх. Чи справді була це Божа об'ява, що казала йому переходити до чужого обряду? Бог справді хоче бачити його, свого вірного слугу саме там? Чи це проба? Це обряд предків, не його! Навіть не його батька! Це споконвічний обряд його матері і його самого! Він хоче покинути його? Справді? Це біль, страшний біль! Ще час змінити постанову!

— Ані слова про те батькові! — почув мамин шептіт.

— Смерть забрала батькові вже двох синів.

— Pater et Filius et Spiritus sanctus...

Знак хреста завжди давав йому почуття радості й надії. Бог є з ними! Що він відчує, прийнявши його іншими словами та відмінним знаком? Буде пустим звуком? Буде без глибини змісту? Що ж він з тієї порожнечі зможе дати іншим? Це буде хрест. Буде привіт і поклін Отцеві, Синові і Духові Святому. Але не буде в ньому тепла дитячих років, маминої усмішки, величі і певності, що з ними Бог. Чи це справді була об'ява йому, чи це помилка? Може він став жертвою

обдурення в своєму екстатичному наставленні? Його власна уява бажала того, а Він прийняв, як Божу волю? Він не спроможний буде прийняти та здійснити того, бо це не Божа воля! Він нікого не приєднає до церковної єдності, він не зупинить непорозумінь, навіть ворожнечі в ім'я Бога! Ще час завернути!

Пішов між рядами порожніх вже лавок. Сільський костел, що не прикрасами, але настроєм нічим не різнився від костелів світу, в яких мав нагоду побувати. Зрадник! Відступник! — натискали на нього стіни. — Чого в них шукаєш? Кар'єри? Любові? Признання? Опам'ятайся! Бачиш, як терпиш?

Повернувся до престола перед дверима до притвору, щоб віддати поклін латинським звичаєм. І ніби відвернув щось у своїй душі. Терплю! — було в думках. — Правда. Але терпітиму й тоді, коли не буду там, у тому монастирі, де лунають інші обрядові співи, що заховав ще обряд моїх предків! Страждатиму й тоді, коли не піду за тим голосом душі, бо в ньому таки є Божа воля!

Зложив три пальці разом і піdnіc до чола.

— Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа. Амінь, — один раз і другий, і третій рука піdnосилася до чола, знижувалася до грудей, піdnімалася на праве рам'я, на ліве. І глибокий поклін. Коліна не зігнув.

Не всім хотілось вертатися пішки. Коні й повози чекали на охочих їхати. В одному з них він помітив матір. Її обличчя виявляло приголомшення, безмежний смуток. Коні рушили і шпарко покотили свій тягар по запорошеній дорозі.

Без нього.

1967-1980

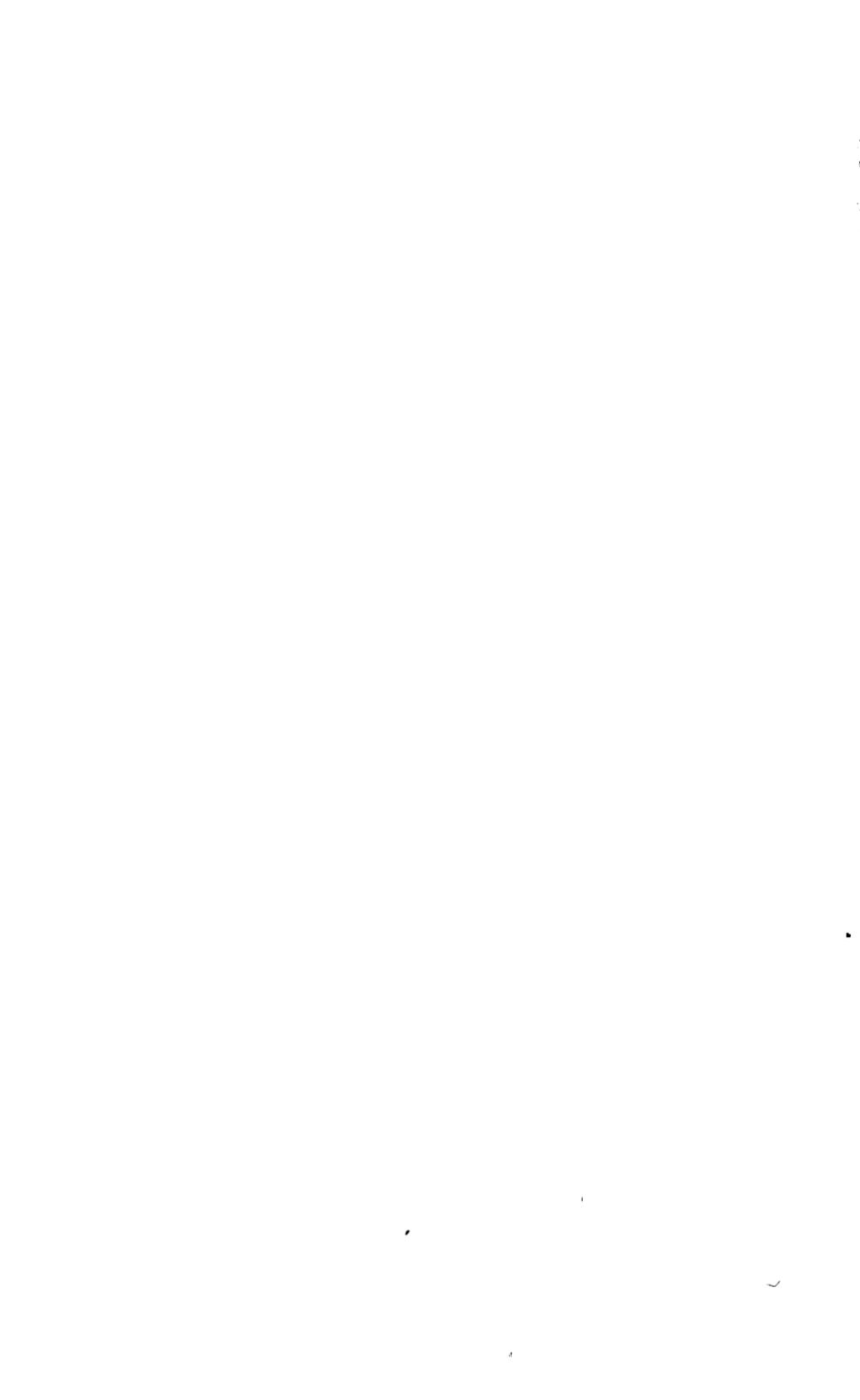
П О С В Я Т А

„....І в мене була боротьба...”

Олена Кисілевська (1869- 1956)

(З листа до авторки)

Громадська діячка, організаторка
жіноцтва, журналістка, редакторка,
сенаторка, перша голова Світової
федерації українських жіночих
організацій.

П О С В Я Т А

Каганчиком загоріла думка, а от не минуло багато часу, як багаттям палахкотіла серед поля. Гарячими спалахами вибухали бажання, пнялася вгору надія, все з більшою силою попеліло пережите.

Розйтися! Розйтися з чоловіком!

Пішло геть від них кохання, пропало. Забрала його політика. Перед одруженням не знала, що розходження в політичних поглядах гримиме якусь ролю в їх подружньому житті, але помилилася. Всенородне добро сильніше, любов до нього глибша від почуття однієї жінки до одного чоловіка і навпаки. Горять ненавистю одне до одного, коли розмова сходить на політично-національні справи. Ворогами тоді дивляться одне на одного. А такі розмови неминучі, їх не обмінеш. І воротя до давніх почувань немасє.

— Як ти не можеш зрозуміти, що причепивши свій нарід до сусіднього, ти зводиш його до другорядної ролі, до провінційного існування! — це вона стримано, але з підвищеним тиском крові. — Як можеш не бачити його темності, визиску й нужди, в якій він живе, а все тому, що вороги не дають йому освіти, не дають вільно жити!

Він зневажливо махав рукою.

— Через тебе і таких, як ти, що силою хочуть відрубати частинку народу від матірного пня та обдарувати якоюсь нечуваною „самостійністю”, він у нужді та темноті. Ти ідеш проти історичної правди!

— А я думаю, що ти просто не знаєш історичної правди! То не частинка, то цілість! Тобі наговорили чужі, які думають і дбають тільки про своє добро, і

воно прилипло до тебе, як муха до меду! Кому ти хочеш приподобатися, що калічиш свою рідну мову? Я не хочу, щоб наші діти так говорили!

Бачила кипіння люті в його очах.

— Яку мову? Ти живеш поза межами дійсності! Те, що ти називаєш „своєю мовою” є говіркою села, і я не хочу, щоб наші діти нею говорили! Нехай відразу вчаться високолітературної мови!

— А я не хочу чути її від моїх дітей!

Уночі після таких розмов невстоялою пилюкою вирували її думки. Не може довше, — думала. — Не може. Осліп і оглух на все рідне, ніяк не доберешся поза те тверде чоло, що щитом заслонило розум! Дітей їй баламутить! У вселюдській метушні, в історичній крутанині загубився їх нарід, а він того навіть не помічає! У сусідській заздрості та хапчivості розвіялася їх велич, нарід розп’яли навхрест, причепили кожне рам’я до іншого сусіда, а він, її чоловік, вірить, що це щось одноцільне, нероздільне! Не бачить, що оті пізні нащадки славних предків ходять занімлі, затуркані, використовувані чужими, обдерті з власної слави, бо все пішло на рахунок сусідів. Залишили їм тільки плуги, щоб орати та ще серпи й коси, щоб жати й косити. Щоб господарити на скученських кусниках поля, бо державі треба хліба! І замість бажання відбрати в чужих своє добро, він, її чоловік ще й свій рід хоче їм віддати!

Думки вирували, перепліталися, розвівалися, поверталися в давнину або заганялися в майбутнє. Сон був усе дальнє й дальнє від її розплющеніх очей, якась сила народжувалася і росла в її душі. Вона переростала її фізичну слабосилу структуру, виснажувала, і заздалегідь було відомо, що вранці буде виснажена, майже хвора. Проте була якась незнана до того часу насолода в напливі таких думок. Задуми та їх здійснення ставали виразні, ніби рисунок перед очима. Вона промовить до жінок! — думала. — Вона з’єднає їх! Вона писатиме для них! Через жінку до серця чоловіка, до дитячих голів! Вона не виборе

всенародної волі для них, але хоч поліпшить їх долю! І, може-може, буде одною з тих, що підготують її...!

Нараз кашель від дитячих ліжок, і вже вона біжить туди невеличка, в'юнка, більше схожа на їх найстаршу сестру, ніж на маму. Повідкривалися пташенята, — думає зворушливо і підтягає ковдри та легенько притулює уста до їх зарожевілих личок.

„Вони всім для мене, — думає, — всім!... — і всенародні турботи й те сильне бажання помогти народові відразу кудись пропали. Коли ж була вже в ліжку, дивись, і вернулися знову, але тим разом колачем сплелися з долею її дітей і розділити їх одне від одного неможливо. Відсунення чоловіка з їх життя конечне, — думає ще, — а то він зруйнує все, що вона будує. І з ним пропадуть діти...”

Зник почорнілий від вугляного диму сніг, над чорною землею з'явилось темнозелене пруття нарцизів, ясні, наче спічасті лопатки, листочки туліпанів, розтріпана листва півоній, а з їх розквітом її думки несподівано змінили напрям.

Коли світанок ледь-ледь роз'яснював небо, коли квіти в городчику й трава вздовж паркану купалися ще в росі, прокидалася її думка. Прокидалася і, наче птах з гнізда, вилітала у простір на рідні поля і гори, до гражд дерев'яних, до садів розмальованих, до ліп'янок біленьких, до людей, що жили в них. Так легко, невимушенено плила-напливала думка в ранковій годині, що не встигала її записувати. Її охота працювати вранці, а ще й у ліжку, вийшла вже поза межі їх дерев'яної хатки, і навіть листоноша знав про те! Може хтось і сміявся з того, що замість займатися хатніми справами чи дітьми, як і личить жінці, вона пише! Не дбала про те. Удень думки ховалися десь по невідомих сковках і верталися-виповзали тільки з новим світанком.

Боротьбу з власною совістю вже переборола. Перед нею була офіційна розлука з чоловіком. Не було ще людських шепотів, не було ще здивування чи згіршен-

ня. На мешканців невеликого міста не впала ще бомба її рішення. Вона не спішилася з повідомленням. Її чекало ще офіційне обговорення справи з чоловіком. Не легке буде воно. Не буде приємна й реакція мешканців міста. Здригалася на саму згадку про те, але не відступала.

Життя мешканців плило втертим шляхом. Вчинки мали межі, звичаї узаконені, традиції освячені. Своїм незвичайним учинком вона внесе велику бурю! Людям буде байдуже, що її подружнє життя було в руїні, що її прагнення виходили поза хатній поріг, а через чоловікове наслішкувате ставлення до них, вона не могла здійснити своїх задумів. Сторіччя міняє своє число з одного дня на другий, але з поглядами людей це неможливе. „Розведена” — було слово, до якого вони не звикли. Наче дим за паротягом потягнеться за нею поговір, повний недомовлень, підозрінь, неясних ситуацій. Чи мусіла оглядатися на те?

Запах перших бузкових листочків, запах плісованої листви грабів, запах зілля та цвіту, що повівав із близьких гір, запах конвалій, чи сторчиків, що їх нанесли сільські діти, розносився над містом і витягнув дітвору на двір. Скрізь на подвір'ях чулася їх галаслива мова, біганина, сміх. І коли, розігнавшись у грі, діти кудись пропадали, і подвір'я ставало якесь дивно тихе — відсіля, чи відтіля молодий жіночий голос затурбовано кликав:

— Зір-ко! Ор-лик!
— Діти! Де ви?

Тоді чи тоді вона заглядала крізь вікно до своїх дітей. Ховалися одне від одного, присідали над квітами, заглядали крізь щілину паркану до сусідських дітей. Потім вбігали до хати з якоюсь новиною і, висказавши всі свої враження, вибігали знову на двір. Їх вигляд самовільно розтягав її уста, роз'яснював погляд.

Раптом знадвору почувся їх здивований оклик:

— Татко іде! Татко іде!

У голосі здивування, збудження і відразу швидкий біг ноженят вздовж дому та квітника до фіртки.

Незвичайність такої події насторожила її. Чоловік ніколи не їздив ані до праці, ані з праці. Місто було не велике, не мало публічних засобів пересування, не було кінних, ні знаних уже у великих містах електричних трамваїв. Для вигоди мешканців, що бажали іхати на залізничний двірець з валізами чи клунками, або кудись за місто, були тільки однокінки-дорожки, звані „фіякрами”. На них забагато грошей не витрачали, ходити пішки було здоровіше.

— Татко їде! — голосне за вікном синове, а за ним тонке доніне — Татко їде!

Її голова відразу наповнилася питаннями. Що сталося? Чому він їде фіякром? Захворів? Везуть його? Що це все значить?

І бережний, скрадливий крок до вікна.

Візник саме під'їхав до фіртки. Стягнув гостро віжки, хоч худа із сумовитим виглядом конина, навіть не збиралася рушати в дальшу дорогу. Навпаки зраджувала охоту постоюти та подрімати, оскільки візник не збирався почепити баламут. На сидінню фіякра вигідно розсівся начальник відділу в якому працював її чоловік. Видно, зібравшись поїхати кудись за місто, він підвіз її чоловіка. Не схиливши голови поглядав тепер на чоловікові черевики, що ступили на ступень фіякра, на землю і ще повернулися до нього своїми носиками. Підняті над головами капелюхи, і конина неохоче, злісно, махнувши хвостом, потягнула-ся вздовж шутрованої дороги.

Із голосним криком „татко наш!”, діти рвучко відчинили фіртку і, кинувшись до батька, охопили його ноги обидвома руками. Чоловікові уста, обрамовані густим заростом, відразу розтягнулися в широку усмішку. Руки схопили дрібні дитячі постаті і міцно пригорнули до себе. Увійшли у фіртку всі троє, тісно пригорнені одне до одного.

Батько з дітьми був тепер на хіднику вздовж дому, іх малі голівки підняті до нього, іх дрібні личка розсміяні щасливо, уста то заслухано відхилені, то повні якихсь слів, що їх не встигали висказати. Гірка

понурість, що останніми часами так часто появлялася на його обличчі, кудись пропала.

Навіть, заплющивши очі, вона виразно бачила образ щасливого батька і таких же щасливих дітей. Образ виразнішав, побільшувався, заповнював собою простір. До них приєднувалися інші. Батько і діти. Діти і батько. У хатньому оточенні, серед зелені природи, у смугах кадильного диму, під шум гірської річки. Не відганяла їх. Приглядалася. І сторопіла. Над усім була спільна любов.

Сіла на найближче крісло збентежена, пригноблена. Будівля її задуму хиталася, от-от упаде. *Hi!* — кричала великим беззвучним криком. — Я не дам собі вирвати те, чим повна моя душа! І в мене любов! Любов до моого народу! До його вимог, до його терпіння! Я мушу працювати для нього. Мушу! І тільки розлука з чоловіком це мені уможливить!

Сіділа без руху, вдивлена в одну точку в той час, як голоси дітей та чоловіка були все ближче дверей, до сіней, до кухні. Їх розсміяна радість гіркотою відзвивалася в її серці. Чому, чому її подружжя таке розбите політичними поглядами, що вона не може тепер схопитися з крісла, вибігти їм назустріч і вхопити цілу їх трійцю у свої обійми? Її особисте щастя зайшло через те за обрій, ніби сонце у вечірню пору. З-поза нього виринали тепер тільки дві маленькі постаті — сина і доні. Те, що вона дасть їм тепер, піде з ними крізь усе життя.

В тій хвилині вона була тільки матір'ю двоє над усе люблених дітей, нових громадян своєї країни. І знову відізвалося *„Hi”!* — але вже слабше, тихіше, поборене повним посвяти материнським почуттям.

Голоси були вже тут, за стіною. Її зір прилип до доріжки, простеленої на блискучій підлозі, без руху, без дрогнення повік. Сліз не було. Вони громадилися десь у горлі і, здавалося, напливали із самого серця. Підвелялася, коли діти вбігли до кімнати, їх малі рученята тягнули за собою батька.

— Татко вдома! — радісно зголосили дзвінки голоси. Доторкнулася долонями їх тонких рамен, праворуч

трохи вище сина, ліворуч нижче доні. І відкілясь
взялася сила широко всміхнутися до них. У розбурха-
них думках рефреном повторялося питання:

„Чи маю я право відбирати дітям батька?”

1974

ТАЄМНИЦЯ

„...мене кликав обов'язок...”

„ПЕРЕД ВИМАРШЕМ”

Ганна Дмитерко-Ратич (1893-1981)
Десяtnик УСС, згодом УГА.
В 1914-15 pp. брала участь
у боях під Лисовичами і над Стрипою.

ТАЄМНИЦЯ

Справа була не в тому, має вона йти, чи ні. Для неї не було ніякого сумніву. Наказ треба виконувати, а ще тоді, коли хтось належить до військової частини. Справа була в тому, як сказати це мамі.

Літо встигло вже розвинутись. Сипнуло кольорами, різноманітністю своїх плодів. Скрізь щось розвивалося, цвіло, дозрівало. Був час дозвілля, мандрів, пригод. Навіть якісь літаючі шкідники, що як не в сучасному, то в наступному житті обіцювали накириинити трохи людині, навіть і вони, тріпаючи своїми тендітними крильцями, здавалися принадою літнього красівиду. А від потоків, річок і рік розходилося вже голосне хлюпотіння води, перемішане з вигуками і сміхом, що неслося-розплি�валося в блакитному небі з біgom русла і клалося на прибережні горби і доли. І це безжурне хлюпотіння води, перемішане з людськими голосами, і погідне небо, з якого спливало-сипалося тепло та повінь кольорів звідусіль, створювало суцільну літню красу.

Хоч як їй було все близьке й дороге, хоч як любила насичені пахощами вечори, в яких співали-тъохкали птахи її краю, хоч як захоплювалася свіжими, повними збудження ранками, то тепер не вони займали її думки. А, може, саме вони, але в якомусь цілком новому вигляді. Це все було їй рідне.

Потяги, ніби гадюки повзли-тягнулися з усіх сторін, і вони не були заповнені літниками. Обличчя за обличчям, постаті за постаттями виднілися в особових і товарових вагонах. Чоловіки у військових одностроях і в цивільному заповнювали вагони, збиралися на

станціях, маршували вулицями малих і великих міст.

Війна! — було нове не чуване досі слово, що пролізло вже в кожен куток краю. — Війна! До своїх частин! До своїх формаций!

Вона була одною з тих, що повинні були спішити на заклик своєї частини. Вона вступила до неї, коли ще був мир, бо її хвилювала доля людей, до яких і вона належала. Їй здавалось, що кожний і кожна повинні робити те саме. Навіть без наказу вони повинні зголосуватись до праці, бо їх народ був ще в ярмі. Його треба було звільнити з неволі і дати можливість жити вільно, як інші народи. Тож було байдуже де і як ту працю виконувати, тільки служила б вона великій меті!

Але як сказати це мамі. І як залишити маму із слабими бабусиними руками до помочі? Як призвати до того, що вона повинна, мусить і хоче йти?

По-перше, тільки попереднього дня її вітчим із зморщками журби між бровами, зі смутком в очах від'їхав одним із тих потягів.

— Вважай на маму, — сказав їй, — бо мама залишаються тепер самі.

По-друге, що інше йти чоловікам до війська і на війну, а що інше молодій дівчині. Кожен привик бачити хлопця з крісом на рамені, кожен знає, що він має воювати, боронити край, що може бути ранений, а то й згинути. „Поліг на полі слави” — казали тоді люди і нагороджували родину, загадували з пошаною в мові і в піснях. То була почесна смерть. Але ніхто такого не чекав, не сподівався і не хотів для дівчини. Навіть військовий однострій і той був проти них. Він підкреслював чоловічу вроду, а не жіночу! Кожен привик, що в касарнях перебувають чоловіки, але ніхто не сподівався бачити там жінок.

З котрого б не підходили боку до її справи, все виходило на її некористь. Її народ не звик ще до такої новизни. Він не розумів ще, що всі ці зміни були для його власного добра! Мама належала до того народу. Мама не могла думати інакше і розуміти її, бо в їх оточенні було дуже важливе „що люди скажуть”!

Але вона мала відвагу зробити початок!

На довгі роздумування не було часу. Треба було діяти швидко. Та вона не була певна, як здійснити свою постанову. Як вийти, не попрашавшись? Як узагалі вийти з хати, щоб мати не бачила? Господарство було мале. І коли вийти? Вранці? Вдень? Найкраще було уночі. Але вже була війна, вночі на дорогах не було безпечно навіть із її виказкою. В одному тільки не було сумніву — все мусіло бути виконане в таємниці перед мамою, щоб не було протестів, сліз і докорів. Але на серці пекло жалем, що лише потайки можна йти до своєї мети.

На другий день, після нічних роздумувань, доля дала їй доказ, що стоїть на її боці. Вітчим усе ще був у касарні в великому місті, і мама вирішила відвідати його. Вдома залишилася тільки бабуня. Стара, терпелива, із спрацьованими руками, з ніжністю в очах, коли вони дивилися на внучку, бабуня не могла бути ніякою перешкодою. А втім, вона від найдавніших років вислухувала всі її таємниці, болі, жалі й радости, отже тепер могла бути тільки мовчазною довіреною її задуму. Вона заздалегідь знала, що в бабуні не буде ні спротиву, ні докорів, тільки стриманий і тихий жаль.

— Як ти думаєш, що справді треба йти... — і дійсно було повне зрозуміння бабуні, але очі відбили сільський закон: „Що люди скажуть?”

Не можна було гаяти час. Вже кілька днів тримала напоготові все, що було потрібне. Вкинула все в наплечник і вирушила з хати. Тримайся, хатко, тримайся! Пішла в таємниці перед мамою, але бабуня їй усе скаже. На серці відлягло. Гордо крокувала людськими городами-садами й запорошеною дорогою. Не хотіла іхати потягом. Могла б на станції або й перед будинком зустрінутись з мамою, тому йшла дорогою, немов була вже у військовому однострою, а якісь люди і чиєсь вози минали її. Ніхто її не спинював, не питав куди йде, поки не дійшла до рогачки міста. Куди, чого і пощо? — спитали її там трохи словами, а трохи недовірливим поглядом. Була війна і на кожного

дивилися з підозрінням. Покликання з її частини допомогло.

Коли ввійшла поміж доми міста, спершу малі з городчиками, а тоді щораз вищі та більші, що охопили її своїми кам'яними обіймами, з гордістю відчула, що зуміла побороти всі перешкоди. Ноги не відчували втоми, хоч за нею було п'ятнадцять кілометрів. Йшла до своєї мети. Пекло жалем і докорами, що залишила маму з бабунею у такий важкий час. Але думка, що робить це в ім'я всіх мам, бабунь і дітей свого краю, додавала їй бадьорости й віри в свою правду. Саму себе вона відсунула в тінь! Вона бачить тільки їх!

У тій меті, до якої так відважно і беззастережно прагнула, була теж таємниця. Велика й небезпечна. Вона не знала, що її чекало, не мала накресленого обов'язку. Але з тієї причини турбота не чіплялася її голови. Хай і важка, нехай і повна небезпеки праця, але ж вона потрібна для рідного краю!

Що більше видовжувалася віддаль між нею і рідним домом, що коротшою ставала відстань до будинку, де мала зголоситись, тим більше блідла таємниця, яку залишила вдома, аж зникла зовсім. З напругою й зацікавленням поринала вже думками в те, як її зустрінуть, куди призначать, що скажуть робити. Перешкоду переборола. Тепер уже ніхто й ніщо не могло завернути її з дороги!

І саме тоді назустріч їй з'явилася мама...

Мама мовчала. Це вона говорила і говорила з поспіхом, навіть непов'язано насвітлювала свою мету, виправдувала свій вчинок, розвивала пляни, події в краю та в світі, а разом з тим призначення й завдання молодих. У своїх думках вона готувалася на град слів, на зливу докорів, на потоки сліз, що зачинять її ворота до великої мети. Не бороніть, мамо, не бороніть! Я не хочу бути поза межами прагнень моїх ровесників! — благав її погляд. Та її страх був безпідставний. Із спокійним обличчям і сумними очима мама відізвалася:

— Що люди скажуть?... — але й це, здавалося, втратило свою всюмогутню силу.

Мамині руки витягнули вузлик, в якому вона ховала гроші, без поспіху перекинули мідяки і, витягнувши потрібну монету, дали їй на дорогу.

1966

170

Л И С Т

„...Від січня до листопада 1918 року на фронті над рікою Піявою в Італії...”

„МОЇ ПАМ'ЯТКИ”

інж. Омелян Михайло Тишовницький (1899-)

Хорунжий австрійської армії,
Чотар УГА.

Між численними боями I світової війни і визвольних змагань брав участь і в Чортківській оффензиві, був призначений з цілою батерією охороняти Диктатора Петрушевича, перебув чотирокутник смерти, був амуніційним референтом в оперативнім штабі кол. III. корпусу УГА.

Л И С Т

В часах, коли ні радіо, ні телевізія не хвилювали і не вчили людей, книжка й уява підсували здогадні малюнки якихсь подій, що часто відбігали від дійсності. Може це й було причиною чому війна, принаймні її початок, вважалася тоді якоюсь романтичною пригодою. Тільки селами відразу котилася журба. Хто дасть лад господарству, коли забирають робочі руки? Як прожити, коли вже записали їх корову й конину?

Для хлопців тих часів з військовим одностроєм і шапкою відчинявся світ небувалих пригод. Росло в їх серці почуття вартості, сили, навіть гордості. Люди помічали їх тепер! Іншими поглядами поверталися до них дівочі очі! Військовий привіт до шапки, ще й підсиленій усміхом, розтоплював холод дівочого серця. Щось не скоплене ще, що досі жило тільки в уяві хлопця, в нез'ясованих бажаннях, виринало на поверхню й наближалося до дійсності. Все, що досі було таке важливе, не мало тепер найменшого значення. Розмови поринали тільки в найближчу хвилину, шукали тих, що могли сказати їм щось про військо, касарню, вправи, війну. Знайомилися з новими словами. Вилазка, розвідка, окопи, мінні поля, кулеметні гнізда, бойові лінії, мостовий причілок і ще і ще. Цигарка в пальцях додавала самопевності, стримувала надмір хвилювання, а там недовго й чекати, коли спізнають силу кольорової або прозорої рідини. Сміх, жарти, пісня стали для них конечністю.

Цивільне населення? На нього дивилися з легковажнням. Його значення й сила скінчилася. Отой людський рід обох статей в ім'я якої, здавалося, молодь

одягнула військові однострої, перестав існувати. Чи боротьба ведеться за людину? Ні! За землю і за цісаря! Ще трималася тоді в народі віра в силу й необхідність цісарського проводу. Та хлопець, що в прискореному темпі перемінювався в мужнього фронтовика, питав себе:

„За що я, власне, мав би гинути? За цісаря?!”

І в тому питанні був уже зародок національного усвідомлення, чи бажання зміни суспільного ладу.

Дійсність непевна, зрадлива почалася з тягарем шолому й наплечника, із заплаканими очима рідних і коханих, що прощають їх на залізничній станції. Гусаком сунули до вузьких східців вагонів і відразу їх голови одна за одною показувалися в отворах зісунених шибок. Юрба людей перед довжелезним рядом возів підсунулася до їх стінок, а руки, немов якийсь дивний гай, вирости раптом над головами та потягнулися до вікон.

Свист паротягу, десь ген-ген напереді, розкрайав громаду на дві частини, наче ніж бохонець хліба. Відсувалися й малілі рідні, кохані й друзі. Махали руками, хоч не всі у вагоні могли вже їх бачити. Вугляний дим густий і темний, що сипав малесенькими вугліками та іскорками на щораз інші дахи вагонів, проникав між лавки крізь зісунені вікна і торкається суворі, задумані, а то й збентежені вояцькі обличчя. Вже гrimіла пісня, в кожному вагоні інша, наверх повна єдності, бадьора й бравурна, насправді ж розбита на окремі думки, на почуття та спомини. Невідоме, наче якийсь глибокий тунель, вже втягнуло їх у свою орбіту, але не розбилось ще на окремі призначення.

Диво, що прийшло з листом, трапилося тільки йому. Воно могло пройти навіть непомітно. Його не плянував генеральний штаб, як отої, негідний пам'яті, бій! Чуда тримаються віри, молитви, що ніби хвилі етеру, пливуть за синами, братами, батьками й чоловіками тих, які на прощання махали їм руками!

Здобутий у сутичках чи боях досвід, відразу підсунув йому думку, що на тій, опущеній ворогом бойовій лінії чаїться щось підозріле. На понтонах, зі своєю четою не тривожили його ніякі думки. Проробили все для успішного наступу. Попереднього дня летіли через річку гарматні стрільна, вибухали там розривні та газові гранати, щоб упевнитися, чи ворог справді відступив і для їх наступу дорога відкрита.

Та побережжя, де були ворожі позиції, не мало вигляду побоєвища, якого вони чекали. Земля була поорана, перерита, було повно западин глибших і мілких, скрізь видніли спалені хащі, дерева, навіть миші та не знайшли ні одного раненого чи вбитого вояка. В кого вони стріляли? Ворог, певно, створив другу бойову лінію і там, забезпечившись, сміявся з їх гураганного обстрілу!

Ледве пройшли кілька кілометрів далі, як упав на них град куль від моря, суші, ріки. Здавалося, немов опинилися на узбіччях вулькану, що вибух несподівано і сипнув на них своїм вогнем, камінням, попелом. Вояцтво падало, немов дерева в бурю. Ворог стримував їх наступ, недопускав до відступу. І так вдень, і так вночі. Не надходила підмога, не було відпочинку.

Очі почервоніли від недоспаних ночей. Безупинний клекіт затъмарював думки. З великим зусиллям перемагав сон, втома підкошувала ноги. Здавалося, що от-от впаде, де стойть, і тоді все піде в забуття. Втратив рахубу днів. А все ж таки серед затъмарення й неясноти думки, відчував ще сильне бажання рятувати своїх хлопців, витягнути з того кітла живими.

Коли почув „іди переспися, он там ще частина будинку”... не питав, чи це добилася до них підмога, а чи це помітили, що він уже довше не втримається на ногах. А може й питав, та не зрозумів відповіді.

Надщерблений будинок стояв одинокий. В одній з двох кімнат покотом спали вояки. Хropіння заповнювало повітря. Він не шукав вільного місця, а просто якось безсило зісунувся на підлогу і відразу заснув.

Коли його збудили, не міг розплізгти очей. Був певен, що взагалі не спав. Все розплি�валося в мряці, і

ніяк не міг схопити дійсності. Не розумів, чого хочуть від нього. Чи це вже поворот в окопи? — мигнуло в думках і знову зникло у сні. Нарешті дійшло до нього, що треба йти до комandanта.

В наступній кімнаті сортували пошту. Розсипали на стіл повний міх різної величини коверти. Взяв в руки листа, якого йому вручили, але навіть не глянув на нього. Будити через листа!? — бунтувалася напівсонна думка. Таж лист може почекати, нікуди він не втече! Нехай би використав був призначений йому на відпочинок час! Протверезів! Тепер може бачити букви, але змісту таки не розуміє.

На деяку віддалі від них клекотіли вибухи та стріли. Дим пожеж, немов темна заслона, ховав небо. Вибухи гранат підкидали землю вгору і разом з осколками заліза розсипали її довкола. Підохрілий свист наблизався все ближче й ближче до будинку, в якому цілі були тільки дві кімнати, щось тверде вдарило в дах, скотилося нижче і раптом з тріскотом впало до кімнати, де на підлозі спали вояки.

Сон і втома в одну мить розвіялися. Кинувся. Не було куди. Кімната, з якої ледве хвилину тому вийшов, і де покотом спали вояки, не існуvalа. Затихло хропіння. Дим, пілюка, розсипаний тинк хвилювали в повітрі. Не торкався себе, щоб впевнитися, чи справді живе. Мав тільки свідомість якогось великого чуда, що приніс йому лист. Від кого він? Хто той, що врятував йому життя? Хто в той крутіж смертоносних боїв, наступів, відступів, оточення вніс щось особисте й радісне? Хто вляв у серце надію, що він вийде з того пекла живий?

Коли підніс листа на висоту зору, його змарніле суворе обличчя фронтовика вмить злагідніло і прояснило.

То писала Мама....!!

1981

П О В О Р О Т

„Говорить Хуст! Говорить Хуст!”
Пливуть вістки з дівочих уст,
Про дії, вчинки, імена,
Про гори, села і міста,
Бо вже збудилася земля
До життя.
„Говорить Хуст!”

.....
Замовк вже Хуст...
1939

Пам'яті двоюрідного брата
Судді Олександра Бородайкевича

П О В О Р О Т

Ще вчора це була дійсність. Сьогодні це вже спомин. Спогад не одної людини. Спогад тисячі мешканців одного чималого кlapтика землі. От ще вчора ці люди горіли завзяттям. Хвилювалися, сперечалися, обговорювали державні справи, творили закони рідної землі. Ще вчора вправляло, чистило зброю військо, готове до оборони країни, її лівого кlapтика. Думали, це буде ядро. Воно з'єднає розірвану на частини батьківщину. Спізнена автономія не мала успіху. У поспіху створили свою конституцію, вибрали президента, мали свій сейм.

Він поспішив туди організувати судівництво, бути причетним до творення власного державного життя. Стягне туди своїх — плянував. Діти нарешті в рідне середовище ввійдуть. Але не вийшло.

Сьогодні одні зникли з лиця землі, іншим стукотять колеса запечатаних вагонів. Зусилля їх усіх перемінилося в документ часу, в незаперечний доказ волі народу, в корону з терня, в яку вплетено лавровий лист. Для них. Для їх сусідів це п'янкі настрої з перемоги. Хіба хоч один з них зичливий їм? Навхрест розірвали землю, і вирозуміння від них не чекати.

Гіркотою муляє в думках. Не повертається героєм чоловік і батько. Програв. Уже вдруге програв. Де взяти успіху, щоб захопив його синів і доню? Що робити, щоб його діти не захоплювалися чужими досягненнями? Доповіді? Е-е... Ім давайте дії, радісних подій! Героїв!

Перша програма ще в думках як слід не осіла, вискачує то одним спомином то другим. Питанням

„якби то було, якби...” ще не має кінця, а тут уже й друга невдача підкотилася. Програли, бо ненаситні сусіди сильніші, а вони... немов те незріле ще яблуко на дереві...

Слід би впорядкувати думки. Забагато їх назбиралося в останньому часі. Якось все інакше бачить. З узлісів, ярів, хат і церков, що їх тепер минає потяг, відзывається легковажена досі правда:

„А ті сусіди завжди будуть. Їх не позбудешся”.

Якими вони досі виявили себе, такими і залишаться. Може, трохи подобріють, коли їх сили з якої-будь причини послабнуть, може, дещо й обіцяють, та сповнити забудуть. Своєї зневаги до них не замінять у любов та зрозуміння. А багацтва їхньої землі не злегковажать. Хіба таке в політиці буває?

А може? Підросте нове покоління та й кине інші ідеї. А там уже недовго й наслідків чекати. Тоді, може, і їхнє яблуко нарешті дозріє... От тоді й наступить перетворення: ненависть у ласку, байдужість у завзятість. Вода на їх млин піде...

Перевтомився подіями останніх днів, недоспаними ночами. Думки плетуться якось поза часом, не реально. За звичкою судді, скрізь шукає рівноваги. Ці дві невдачі не підходять туди. Де набрати сили? Тепер важливіше — не завмірати...

Чекайте! Чекайте! Куди ж цей їх поїзд іде? Не на захід, це певне. Правда, якось забулося, що шлях туди збомблений. Роблять об'їзд. Куди? Тому ж і вагони запечатані!

Вже бачить державні кольори. Та це ж його рідні сторони! Під іншого окупанта впали і все. На цьому клаптику рідної землі він народився, середню школу скінчив. Тут і вояцьку шапку на свою ясноволосу тоді голову натягнув, щоб „воювати, волі здобувати”. Волі не здобув (сусіди сильніші!) на чужині опинився, і шлях до мами, до сестер і брата собі загородив! Таким, видно, небезпечним став!

Скільки років не був тут? Найстаршому дев'ятнадцять років минає, а його ж тоді ще й на світі не було!

Пізнаю твої горби і села, мій „родимий краю”. У добробут ти не ввійшов, під стріху і далі живеш. Окуляри парою заходять, от до чого твій вид доводить. Малі та й більші станційні будинки тільки пересуваються за вікнами вагону, нічому й не приглянешся. Поспішають, щоб переїхати „чужу” територію. Так, певно, і дойдуть до найближчої вузлової станції. А це його рідне місто!... А вагони запечатані...

Чи не воно виринає вже з далини? Суне на них без поспіху одною суцільною масою. Підноситься все вище й вище. Розбивається на дахи, на безвіконні та завікнені стіни. Під хмарами вітер розшарпув димові прапори над високими фабричними коминами. Посилується стукотіння коліс на залізничному мості. Вирукують під ним мутні води. Як колись. Наближається рідне місто, наче дивне живе ество. Розгортається обабіч широкого заповненого рейками та порожніми вагонами простору, немов хоче любовно обняти їх транспорт, або злісно здушити. Десять тут колись вантажилися вони, грізні бійці, що тільки що покинули шкільну лавку! Героями почувалися. Оподаль заплановане дівча не зводило з нього погляду. Що сталося з нею?...

Ось вже і міст над рейками, що веде до верстатів, до одного з передмість. Пробігав ним не один раз. Сліди його ніг давно дощі змили. Підсувається великий напис назви міста на бічній стіні залізничного двірця. Востаннє бачив цей напис у рідній мові...

Зупинилися.

Довгий, затінений нависаючим дахом залізничний перон. Знаний, добре знаний. Поштова скринька на стіні дратує. Не вкинеш і дві слові до рідних! Важко спокійно всидіти! Хочеться до них, до мами, до сестер і брата. Так недалеко! От збіги кілька ступенів з майдану перед двірцем на коротку вулицю, а там праворуч-ліворуч, ліворуч-праворуч і добіг до коротенької невикінчені (тоді!) вулички, де рідний дім! А можна б і навпростець невибагливими переходами, щоб тільки скоріше до своїх. А може, там тепер немає переходів?

З перону зглядаються на них люди. Усмішки на їх обличчях не видно. Певно помітили чужі написи на вагонах і не дивуються, що ніхто не висідає. Навіть не бажають того. Це ж бо їдуть оті бунтівники, порушники їх державного спокою. Почуття тих „бунтівників“ їх не хвилює. Хіба в „бунтівників“ є якісь людяні почуття?

Рушають? Вже? Не надивився ще! Душа страждає, та зменшити свого болю не бажає. Хай би ще побули тут... Помалу суне повз вікно довгий затінений перон. Зникла поштова скринька, і це добре. Нехай не коле очей. Обривається будинок залізничного двірця. Розсуваніся будинки. Поширюється вид, підноситься залізничний насип. Пішли долиною останні будівлі міста. Немилосердно штовхає вагонами паротяг і знову зупинка. За вікном має червоним прaporчиком людина в однострою залізничника.

Ще трохи нагоди полюбуватися рідним містом! Його „лівою“ стороною, кінцем одної з дільниць. Руїни-звалища колишніх будинків поросли травою. Видно, ніхто не цікавиться ними. Потягнувся від них зарінок, певно, на радість сусідських хлопців. Бігай, вгнаняй за м'ячем скільки хочеш! Хвилинку! Та це ж той же зарінок, на якому він зі своїми однолітками підкидав м'яч до хмар! Це ті руїни збаламутили його! У пам'яті вони залишилися потемнілими від старости будинками! А ця коротенька вузька вуличка, що сіріє в долині, і є тією, при якій іх дім!

Алькогою під рукою немає, нікотиною давно перестав отруюватися. З подякою прийняв би тепер одне й друге. Не чекав ще й особистого отруєння після болючих переживань розгрому загальних змагань. А може, треба це прийняти як зичливість долі? Привела його до давно не баченого рідного міста! Правда, не був в його осередку, не бачив із соколиного лету, а так якось боком, у профіль. Підміські церкви таки привітали його!

Вагони пересували, і з їх рухом мінявся рисунок в долині. Вузька вуличка без бруківки, без пішоходу (ще й досі?!) бігла просто перед його очима, то поверталася

скісно ліворуч або праворуч. Передня стіна дому з трьома вікнами показувалася боком, висувалася до переду, а то й цілком зникала. I відразу сипнула спомином дитячих і шкільних років, немов цвітом яблуні від налету вітру. Дивно-дивно стало на душі. Ось воно — рідне гніздо! З тією муреною стіною, із тим парканом, омотаним тепер диким виноградом (колись сам садив його!), відразу приєднався образ мами. Сильна туга відізвалася й заволоділа його серцем. Вийди! — благав у думках. Вийди, рідна моя! Покажися мені, хоч на віддалі! Біг би до тебе, якби міг! Вийди до фіртки...

Листоноша саме ввійшов на похилий в'їзд, в руках держав листи. Ніхто не вибіг йому назустріч. Коли вертався вже до хвіртки, хтось, видно, зупинив його якимсь запитом, бо він зупинився і тільки безрадно розвів руками. В тому був жаль, що не приніс вістки від... сина...

Мить і все зникло. Залишилося в уяві. Бачить ще вузьку вуличку та кусник хати, немов малюнок, на якому портретист скомпонував уже тло, але не встиг намалювати жіноче обличчя. Для нього найдорожче обличчя на світі, що не залишило його на всю дальну дорогу.

1980

М А Т И

Правдива подія, яку передав мені для використання молодий очевидець. Місце дії — Україна, рік 1941.

Авторка

МАТИ

Вантажник підкотився до огорожі із залізних прутів на високій підмурівці, що довкола будинку суду, саме там, де вона заломлювалася й під прямим кутом утікала в глибину перехресної вулички. Зупинився. Два чоловіки в одностроях вискочили з будки й заходилися спускати задню стінку. Витягли вбитого й замерзлого підпільника і поклали його на розі огорожі. Подбали, щоб ця зледоватіла людська подoba не схилилася, не впала, і від'їхали.

Ахнула містина. От до якої жорстокости дійшов уже окупант! А казали колись, що вони носії культури! Прийшли до їх краю з думкою про власні користі й відразу поставили себе понад людством, а їх, отих корінних мешканців, собі під ноги. Найліпші мешкання для окупантів, для них крамниці з білим хлібом, м'ясом і товарами, для них дороги й вечірні години. Поглянь тільки на вулицю в забороненій годині, і вже тебе немає! І мову накинули свою. Видрукуй тільки своєю якийсь бідний журналік, і вже ти не живеш!

Збунтувалися люди. Правда, не відразу, а все ж не витримали довго. Заворушилися хлопці. Пішли в ліси, в партизанку. Тут збрали зброю в окупанта, там міст пошкодили, або за харчі зачепилися. Слабі були сили лісовиків та бажання сильні, тож відчув від'їхали.

Хто тільки глянув на синє замерзле обличчя повстанця, той знов знати. Один із лісівих кадрів, їх хлопець, батьки та чотири брати недалеченько суду живуть.

І відразу всі збагнули мету окупанта. Не треба було

й заклики-оголошення читати, що їх наліпили на містині. Влада не знала хто він, звідки. Здогадно примістила його в цій містині. Люди не святці. Живуть у страху, в голоді. Пізнають хлопця і понесуть до влади своє знання. Ще й на нагороду полакомляться. Мовляв, він такий-то, батьки та чотири брати живуть там-то. Дізнається окупант і вже кінець нитки впіймав, вона доведе їх до клубка. Той чи та донесе, щоб рятувати себе, свою родину. А коли не мешканці, то мати зрадить. Побачить убитого й замерзлого свого найстаршого, що його, немов найгіршого злочинця, не пошанували в смерті, і не втримається. Заголосить. З криком побіжить до влади, благатиме віддати їй синове тіло, щоб поховати його. І так зрадить всю родину чоловіка й чотирьох синів, а там, може, й ціла місцевіна піде з вогнем. Знищать їх усіх, бо не донесли хто він такий.

Місцевина до великого так і не добігла, та від будь-якого селища давно відійшла. У хлопців багата. Мешканців чимало і не всі родом з діда-прадіда відтіля. Знайдуться й чужі народністю та вірою. Їм буде байдуже хто там терпітиме, аби своїх рятувати.

Понеслися шепоти. Чи доніс уже хто владі? Чи знають про те батьки й брати? Мороз тримав людей по хатах, витискав слізози з очей, віддих парою кружляв довкола облич. А все ж не всидіти ім по хатах. Сусідці борошно треба віддати, по квашену капусту побігти, черевик підбити. Боже! Що ж то тепер буде? За що на них така нелюдська кара?

Ніхто не знов думок матері, коли йшла в напрямі судового будинку. Не всі й бачили її. Мороз розмалював квіття на подвійних шибах, мало де й залишилося не замерзле очко десь у горішньому кутку. Могли бачити тільки незугарну, забезпечену від холоду постать, сковане в хустках обличчя, з якого ледве показувалися очі.

Ніхто не знов її почувань. Чи знала вже про все? Чи тремтіла на зустріч із сином? Чи молилася, щоб Бог дав їй сили? Чи просила в сина прощення, що таке коротке життя йому дала? Чи була горда з нього? Чи

знала з усією певністю що зробить, побачивши його? А може, вірила всупереч усім доказам, що це не він? А може, думала про тих чотирьох синів, яких залишила вдома?

Ніхто нічого не знов. Ішла, наче Марія на Голготу, де був розп'ятий її Син. З Марією були жінки, був улюблений учень Христа. Вона ж ішла сама. Незугарна, закутана в хустки постать із кошелем в руках. Не було з нею навіть чоловіка, чи котрогось із синів. Видно, в самоті була її сила.

З будинку суду спостерігали. Ніхто не пройшов непомічено. Світили, коли тільки хтось затримався довше перед замерзлим. Вираз обличчя тієї людини міг зрадити їм таємницю, викликати підозріння, а допит доконав би решти. Хто цей повстанець, відкіля він? Вірили, що хтось таки зрадить і донесе їм. Люди голодні, налякані, радо підуть на ласку, на білий хліб, на м'ясо. Але чомусь ніхто не йшов. Чи справді він не з тієї місцевини?

Така банда, що навіть кріса не вміє, як слід, втримати, коли вже його в них вкраде, а шкодить їм! Розбійники й бунтівники, а гальмують їхне просування тереном, утруднюють у постачанні харчів, зброї, вбивають їх вояків. Їх необхідно якнайскоріше знищити, зруйнувати постанське гніздо! Не таких поборювали, переможуть і їх, хоч боротьба не та сама і досвід їх в тій боротьбі не великий. Але мусять!

От знову хтось надходить, іде, ніби п'яна вздовж огорожі. Ця може зрадити. Не розбереш, стара чи молода. Пропала серед тих хусток, що омотала себе ними від голови до ніг. Її кроки непевні. Правда, під ногами ожеледа. Її рука з порожнім кошелем раз-ураз підноситься вгору, щоб втримати рівновагу. Чому ні передіде на другий бік? Там легше йти. Посипали попелом. Коли ж вона йде просто до замерзлого, ніби мусить на нього глянути! Це підозріле! Справді, зупинилася. Дивиться на нього! Голова та обличчя закутане хусткою, тільки очі наверху та й ті затінені. Тут і світлина не поможе. Її треба допитувати!

Одна пара очей бачила її, коли виходила з хати.

Коли ж наближалася до огорожі суду пів місцевини знато, що то Мати йде. Закоптіли люльки тих небагатьох літніх чоловіків, що лишилися ще тут чи там. Молитовно з'єднували свої долоні жінки. Від неї ж, від матері залежить тепер іх дальша доля. Знали її, як жінку віддану своїм рідним, синам. Не від неї чекати ім геройського вчинку. Прорвуться слізози і вже вона не зможе їх стримати. Кинеться до сина. А тоді вже ті в будинку суду заопікуються нею та й ними всіма!

Невимовною вдякою наповнилися їх серця, коли дізналися, що вона не зрадила свого почуття. Постояла хвилину і пішла далі. Та ледве встигли заспокоїтися, як от вістка, що мати знову йде! Значить, не буде для них полегші, напруження не кидатиме їх так довго, як довго під огорожею буде замерзлий повстанець! Ніхто не спроможний буде втримати її в хаті!

З будинку суду спостерігали. Та ніч була темна, безмісочна, ніхто не наважувався нарушувати поліційну годину, тож вулички були безлюдні. Не було причини сторожити.

Темні постаті, ніби тіні, підкралися до огорожі, беззвучно, спритно вхопили лісовика, швидко поклали свого товариша боїв на санки та безшумно пігнали з ним у ліс, до своїх.

1975

З МІСТ

I частина — У СВІТІ ВІЛЬНОЇ ДУМКИ

ВІД АВТОРКИ	5
1. ВЕСЕЛКА	9
2. ДЗЕРКАЛО	14
3. ЗМІНА	18
4. ПРАПОР	24
5. КЛАДКА	30
6. ВОГНЕНОС	35
7. ЗЛОЧИН	40
8. ВОЛОШКА	44
9. КАНАРОК	50
10. СМІХУН	56
11. ВІДДАЛЬ	63
12. ЧУЖИНЕЦЬ	68
13. КРАСА	74
14. ТРИЮМФ	74
15. ЛІКАР	85
16. СНІГ	90
17. ГРИШНИК	98
18. ЗАГАДКА	104
19. „АНТИФЕМІНІСТ“	109
20. СВІТЛИНА	115
21. ВНУК	120
22. ОМАНА	124
23. РИБАЛКА	130
24. ГОЛУБИ	135
25. МИЛОСЕРДЯ	139

**ІІ частина — ДЕ ПЛИВЕ ДНІПРО ШИРОКИЙ,
ДЕ КАРПАТ ВЕРХИ ВИСОКІ.**

21. ПОКЛИКАНИЙ — (Роман граф Шептицький)	145
27. ПОСВЯТА — (Олена Кисілевська)	155
28. ТАЄМНИЦЯ — (Ганна Дмитерко-Ратич)	165
29. ЛИСТ — (Омелян Михайло Тишовницький)	171
30. ПОВОРОТ — (Олександер Бородайкевич)	177
31. МАТИ — (Катерина, дружина Трохима)	185

ТІЄЇ Ж АВТОРКИ ВИЙШЛИ:

ПОЛИН ПІД НОГАМИ — повість, два видання,
нагорожена.

ПОМІЖ БЕРЕГАМИ — повість.

В ОБІЙМАХ МЕЛЬПОМЕНИ — роман.

ЇЇ НЬЮ ЙОРК — скорочена повість.

ПОВІНЬ — роман — трилогія:

НА КРУТИЙ ДОРОЗІ — перша частина.

ОСТРІВ Ді·Пі — друга частина.

ПІД ЧУЖІ ЗОРИ — третя частина.

ПАПОРОТЬ НЕ ЦВІТЕ — повість.

ГОТУЄТЬСЯ ДО ДРУКУ:

ПРОМОІНЬ ЧУЖОГО ЖИТТЯ — повістеві нариси.

7

.J

